T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA PRATİĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Kübra KİLER

Yüksek Lisans Tezi

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
Sosyometri Programı

HAZİRAN 2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYOMETRİ PROGRAMI

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA PRATİĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Tez Yazarı
Kübra KİLER

Danışman
Prof. Dr. Süleyman İLHAN

HAZİRAN 2022
ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı: **İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA PRATİĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA**

Yazarı: **Kübra KİLER**

Tez Önerisi Tarihi: **.05.2021**

Savunma Tarihi: **.05.2022**

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ** ile kabul edilmiştir**.**

İmza

Danışman: PROF. DR. SÜLEYMAN İLHAN

Onayladım

Fırat Üniversitesi,

Başkan:

Onayladım

Fırat Üniversitesi,

Üye: **Onayladım**

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../2022 tarihli toplantısında tescillenmiştir.

İmza

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım **"İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA PRATİĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA"** Başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

06.06.2022

Kübra KİLER

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tezinde, birlikte yaşama kavramı sosyolojik bağlamda ve İslam Medeniyetinde nasıl uygulandığı birlikte ele alınmıştır. Farklı unsurlar açısından birlikte yaşamanın ideal bir uygulamasını sergileyen ve üç büyük din için büyük önem arz eden Kudüs, türlü farklılıkları bir arada yaşatabilmiş Endülüs ve yüzlerce yıl süren farklı din, ırk ve mezheplerden oluşan bir toplum tecrübesine sahip Osmanlı devleti gibi örneklerin ortak paydası İslam Medeniyetidir.

Bu tez çalışmasında, ayrıca, farklı inanç ve kültüre sahip kesimlerin birbirlerinin hak ve özgürlüklerini ihlal etmeden bir arada yaşama pratiğini nasıl başardıkları, bu noktada İslam dininin, içinde barındırdığı temel ilke ve değerlerin nasıl bir rol oynadığı ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve çalışma sürecimin her aşamasında katkı sağlayan, değerli hocam Prof. Dr. Süleyman İLHAN'a ve bu zorlu eğitim sürecinde, sadece tez çalışmam boyunca değil hayatımın her alanında beni destekleyen, bana olan inançlarını bir an olsun yitirmeyen sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ELAZIĞ 2022

Kübra KİLER

İÇİNDEKİLER

BEYAN ..... **I**
ÖNSÖZ ..... **II**
İÇİNDEKİLER ..... **III**
ÖZET ..... **VI**
ABSTRACT ..... **VII**
SİMGELER VE KISALTMALAR ..... **VIII**
1.GİRİŞ **1**
1.1. Literatür Özeti 2
2. MATERYAL VE METOD **5**
2.1. Araştırmanın Konusu 5
2.2. Araştırmanın Amacı 6
2.3. Araştırmanın Önemi 6
2.4. Araştırmanın Yöntemi 6
3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE **7**
3.1. Medeniyet Kavramı 7
3.2. Batı Geleneğinde Medeniyet 7
3.3. İslam Geleneğinde Medeniyet 10
3.3.1. Farabi'nin Medeniyet Görüşü 10
3.3.2. Mailk Bin Nebi'nin Medeniyet Görüşü 11
3.3.3. Ali Şeriati'nin Medeniyet Görüşü 12
3.3.4. Nurettin Topçu'nun Medeniyet Görüşü 13
3.4. Kültür 14
3.5. Çok Kültürlülük 15
3.6. Hars 17
3.7. Uygarlık 17
3.8. Umran 19
3.9. Bedevilik- Hadarilik 20
3.10. Birlikte Yaşama Kültürü 20
4.İSLAM MEDENİYETİ **22**
4.1. İslam Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Yayılma Süreci 22
4.2. Asr-ı Saadet 22
4.3. Hulefa-yi Raşidin Dönemi (632-634) 23
4.4. Emeviler Devri 24
4.5. Abbasiler Devri 24
4.6. Selçuklular 25

4.8. İslam Medeniyetinin Temel Özellikleri 26
4.9. İslam Medeniyetinin Kaynakları 29
4.9.1. Kuran-ı Kerim 29
4.9.2. Sünnet 30
4.10. İslam Medeniyetinde Sosyal Hayat 30
4.10.1. Toplumu Oluşturan Unsurlar 31
4.10.1.1. Müslümanlar 31
4.10.1.2. Gayri-müslimler 31
4.11. İslam Medeniyetinde Aile 32
4.12. İslam Medeniyetinde Yönetim Yapısı 33
4.12.1. İdari Teşkilat ve Kurumlar 33
4.12.1.1. Hilafet 34
4.12.1.2. Haciblik 35
4.12.1.3. Vezirlik 35
4.12.1.4. Vilayetlerin İdaresi 35
4.12.1.5. Katiplik 36
4.12.1.6. Elçilik 36
4.13. Askeri Teşkilat 37
4.14. İslam Medeniyetinde Eğitim- Öğretim Hayatı 38
4.14.1. Eğitim Kurumları 39
4.14.1.1. Cami 39
4.14.1.2. Küttab/ Mektep 40
4.14.1.3. Medrese 40
4.14.1.4. Tekke ve Zaviyeler 42
5. SOSYOLOJİK BAĞLAMDA BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ 43
5.1. Birlikte Yaşamanın Sosyolojik Temelleri 43
5.2. Farklılaşma, Bütünleşme ve Çatışma Kavramları Çerçevesinde Birlikte Yaşama 44
5.3. Çok Kültürlülük Bağlamında Birlikte Yaşama Pratiği 45
5.3.1. Osmanlı Döneminde Milletler Sistemi 45
5.3.2. Türkiye/Rope Cultur/Halat Kültür Modeli 46
5.3.3. Kanada/ Salad Bowl/Salata Kasesi Modeli 47
5.3.4.ABD/Melting Pot/Erime Potası 48
6. İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ 50
6.1. Kuran-ı Kerimde Birlikte Yaşama Tecrübesi 50
6.2. Hz. Muhammed Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi 52
6.2.1. Medine Sözleşmesi 55
6.3. Bir Arada Yaşama Bağlamında Kudüs 56

6.4. Endülüs'te Birlikte Yaşama Kültürü 58
6.5. Osmanlı'da Birlikte Yaşama Kültürü 59
6.5.1. Mardin Örneği 61
6.5.2. Ermeniler 62
6.5.3. Yahudiler 63
6.6. Günümüzde Bir Arada Yaşama Kültürü 64
SONUÇ 66
KAYNAKÇA 69

ÖZET

İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA PRATİĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Kübra KİLER
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Haziran 2022, Sayfa: VIII+75

Bu yüksek lisans çalışması İslam medeniyetinin, birlikte yaşama kültürünü hangi temel ilke ve prensiplere dayandırdığı, birlikte yaşama kültürüne dair hangi uygulamaları gerçekleştirdiği gibi temalara odaklanmaktadır. Bu kapsamda birlikte yaşama kavramı sosyolojik bağlamda ele alınmakta ve İslam Medeniyetinde birlikte yaşama kavramının nasıl uygulandığı ve birlikte yaşama pratiğine dayalı temel argümanlar tartışılmaktadır. Bilindiği üzere farklı unsurlar açısından birlikte yaşamanın ideal bir uygulamasını sergileyen ve üç büyük din için büyük önem arz eden Kudüs, türlü farklılıkları bir arada yaşatabilmiş Endülüs ve yüzlerce yıl süren farklı din, ırk ve mezheplerden oluşan bir toplum tecrübesine sahip Osmanlı devleti gibi örneklerin ortak paydası İslam Medeniyeti olmuştur.

Bu tezde ayrıca farklı inanç ve kültürlere sahip insanların birbirlerinin hak ve özgürlüklerini ihlal etmeden bir arada yaşama pratiğini nasıl gerçekleştirdikleri ve bu noktada İslam dininin temel ilke ve değerlerinin nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, İslam Medeniyeti, Birlikte Yaşama Kültürü, Çok Kültürlülük.

ABSTRACT

A SOCIOLOGICAL RESEARCH ON THE PRACTICE OF LIVING TOGETHER IN ISLAMIC CIVILIZATION

Kübra KİLER
Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences

SOCIOLOGY
June 2022, Pages: VIII+75

This higher education work focuses on themes such as the practice of implementing coexistence, where Islam is based on the fundamental principles and principles of coexistence. It is discussed in a context that can be lived together with this concept and how it is thought and the basic principles that are being thought about living together in Islamic Civilization are discussed. In addition to the elements that are different for each, the ideal use of your possession and three very important examples, such as Andalusia, which lived in a great diversity, and the Ottoman Empire, which had a state that consisted of different religions, races and examples for example, had Islam as a partner. Being Civilization.

In this thesis, how people with their own beliefs and cultures realize their rights and pleasures and how the basic principles and values of this belief religion play a role were discussed.

Key words: Civilization, Islamic civilization, culture of living together, multiculturalism

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

Bkz: Bakınız

C.c : Celle Celallahu

Hz. : Hazreti

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

S.a.v : Sallallahu aleyhi vessellem

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

V.s : Vesaire

Y.y : Yüzyıl

1.GİRİŞ

Modern toplumlarda birlikte yaşamayı meydana getiren etmenler arasında göç hareketleri, şehirleşme, iç çatışmalar, savaşlar gibi durumlar belirgin olsa da birlikte yaşama pratiği sadece günümüz toplumlarına özgü değildir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetler ve toplumlar gerek kendi içinde gerekse kendi dışında farklı din, ırk ve inanca sahip kültürlerle bir arada yaşama tecrübesine sahiptir. Birlikte yaşama tecrübesi; bahsi geçen bu farklılıklara rağmen ortak bir yaşam pratiği de sunmaktadır. Günümüzde ise baskın kültürlerin diğer kültürler üzerinde hâkimiyet kurma çabası, birlikte yaşama olgusunu büyük ölçüde olumsuz etkilemektedir.

Bir arada yaşamak farklı gruplara ve bu gruplar arasındaki etkileşime odaklanmayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda birlikte yaşama tecrübesinin anlaşılması için çok kültürlülük, medeniyet ve kültür kavramlarına odaklanılmalıdır. Medeniyetin inşa edilebilmesi için kültürün üretilmesi gerekmektedir. Üretilen kültürden diğer toplumlar da etkilenmeye başlayınca kültürün evrenselleştiği söylenebilir. Farklı kültürlerin karşılıklı olarak hoşgörü çerçevesinde bir arada yaşaması anlamında kullanılan çok kültürlülük, cinsiyet, din, dil, ırk, statü, mezhep, kültürel vs. farklılıklara karşılık gelmektedir. Farklı kültürlere karşı gösterilen tavır ise birlikte yaşama tecrübesinin tarihsel arka planının açıklanmasıyla mümkündür.

Birlikte var olma anlayışı; farklı etnik, din, kültür, değer ve düşüncelere sahip toplumsal kesimlerin, aynı toplum içinde birbirlerinin varlığının kabullenmeleriyle şekillenir. Birlikte yaşama kültürü ise farklılıkları kabullenmenin ötesinde onları benimsemeyi, farklı olanla toplumsal yaşam içinde barışçıl bir işbirliği ve etkileşime girmeyi, kültürler arasılığı da içermektedir (UNESCO, 1998). Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, o toplumda var olan kurallara uyulması ve bunun sürdürülmesi ile mümkündür. Yaşadığı toplum ile birey arasında kurulan aidiyet bağı, bireyin kendi çıkarı ile toplumsal çıkar arasında güçlü bağlantılar kurmasına ve kendi çıkarına aykırı da olsa toplumsal çıkar ve düzenin korunması adına bu kurallara uymasına yol açmaktadır (Kunduracı, 2015: 63).

Günümüzde mevcut iletişim ve ulaşım olanakları sayesinde farklı etnik ve kültürel toplulukların birlikte varlıklarını sürdürmeleri göz ardı edilemez bir gerçekliktir. Bununla birlikte dünyanın pekçok yerinde farklı kültürler arasında uyuşmazlık ve anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Bu sebeple yönetimler tarafından asimilasyon ve başkalaştırma politikalarının güdüldüğü de bir gerçektir. Bu iki farklı düşünce yapısı varken bu farklılıklar çatışma ve ayrıştırma yerine kültürel zenginliği içine alan bir kaynak haline nasıl getirilebilir? Bu temel soru, bu yüksek lisans tezinin temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

İslam medeniyeti, Müslümanların dışında kalan farklı dinlere mensup kesimler dâhil olmak üzere, toplum içerisinde yaşayan tüm birey ve grupları kapsayıcı, kuşatıcı bir özelliğe sahiptir. İslam medeniyeti herkese din, akıl, mal, can ve namus emniyeti sağlamasıyla birlikte yaşama kültürünün medeniyet düzeyinde ideal bir örneğini sergilemektedir.

Farklı din, dil, ırk ve kültüre sahip toplulukları içinde barındıran İslam medeniyeti bunu nasıl başarmıştır? İslam medeniyeti ötekileştirmeden ziyade farklıkları bünyesine alıp bir olma anlayışı gütmüştür. Bunu yaparken Kur'an-ı Kerim'i de referans alarak evrensel bir yol izlemiştir. Tolerans yerine hoşgörü politikası gütmüştür. Birlikte yaşayabilmenin en önemli değerlerinden olan hoşgörü, karşılıklı saygı, sevgi ve güven anlayışına dayanmaktadır.

Dünyada, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü anlayışı, demokrasi ve insan haklarını güçlendirme çabaları ile farklılıkları olduğu gibi muhafaza ederek ortak bir değer etrafında birlikte barış içinde yaşamayı öngören çoğulcu paradigmalar üzerinde durulmaktadır. Bu paradigmaların olumlu sonuçları olduğu gibi, pek çok bölgede yaşanan keyfi yönetimler, insan hakları ihlalleri ve asimilasyoncu politikalar sömürüye, baskılara, zulümlere, savaşlara, çatışmalara ve ötekileştirmelere neden olabilmektedir. Farklılıklarla bir arada yaşama, ya da "çok kültürlülük" kavramları toplumların değer ve anlam yargılarına göre şekillenmektedir. Bu sebeple bu tezde İslam medeniyetinin temele koyduğu değerlerden biri olan hoşgörü kavramının bir arada yaşama tecrübesinde nasıl kullanıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

"İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Pratiği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı bu yüksek lisans tezi beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve araştırmanın yöntemine yer verilmiştir. İkinci bölümde medeniyet, İslam Medeniyeti, birlikte yaşama kültürü ve çok kültürlülük gibi temel kavramlar tanımlanmış ve araştırmaya giriş niteliğinde bir zemin oluşturulmuştur. Yüksek lisans tezinin üçüncü bölümünde İslam medeniyeti tarihi ele alınmış, İslam medeniyetinde yer alan devletler incelenmiş, İslam medeniyetinin kaynakları ve İslam medeniyetinin temel özellikleri ele alınmıştır. Bununla beraber İslam toplumlarındaki aile kavramı, ekonomik ve sosyal yaşam araştırmaya kaynaklık etmiş, beraberinde İslam medeniyetinin yönetim yapısı ve eğitim- öğretim hayatı ele alınıp bölüm tamamlanmıştır. İslam medeniyeti tarihinin irdelenmesinin asıl amacı, birlikte yaşama pratiğinin İslam medeniyetindeki yansımalarını ele almaktır. Tezin dördüncü bölümünde ise sosyolojik bir kavram olan birlikte yaşama olgusu farklılaşma, bütünleşme ve çatışma kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Birlikte yaşamanın sosyolojik dayanağı incelenmiş olup, çok kültürlülük bağlamında birlikte yaşama olgusu ele alınmıştır. Tezin son bölümünde ise İslam Medeniyetinde birlikte yaşama tecrübesi ele alınmıştır. Bu bölümde birlikte yaşama pratiği, öncelikle Kuran-ı Kerimde yer alan ayet, hadisler ve Hz. Muhammed dönemindeki uygulamalar üzerinden incelenmiştir. Sonrasında İslam medeniyetine ev sahipliği yapmış ve birlikte yaşama kültürünün örneklerini sergileyen Kudüs ve Osmanlı tecrübeleri ele alınmış, bu doğrultuda İslam medeniyetinde birlikte yaşama pratiği sosyolojik bağlamda ele alınmıştır. Birlikte yaşamanın sosyolojik olarak anlaşılmasında farklılaşma, bütünleşme ve çatışma kavramlarının farklı toplumlardaki karşılığı üzerinde durulmuştur. Kanada, ABD ve Türkiye'deki birlikte yaşama tecrübesinin anlaşılması için geliştirilen modeller açıklanmıştır.

1.1. Literatür Özeti

İslam Medeniyetinde Bir Arada Yaşama Pratiği başlığıyla Türkiye de yapılan herhangi bir tez çalışması mevcut değildir. Ancak bu konuyla alakalı/yakın çalışmalar yapılmıştır. Bunlar;

Türkaslan'ın (2018) "**Nurettin Topçu'da Medeniyet Tasavvurunun Tahlili"**, başlıklı çalışması, Nurettin Topçu'nun medeniyet kavramından ne anladığını ve medeniyeti oluşturan temel dinamiklerin neler olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Topçu'nun medeniyet algısını, medeniyeti kuran teorik ve medeniyetin ürünleri olan pratik unsurlar olarak ele alınmış; medeniyetin teorik unsurlarında, medeniyet kavramının anlaşılmasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur.

Şanal'ın (2018) **"Convivencia: Endülüs'te Bir Arada Yaşama Kültürü"** başlıklı çalışması*;* gayrimüslimlerin Müslüman idaresi altındaki Endülüs'te idari, sosyal, ekonomik ve dini hayata Müslümanlarla birlikte yer almalarını incelemektedir. Hristiyan ve Yahudi unsurlar vezirlik, kâtiplik ve elçilik gibi çok önemli diplomatik görevlere getirilmişler ve bilhassa Yahudiler tarih boyunca diğer coğrafyalarda zulümler görmelerinin aksine Endülüs'te büyük bir etki yaratıp Yahudi Altın Çağını yaşamışlardır. Üç dini grubun mensupları arasında gerçekleşen idari, sosyal, ekonomik, bilimsel, kültürel, dini ve günlük etkileşimlerin neticesinde Endülüs İslam Medeniyeti dünya tarihinde eşsiz bir medeniyet olarak yerini almıştır.

Çalışkan'ın (2019) **"İslam dünyasında medeniyet ve kültür tartışmaları: Malik Bin Nebi Örneği"** başlıklı çalışmasında 20. yüzyılda yaşamış Cezayirli Müslüman düşünür Malik bin Nebi'nin kültür ve medeniyet kavramları etrafındaki düşünceleri, yaklaşım ve metodu ele alınmıştır. Malik bin Nebi'nin kültür ve medeniyet konularındaki kavramlaştırma ve tanımlama yetkinliği, bu konuda ne kadar bilimsel ve objektif davrandığı, konu etrafındaki analizlerinin bu kavramların merkezde olduğu sorunlarla örtüşme düzeyi ve geliştirdiği teorik çerçevenin istifade edilebilir olup olmadığı gibi hususların aydınlatılması bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Şeriati, **"Medeniyetler Tarihi 1"** eserinde, medeniyeti biyolojik bir canlı gibi değerlendirmiş ve medeniyetleri anlamak için onun sadece ekonomisini, biyografisini, sosyolojisini incelemenin yeterli olamayacağını bunlarla birlikte ruh ve düşüncesinin, gizli düşüncelerinin de incelenmesi gerektiğini belirterek farklı bir bakış açısı getirmiştir. Şehirliliğin medeniyetin zarfı mı yoksa parçası mı olduğunu tartışan Şeriati, medeniyet ve kültür ilişkisini açıklamıştır.

Huntington (1996) **"Medeniyetler Çatışması"** tezi ile dünya çapında bir ilgi uyandırmıştır. Tezine yönelik olumlu ve olumsuz çok sayıda yorumda bulunulmuştur. Huntington, tezinde değişen dünyada yeni mücadele sahasının kaynağı olarak ekonomi veya ideolojileri değil, medeniyetleri esas almaktadır. Dolayısıyla Huntington uluslararası politikaya egemen olacak unsuru medeniyetlerin çatışması olarak görmüştür. Diğer taraftan yazar, medeniyet kimliğinin gittikçe artan oranda önem kazanacağını ve dünyanın belli başlı yedi veya sekiz medeniyetin arasındaki etkileşimle şekilleneceğini ileri sürmektedir. Yazarın söylemlerinde Batı merkezli bir dünya görüşü ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. İslam dünyasını Batı için potansiyel bir tehdit olarak ifade eden Huntington, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülkeye yönelik dikkat çeken değerlendirmelerde bulunmuştur.

Braudel'in **"Uygarlıkların Grameri"** adlı eseri uygarlık kelimesinin ortaya çıkışından, farklı kullanımlarından ve kültür ile olan ilişkisinden bahsetmiştir. Uygarlıkları; mekânlar, toplumlar, ekonomiler ve ortak zihniyetler olarak ayrı başlıklarda değerlendirmiştir.

Braudel uygarlığı tanımlarken barbarlığın karşıtı olan bir durumu anlatmıştır. Burada uygar halk, gelişmiş, ideal maddi ölçülere ulaşmış/yaklaşmış toplum olarak tanımlanmıştır. Braudel'e göre her uygarlık belirli bir iktisadi yapı tarafından düzenlenmiş değerler bütünüdür. İktisadi yapı ise insanların değerlerle yaptığı mücadelenin sonucudur. Avrupalı Olmayan Uygarlıkları incelemesi konusunda Braudel uygarlıkları Avrupalı olan ve olmayan olarak iki ayrı kategoride ele almakta ve dünya toplumlarını ikiye ayırırken Avrupa'ya nispetle bir ayrım yapmaktadır. Bu durum onun dünyaya Avrupa merkezli baktığını göstermektedir. Bu bölümde ilk olarak İslâmiyet ele alınmaktadır. Burada Hz. Muhammed'den bahsederken kullandığı ifadeler, yazarın oryantalist zihniyete sahip olduğunun göstergesidir. Braudel'e göre, Avrupa'nın adaletsiz, insan sömürüsü üzerine kurulan ekonomi sistemi parlak uygarlıkken, uygarlıkları bizim nezdimizce parlak kılan şeyin dünyada tesis ettikleri adalettir.

Kazıcı'nın '**İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi'** eserinin birinci bölümünde medeniyet, kültür ve İslam Medeniyeti kavramları ele alınmış, İslam Medeniyetinin kaynakları olan Kuran ve sünnetten bahsedilmiştir. İkinci bölümünde ise İslam müesseselerinin kaynakları anlatılmış, Emevi, Endülüs, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerine geniş bir şekilde yer verilmiştir.

"İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Pratiği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı bu çalışmada ise, İslam medeniyeti birlikte yaşama kültürü açısından ele alınmaktır. Bu kapsamda İslam medeniyetinin, birlikte yaşama kültürünü hangi temel ilke ve prensiplere dayandırdığı, birlikte yaşama kültürüne dair hangi uygulamaları gerçekleştirdiği gibi temalara yoğunlaşmaktadır. Ayrıca çalışmada farklı inanç ve kültüre sahip kesimlerin birbirlerinin hak ve özgürlüklerini ihlal etmeden bir arada yaşama pratiğini nasıl başardıkları, bu noktada İslam dininin, içinde barındırdığı temel ilke ve değerlerin nasıl bir rol oynadığı irdelenmektedir.

2. MATERYAL VE METOD

2.1. Araştırmanın Konusu

Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, o toplumda var olan kurallara uyulmasıyla mümkündür. Yaşadığı toplum ile birey arasında kurulan aidiyet bağı, bireyin kendi çıkarı ile toplumsal çıkar arasında güçlü bağlar kurmasına ve kendi çıkarına aykırı da olsa toplumsal çıkar ve düzenin korunması adına bu kurallara uymasına yol açmaktadır. Birey ile toplum arasında kurulan aidiyet bağının, o toplumda yaşayan herkesi kapsayıcı biçimde kurulmadığı, sadece belirli bir sınıfı, etnik yapıyı, ırkı, dini ve mezhebi esas alarak oluşturulduğu durumlarda ise o toplumda birlikte yaşama kültürünün zayıf kaldığını görmekteyiz. Bu sorun, günümüz modern toplumlar dâhil olmak üzere pek çok toplumda yaşanabilmekte (Er ve Ataman, 2008: 754-765) ve bu toplumlarda farklı din, ırk veya kültürden olan toplulukların toplumsal baskı ve dışlanmaya maruz bırakılmaları söz konusu olabilmektedir. "Birlikte yaşama kültürü" bu anlamda "birlikte var olma" (coexistence) kavramından daha fazlasını ifade etmektedir. Birlikte var olma anlayışı; farklı etnik, din, kültür veya değer ve düşüncelere sahip toplumsal kesimlerin, aynı toplum içinde birbirlerinin varlığını kabullenmesini ifade eder. Birlikte yaşama kültürü ise farklılıkları kabullenmenin ötesinde onu benimsemeyi, farklı olanla toplumsal yaşam içinde barışçıl bir iş birliği ve etkileşime girmeyi, kültürler arasılığı da içermektedir (UNESCO, 1998). İslam medeniyeti, Müslümanların dışında kalan farklı dinlere mensup kesimler dâhil olmak üzere, toplum içerisinde yaşayan tüm birey ve grupları kapsayıcı, kuşatıcı bir anlayışa sahip olması ve herkese din, akıl, mal, can ve namus emniyeti sağlamasıyla birlikte yaşama kültürünün medeniyet düzeyinde ideal bir örneğini sergilemektedir.

İnsanlık tarihi, savaşlar ve diğer mücadelelerle, birlikte yaşama kültür ve değerlerinin yerle bir edildiği zamanları yaşamış ve hâlen de yaşamaktadır. Hâlbuki yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız günümüzde insanlık, birlikte yaşama kültür ve değerlerine eskisinden daha çok muhtaçtır. Birlikte yaşama kültürünün arka planına bakarak günümüz değerlendirmelerini ortaya koymak konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Farklı ülkelerdeki yahut farklı kıtalardaki insanların birbirleriyle iletişim ve ilişkilerinin çok yoğun bir şekilde yaşanması bu konuyu daha önemli kılmaktadır (Göz, 2016:117).

Bu yüksek lisans tezinde, İslam medeniyetinde birlikte yaşama pratiğinin ne anlam ifade ettiği ve birlikte yaşama pratiğinin toplumsal alanda nasıl işlediği sorunsalına odaklanılmakta, bu bağlamda İslam medeniyetinin temel prensipleri ile birlikte yaşama pratiği arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. Bilindiği üzere, farklı unsurlar açısından birlikte yaşamanın ideal bir uygulamasını sergileyen ve üç büyük din için büyük önem arz eden Kudüs, türlü farklılıkları bir arada yaşatabilmiş Endülüs ve yüzlerce yıl süren farklı din, ırk ve mezheplerden oluşan bir toplum tecrübesine sahip Osmanlı Devleti gibi örneklerin ortak paydası İslam Medeniyetidir.

Bu tez çalışmasında, ayrıca, farklı inanç ve kültüre sahip kesimlerin birbirlerinin hak ve özgürlüklerini ihlal etmeden bir arada yaşama pratiğini nasıl başardıkları, bu noktada İslam dininin, içinde barındırdığı temel ilke ve değerlerin nasıl bir rol oynadığına da cevap aranmaktadır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Birlikte yaşama kültürü her medeniyette farklı biçimlerde kendine yer bulmuştur. "İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Pratiği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinin amacı, İslam medeniyetini birlikte yaşama kültürü açısından ele almaktır. Bu kapsamda İslam medeniyetinin, birlikte yaşama kültürünü hangi temel ilkelere dayandırdığı, birlikte yaşama kültürüne dair hangi uygulamaları gerçekleştirdiği gibi temalara odaklanmaktadır.

2.3. Araştırmanın Önemi

Günümüzde insanlar kendilerini savaşlar, kültür çatışmaları, işgaller, göç, soykırımlar, ekonomik zorluklar, çevre felaketleri gibi giderek artan sorunların içinde bulmaktadır. Kunduracı, (2015: 62) iletişim ve ulaşım teknolojilerinin ilerlemesiyle insanların zamana ve mekâna bağlı olmadan birbirleriyle etkileşim halinde olduklarını, ülkeler arası insan hareketlerinin hızlı bir şekilde arttığını ifade etmiştir. Dahası, savaş teknolojisinin kitle imha silahlarını yaygınlaştırması ile birlikte savaşların en az ordular kadar sivil yerleşimleri ve sivilleri de hedef alması, savaş bölgelerinde büyük mülteci akımlarını ortaya çıkardığını da ifade etmiştir. Tüm bunlar, düşük yaşam koşulları ve işsizlik gibi faktörlerle de birleşince yaşamını doğduğu topraklar dışında devam ettiren insanların sayısını ve oranını sürekli arttırmaktadır.

Bu çatışmaların sonunda toplumlar değişerek dönüşmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin içindeki günümüz insanı birlikte yaşama kültürüne her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadır. Bu denli önemli bir konunun sosyolojik açıdan yeterince araştırılmamış olması, bu konuda yapılacak çalışmaları önemli kılmaktadır. Bu yüksek lisans tezi bu konudaki boşluğun giderilmesine mütevazı de olsa bir katkı sunma çabası taşıması ve konuya dikkat çekmesi açısından önem taşımaktadır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel araştırmalar ortaya konulurken öncelikle bir problem alanı belirlenmekte, daha sonrasında ise bu probleme kaynaklık edecek veriler amaçlı ve sistemli bir biçimde toplanmaktadır. Elde edilen bu verilerin yorumlanması, analizi ve sınıflandırılması gibi süreçler çalışmanın devamlılığını sağlamaktadır.

Bu araştırma, literatür taramasına dayalı kuramsal bir araştırmadır. Bu kapsamda Medeniyet, birlikte yaşama kültürü, İslam medeniyetinde bir arada yaşama ve çok kültürlülük üzerine kitap, dergi ve makalelerin yansıra konuyla ilgili dijital ortamdaki verilerden de yararlanılmıştır.

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Medeniyet Kavramı

Geçmişte şekil almış ve günümüzde hala önemini koruyan medeniyet kavramı, pek çok tanımı içerisinde barındırmaktadır. Bu tanımlar kişiler ve toplumlara göre çeşitlilik arz etmiş ve literatürde yer almıştır. Kökeni açısından medeniyet; Arapça bir kelime olmakla beraber şehir anlamına gelen Medine isminden türetilmiş bir sözcüktür.

Bir kültürün sahip olduğu maddi ve teknik faktörleri içine almakla beraber aynı zamanda bu kültürün manevi unsurlarını da içerinde barındırmaktadır. Günümüzde medeniyet kavramı şu üç farklı şekilde ifade edilmiştir:

Çok sıkça kullandığımız *medeni insan* kavramı genel manada kibar, hoşgörülü ve kişilerin değer yargılarına saygı duyan ve toplumda var olan kurallara uyan kişiler için kullanılmaktadır.

Medeniyet kavramı gelişmiş toplumlara kıyasla görece gelişmemiş sayılan toplumları ayıran bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu ayrım aslında taraflı bir ayrım olarak nitelenmiş, gelişmişlik düzeyinin hangi topluma ya da kıstasa göre şekil aldığı konusu tartışmaya açıktır.

Ortak özellikler gösteren sosyal gruplar veya bunların bütünüdür. (İnsanlığın modern Batılı hayat tarzına ulaşıncaya kadar geçirdiği varsayılan farklı aşamaları ve bu aşamaların çeşitli bölgelerde ortaya çıkan eserleriyle bunların oluşturduğu bütünü ifade etmek için kullanılan bir tanım olmaktadır. Eski Mısır medeniyeti, İslam Medeniyeti, Hint medeniyeti, Ortaçağ Hristiyan medeniyeti gibi kullanımlar bu anlamı ifade ederler. Aynı şekilde Grek ve Roma medeniyeti, Osmanlı medeniyeti, İngiliz medeniyeti, Fransız medeniyeti gibi millet ve devletlerle bağlantılı olarak da değerlendirilebilir) (Güngör, 2003:XXVIII, 298; Bkz. Toynbee, 1980).

3.2. Batı Geleneğinde Medeniyet

Sözlük anlamıyla, Yunanca civilization (medeniyet) teriminin kökü; *uzanmak ve bir yerde bulunmak, yeri belli edilmiş olmak*tır. Buna göre bir kent belirlenir ve vatandaşlar da orada yerleşirler. Bu terim Latince kent anlamına gelen '*civites*' ve bir kentin sakini anlamındaki *'civis'*ten ya da bir kentin sakiniyle ilişkili olan anlamına gelen *civilis*'ten türetilmiştir. *Civilis* vatandaş anlamına da gelir. Medeniyet sözcüğü Yunan- Latin kökenine rağmen oldukça yenidir. Genel kullanıma 18. yy. Fransa'sında girmiştir. 16. yy. Avrupası'nda uzun süredir bulunan ve genel olarak kullanılan medenileşmiş (civilized) ve medenileşmek (to civilize) sözcüklerinden oluşturulmuştur. Modern İngilizcedeki anlamını Yunan-Latin kökleri kadar Batı'nın kültürel geleneğinden de almaktadır (Lahsen, 2013: 33)

The English Oxford Dictionary medeniyet terimi ve türevlerinin çok çeşitli anlamlarına yer vermektedir (Lahsen, 2013: 34)

- İnsan toplumunun gelişmiş ya da ilerlemiş hali; belli bir aşama ya da bu gelişmenin belli bir türü,
- Toplumdaki bireylerin insanileşmesi,

- Medenileşmek, barbarlıktan kurtulmak, yaşam sanatlarında eğitilmek ve dolayısıyla insanlık merdiveninde yükselmek; aydınlanmak, gelişmek ve cilalanmaktır.
- Medeniyet evcilleşmektir. Evcilleşme eyleminin kendisidir.

The Oxford Thesaurus , 'civilization' ın İngilizcedeki anlamını açıklığa kavuşturmaya yardım etmektedir. Beş terim birbiriyle ilişkilidir: Metropol, belde, kasaba anlamına gelen 'city'; bir yerin sakini anlamındaki 'citizen' (vatandaş); görgü, nezaket, saygı, kentlilik, dostane davranış anlamına gelen 'civility' (medenilik); geliştirme, yetiştirme, aydınlanma, terbiye, entelektüellik, kibarlık, kültür, töre ve gelenekler anlamına gelen 'civilization' (medeniyet); son olarak aydınlatma, entelektüelleştirme, kibarlaştırma, terbiye etme, eğitme ve kültürlendirme anlamına gelen aynı zamanda evcilleştirme, uslandırma, genişletme, yüceltme ve kültürlendirme fiillerini de içeren 'civilize' (medeni) (Lahsen, 2013: 34).

18. ve 19. yy. da Batılı güçler Batı Medeniyetini dünyaya insani gelişim standardı olarak yaydılar. Bu bağlamda medeniyet kelimesi; mimari, resim, edebiyat, heykel, müzik, felsefe ve bilim gibi estetik ve entelektüel uğraşılardaki edinimler ile bir milletin sosyal ve fiziksel çevre üzerinde denetim sağlamaktaki başarısını ifade etmek için kullanılmıştır (Lahsen, 2013: 35).

Ortaçağdan bu yana düşünürler "Medeniyetler birbirlerine karşı kapalı toplumlar mıdır" temel sorusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bir grup filozof ve düşünüre göre medeniyetler doğar, büyür, gelişme gösterir ve ölürler. Bu görüş "medeniyetlerin biyolojik" veya "döngüsel tarih" anlayışı ile adlandırılmaktadır. Öteki grup filozof ve düşünürler ise "materyalist görüşçü" medeniyet anlayışına sahip olanlardır. Medeniyetlerin biyolojik görüşünü Doğu'da İbn-i Haldun; Batı'da ise Vico savunmuştur. Onlara göre medeniyetler "tıpkı canlı organizmalar gibi doğar, büyür ve ölürler. Böylece her medeniyetin kaçınılmaz olarak doğup büyüyüp geliştikten sonra, çökmekte ya da sonlanmaktadır. Buna göre medeniyet doğma, büyüme ve ölüm ilişkisi de, mutlak anlamda değil, ancak bir "kabataslak bir analoji" kurulması açısından öte bir şey olarak görmemek gerekir (Ülken, 1998: 289- 290 den akt. Şimşek, 2008: 122). Bu "döngüsel tarih"-"organizmacı" medeniyet yaklaşımının önemli taraftarları ise Spengler, Toynbee, Danilevski ve Bergson'dur.

Spengler medeniyetlerin birbirlerine karşı kapalı oldukları fikrini savunmuştur. Ona göre her medeniyet başka bir medeniyete karşı görelilik taşımaktadır. Bergson'a göre medeniyetler içinde kapalı toplumdan açık topluma genişleme yolu ile geçilmesi olanaklı değildir. Bergson organizmacı medeniyet yaklaşımı ile metafizik anlayışını birleştirerek Darwinistik-pozitivistci fikrine karşı bir bakış açısını savunmuştur. (Ülken, 1998: 289-294 den akt. Şimşek, 2008: 122).

Braudel, " Uygarlıkların Grameri " adlı eserinde medeniyetlerin kendi özgün yapılarını yitirmeden bir alış- veriş içinde bulunduklarını; bu iletişim sayesinde medeniyetler arasında bazı benzer özellikler oluştuğunu da dile getirmiştir (Braudel, 2001: 36).

Braudel mekânlar, topraklar, bitki örtüsü, hayvan türleri, hazır ya da kazanılmış imkânlar medeniyeti temsil ettiği gibi bunların tamamının insan üzerindeki etkisinin de medeniyetin bir

parçası olduğunu ifade etmiştir. Buna göre; toplumlardaki hayvancılık, tarım, gıda, yeme-içme, barınma biçimi, giyim-kuşam, iletişim, sanayi, tüketim zihniyetinin de medeniyetlerin akışına etki ettiğini söylemiştir. (Braudel, 2001: 40–41).

Toynbee, "medeniyetlerin ölümü" görüşünü savunurken, Sorokin ise bu önermenin geçerli olmadığını savunmaktadır. Sorokin'e göre büyük medeniyetler tamamen ölmezler; köken olarak başka medeniyetlere dayanır ve onlardan beslenirler. Örneğin, bugünkü Batı medeniyetinin temellerinde Grek ve Latin medeniyetlerinin tavır, tutum ve değerlerini görmek mümkündür.

Sorokin aynı zamanda medeniyet ya da kültürler ile toplumsal grupların ömür süreleri ile ilgili ayrımdan bahsetmiştir. O, toplumsal grupların ömürlerinin sınırlı ya da sonlu olduğunu düşünürken; bu sonlu sonun büyük medeniyetler için söz konusu olmadığını dile getirmiştir.

Huntington, ülkeleri üye ülke, yalnız ülke, merkez ülke, bölünmüş ülke ve kararsız ülke olarak beş gruba ayırmıştır. Huntington, herhangi bir medeniyet ile ilişkilendirilebilen ülkeler için Üye ülke kavramını kullanmaktadır. Örneğin İran'ın İslâm, Yunanistan'ın da Batı medeniyetine üye bir ülke olması üye ülke kavramını ifade eder. Herhangi bir ülke ile kültürel ilişkisi bulunmayan Haiti veya Etiyopya gibi ülkeler için ise yalnız ülke kavramını kullanmıştır.

Merkez ülke kavramı ise, temsil ettiği medeniyette merkez konumunda olan ülkeleri tanımlamaktadır. Farklı medeniyetlere mensup insanların bulunduğu Hindistan ve Çin gibi ülkeleri bölünmüş ülke olarak ifade etmiştir. Kararsız ülke, kendilerine mahsus bir medeniyet çizgisi olan fakat çeşitli nedenlerle bu medeniyetten çıkıp farklı bir medeniyet çizgisine geçmiş ülkeler için kullandığı bir tâbirdir. Huntington'a göre Türkiye, Rusya, Avustralya ve Meksika gibi ülkeler kararsız ülkelerdir (Coşkun, 2018: 606).

Gelecekte medeniyet kimliğinin daha fazla önem kazanacağını ve dünyanın belli başlı yedi ya da sekiz medeniyet etrafında şekilleneceğini ifade eden Huntington, bu medeniyetler arasında Batı, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve ihtimal olarak Afrika medeniyetlerini saymıştır.

Diğer taraftan ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee'nin " Medeniyet Yargılanıyor" adlı eserinde ise medeniyetle ilgili şunlardan bahsetmiştir:

"Eğer medeniyetlerin tarihlerindeki ana safhaları - doğum, büyüme, çözülme ve yıkılma - ortaya koyarsak, tecrübelerini safha safha karşılaştırma olanağına kavuşuruz. Bu yolla belki de her medeniyette ortak olan tecrübeleri ve her medeniyetin kendine özgü, eşsiz tecrübelerini sınıflandırarak, medeniyet denilen toplum türlerinin bir morfolojisini elde edebiliriz"(Toynbee, 1988: 154). Burada Toynbee, her medeniyetin farklı özelliklere sahip olduğunu söylemekle beraber aslında ortak noktaların da var olduğundan ve bunları incelenmesiyle medeniyet analizinin yapılabileceğinden söz etmiştir.

3.3. İslam Geleneğinde Medeniyet

Arapçadaki hadara kelimesi, İngilizcede medeniyet sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. 'Hadara ile yakın anlamlara gelen diğer kavramlar ise; *medeniyet, temeddün ve temdin*'dir. Aslında temeddün, medine (kent ya da kasaba) ve temeddün (kentleşme)'den türetilmiştir. Bu son terimlere yakın bir anlam taşıyan ve sözlük anlamı kentleşme olan medeniyette bulunmaktadır'. 'Ancak İslam geleneğinde kavramların kullanımına dair bazı farklılıklar söz konusudur. Avrupalıların kullandığı medeniyete karşılık olarak başka kavramlar kullanılmaktadır. *Umran, hadara, medeniyye, nahda, temeddün* ve *medeniyet* gibi çeşitli kavramlar benimsenmiştir. İngilizce- Fransızca *civilazation* terimini ifade etmek için farklı terimler kullanılmasına rağmen Arapçada kullanılan en ünlü ve popüler terim *hadara'*dır' (Lahsen, 2013:41).

Medeniyet terimi, İslam dünyasında 14. yy. (Hicri 8. yy.) başlarında İbn-i Haldun tarafından kullanılmıştır. Düşünür üç terimden söz ediyordu: İlk ikisi *hadare* ve *umran* olup Batılı medeniyet teriminin karşılığıdır. Üçüncüsü ise; *ilmü'l umran* olup 'medeniyet bilimi' şeklinde çevrilebilir.

İbn Haldun, medeniyeti, insanlara özgü bir nitelik olarak değerlendiriyordu. Bu insanların birlikte yaşamanın rahatlığı ve insani gereksinimlerin karşılanması için kentlerde ve mezralarda barınmaları ve yerleşmeleri gerektiği anlamına geliyordu. İbn-i Haldun aynı zamanda medeniyet terimine 'insani sosyal örgütlenme için vazgeçilmez yapılanma' anlamını veriyordu. İbn-i Haldun'un medeniyet için yüklediği anlam, hem sosyal boyutun temelinde yer almakta hem de insanın gelişim sürecinde medeniyet fenomeninin temel dinamik yapısını oluşturmaktadır (Lahsen, 2013: 43).

Medeniyet kavramı, İslam kültürel geleneğinde genel anlamda farklı kavram ve terimlerde karşılık bulmuştur. Kullanılan terimler Arapçadan türetilmiş olup her terim medeniyetin farklı yönlerine odaklanmıştır. Kullanılan terimler arasında ön plana çıkan iki terim *temeddün* ve *medeniyet* olmuştur. Ancak İbn-i Haldun'un Mukaddime eseri Arap aydınlarını etkilemiş olsa gerek onlar Mukaddime de geçen *hadare* sözcüğünü daha çok kullanmışlardır. Arap olmayan Müslümanlar ise anlam bakımından birbirine yakın olan medeniyet ve temeddün kavramlarını tercih etmişlerdir. ' Hem İslami hem Batılı kullanımlar, medeniyetin belli temel unsurlarında birleşirler: Kentin varlığı, düzen ya da örgütlenme, sakinlerinin yerleşik yaşamı. Bunun nedeni, İbn-i Haldun'un ifadesiyle, insanoğlunun doğası itibariyle sosyal bir varlık olmasıdır (Lahsen, 2013: 44-45).

3.3.1. Farabi'nin Medeniyet Görüşü

Farabi'ye göre şehir (medine), millet (ümmet) ve milletler topluluğu(ma'mure) tarzında örgütlenen toplumlar, insana has yetkinliklerin gerçekleşmesini temin edecek yeterliliktedir. Şehirler birleşip milleti, milletler birleşip milletler topluluğunu meydana getirmektedir. Köy, mahalle, sokak ve aile biçimindeki topluluklar, insan türü için gerekli iyilik ve yetkinliklerin kazanılacağı bir ortam hazırlayamaz ve ancak medinenin temel dokusunu oluşturma bakımından anlam taşımaktadır. (Farabi, 1991:116-117) Farabi'nin medeniyet kavramı insanın bulunduğu toplum içerisindeki dayanışma, iş birliği ve iş bölümünü ifade etmektedir.

3.3.2. Mailk Bin Nebi'nin Medeniyet Görüşü

Malik bin Nebi, medeniyeti tek bir boyutu ile değil birçok boyutta ele almıştır. Medeniyete dair görüşlerini şu şekilde ele alabiliriz:

Nebi için medeniyet, toplumun içinde barındırdığı her bireyin kişisel gelişimi için gereken sosyal güvenceleri sağlamasına olanak sağlayan maddi ve manevi şartların toplamı olarak ifade edilir. Nebi medeniyet kavramını ele alırken hem maddi hem manevi hem de ahlaki boyutuyla ele almıştır.

Medeniyet, ilkel özellikleri birey ve toplum bağlamında geliştirip rafine eden bir öz-güçtür. Ancak aynı zamanda spesifik bir misyonu gerçekleştirme ve belirgin bir işlev yürütme yeteneğidir. İnsanın kapasitesi ve insani hayat enerjisini, gelişim ve ilerleme gereksinimlerine karşılık verecek şekilde düzenleyen bir psikolojik ve zihinsel güçtür. Medeniyet insanların kendi davranışları ve enerjilerini kontrol etme öz-karakteri ve öz yeteneği haline gelmekte ve bu davranış ve enerjiyi toplum yararına yöneltmektedir (Lahsen, 2013: 67)

Nebi medeniyeti özünde şöyle tanımlamaktadır: *'Verili bir topluma, her bir üyesine, çocukluktan ahirete geçişine kadar varoluşunun her aşamasında, bir aşamadan diğerine gelişerek geçmesi için gerekli tüm sosyal yardımları verme imkânı sunan maddi ve manevi şartların toplam sonucudur* (Lahsen, 2013: 68)

Nebi, bireye maddi ve manevi şartları sunanın sadece toplum olduğunu belirtmektedir. Nebi medeniyet tanımında bireye değil topluma öncelik sağlamaktadır. Yani medenileşmeyi başlatanın birey değil toplumun kendisi olduğu görülmektedir. Bireyin sorumluluklarını ve görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan ortamı da toplum sağlamaktadır. Nebi'nin medenileşme sürecinde temele koyduğu unsur şüphesiz toplumun kendisidir. Nebi, maddi ve manevi faktörlerin toplumdaki bireyler arasındaki dayanışma ve birliği sağladığını ve büyük önem arz ettiği kanısındadır.

Öte yandan Nebi medeniyetin yapısı ve sosyal özüne odaklanır, sosyal ilişkiler ağının önemine dikkat çekerek onu tanımlar: İnsanlar bir grup içinde nasıl yaşanacağını öğrenir ve aynı zamanda tarihsel işlevi ve sorumluluklarını yerine getirmek üzere insan yaşamında düzenleyici sosyal ilişkiler ağının temel öneme sahip olduğunu algılar (Lahsen, 2013: 69).

Nebi medeniyetin sosyo-entelektüel boyutunu vurgulayan bir başka tanım daha yapmaktadır:

Medeniyet, medenileşme öncesi topluma tarihsel harekete nüfuz etme hayatiyeti veren bir temel fikrin ürünüdür. Bu yüzden toplum kendi entelektüel sistemini, medeniyetin orijinal kalıbına uyumlu olarak yapılandırmaktadır. Diğer kültürler ve medeniyetler karşısındaki tüm karakteristiklerine karar veren orijinal bir kültürel ortama kök salmaktadır (Lahsen, 2013: 69).

Nebi medeniyet kavramının çok boyutlu bir kavram olduğunun farkında olup, bu çok boyutluluğu analiz etmek için farklı disiplinlerden faydalanmak gerektiğini de dile getirmiştir. Nebi'ye göre doğa bilimlerinin aksine, insan bilimleri henüz kavramları ve terimlerine evrensel olarak uygulanabilir tanımlar oluşturabilecek olgunluk düzeyine ulaşmamıştır.

Bunun sonucu olarak sosyolojideki kurallar pozitif bilimlerde olduğu gibi, doğru ile yanlış, gerçek ile sahtelik arasında net bir sınır olmayıp fahiş hatalardan kaçınabileceğimiz bir genel rehberlikten oluşmaktadır. Bir başka deyişle sosyal olgularla ilgilenmek, matematik veya doğal olgularla uğraşmaktan daha karmaşıktır. Medeniyete bir sosyal olgu olarak yaklaşma, doğası ve kapsamının doğru anlaşılmasını gerektirmektedir. Örneğin sosyal bilimciler bir medeniyetin doğuş ve diğerinin çöküş anını belirlemede belli güçlüklerle karşı karşıyadır. Herhangi bir medeniyetin gelişiminin doğrudan ve dolaylı nedenlerini tam olarak açıklayamazlar (Lahsen, 2013: 70).

Nebi medeniyet kavramının parçalanarak değil, bütüncül bir metodla ele alınması gerektiğini söylemiştir. Nebi'nin medeniyet üzerine yapmış olduğu çalışmalar sadece medeniyet tarihçilerinin verilerine dayanmakta, hem psikoloji hem de sosyal bilimlerin sağladığı psiko-sosyal analizi vurgulamaktadır(Lahsen, 2013: 71).

3.3.3. Ali Şeriati'nin Medeniyet Görüşü

Medeniyet kelimesi medine (şehir) sözcüğüne akrabadır. Medine şehir demektir. Medeniyet, medineye, şehre bağlılık hissi ve o hissi ortaya koyma aşamasıdır. Şehirli, çadırda ve çölde oturana karşılık medeni demektir. Medeniyet, şehirde oturma, şehirlilik değildir, fakat medeni insan, şehirde oturma aşamasına ulaşmış insandır (Şeriati, 2011:15).

Şeriati medeniyetin aynı zamanda insan toplumunun maddi ve manevi birikimlerden ibaret olduğunu söylemiştir. İnsanın iki türlü şey ürettiği, bunların ise maddi ve manevi olduğu bilinmektedir. Biri sandalye yapıyor, bu maddidir; diğeri şiir söylüyor, bu da manevidir (Şeriati, 2011: 16). Şeriati' ye göre medeniyeti tanımak İbn-i Haldun'la başlar ve şimdilik en büyük medeniyet bilimcisi olan Toynbee ile tamamlanır. Medeniyetlerin sayısı konusunda medeniyet bilimcilerin çoğunluğunun ve Toynbee'nin kabul ettiği şeye göre 27 medeniyet biliniyor(Şeriati, 2011: 105).

Şeriati' ye göre ise medeni insan tanımı şu şekildedir: Medeni insan, medeniyet araçlarına sahip insan değildir; çünkü medeniyet araçları(araba ve buzdolabı) ilkel birinin iradesine verilebilir. Bilakis medeniyet, insan veya toplumun fikri ve ruhsal yükseliş aşamasından ibarettir (Şeriati, 2011: 57).

Şeriati medeniyetin sembol ve ilkelerinden bahsederken bunları on başlık altında toplamıştır:

- ✓ *Tam, daha güçlü ve çeşitli etkenin tanımı*

a) *Tam etken:* Bazı filozoflar tam etkene inanır. Onlara göre bir toplumun medeniyet ve kültürünün oluşum ve değişimine bir etken neden olur. (Marx'ın ekonomik üretim faktörüne inanması gibi). Ekonomi etkeni birdir; fakat niçin farklı medeniyetler ortaya çıkmıştır? Zira toplumun ekonomik kaynaklardan yararlanma çabası farklı biçimlerde olmuştur. O halde bütün medeniyetlerin tek doğuş etkeni ekonomidir.

b) *Daha güçlü etken:* Bazı filozoflar tek bir etkene inanmazlar, onlara göre medeniyetin meydana gelmesine çeşitli etkenler sebep olur. Fakat bu etkenler arasında diğerlerine göre bir etken daha etkili ve güçlüdür. Bu yüzden ona en güçlü etken demişlerdir. (Medeniyetlerin meydana gelmesinde en güçlü etken içgüdü olabilir, sosyalleşme olabilir, ekonomik olabilir, din, mezhep ve ilahi irade olabilir.)

c) *Çeşitli etkenler:* Gurwıtch gibi bazı filozoflar medeniyet kurmada çeşitli faktörlerin etkili olduğuna inanırlar. Bu görüşte en güçlü etken yoktur *(*Şeriati, 2011: 59-60).

✓ *Sözleşme ve içgüdü meselesi*

Sözleşme dediğimiz mevzu J.J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi meselesidir. Rousseau'ya göre insanlar toplu halde yaşamak için kendi aralarında bir sözleşme yapmışlardır. Bazıları ise içgüdü meselesine inanmaktadır. İçgüdü meselesini savunan kimselere göre insanlar hiçbir zaman sosyal antlaşma yapmadılar. Kanunlar ve medeniyet kendi kendine, içgüdüsel olarak meydana gelmiştir.

✓ *Savunma ve saldırı:* Toynbee teorisi (Bütün büyük ve küçük medeniyetler, tarih boyunca bu sürece tabi olmuşlardır: Doğmuş, gelişmiş ve gençleşmişlerdir. Bu durumlarda saldırı halindedirler çünkü gençlik enerjisine sahiplerdir. Olgunluk devresinden sonra zayıflık hissederler ve savunma durumuna geçerler. Saldırma ve savunma bireyde olduğu gibi toplumda da vardır (Şeriati, 2011: 61)

✓ *Göç ilkesi:* Göç ilkesine örnek verecek olursak Kur'an da göç- hicret - peygamberin Mekke'den Medine'ye göç etmesi hakkında değil tersine bütün insanlar hakkında ve bütün insanlara hitaben ve bütün dönemler için kullanılmıştır. Dolasıyla hicret, akla gelenin aksine İslam peygamberinin hayatındaki tarihsel bir olay değil, tersine bir hüküm ve emirdir.

✓ *Medeniyet ve kültürlerin iki zıt kutbundaki daimi salınım*

✓ *Coğrafya ve ırk meselesi:* İbn-i Haldun'a göre medeniyetlerin meydana gelmesi, coğrafya ile su ve hava şartlarıyla doğrudan bağlantılıdır (Şeriati, 2011: 69)

✓ *Irkçılık sorunu:* Irkçıların düşüncesine göre, her ırkın medeniyet kurmada kendine özgü bir yeteneği ve kültür, din ve estetikte kendine has bir görüşü vardır. Bazı ırklar bir sınıra kadar ilerlerken, bazıları sonsuza kadar ilerlemektedirler. Almanların iddiasına göre onlar, en son sınıra kadar yolu kat etmişlerdir. Mesela siyah derili, beyin hücresi, hücre kuyruğunun kısalığı ve kül rengi zarın bulunmayışı nedeniyle eğitim ve düşüncede beyaz derili ile birlikte yola çıkıyor; ama belli bir sınıra varınca duruyor, zira artık devam edemiyor. Buna benzer başka tezlerde vardır: Doğulu ırklar irfani ve dinidirler, Kuzeyliler ise akılcı, bilinçli ve yaratıcı. Dolayısıyla iki tez söz konusudur:

1) Kültürlerin göreliliği ilkesi (yukarda anlatılan ırklar temellinde)
2) Bazı ırkların kültürsüz oldukları ilkesi: Yani ırkların kültürlü ve medeni ırklar, kültürsüz v medeniyetsiz ırklar diye ikiye ayrılması. Medeni ırk ve ilkel ırk (Şeriati,2011: 70-71).

✓ *Tabiatla mücadele ilkesi*

✓ *Diğer mesele, açlık ve aşktır:* Schıller'ın teorisi (Schıller'e göre dünyanın çarkını açlık ve aşk döndürmektedir. Bu cümle Freud'un çok hoşuna gider. Çünkü O aşkı sadece cinsel etken olarak görmektedir. Halbuki Schıller'in teorisi bundan öte bir şeydir:

Aşk, insanın ruhsal çaba ve ihtiyaçları demek; açlık ise maddi çaba ve ihtiyaçları demektir. Açlık teknik, sanayi ve medeniyeti; aşk ise kültür, sanat ve dini meydana getirmiştir (Şeriat, 2011:75)

✓ *Tarih birliği*

3.3.4. Nurettin Topçu'nun Medeniyet Görüşü

Topçu, medeniyeti insanlığın tarihi süreç içerisinde bir zümre ya da cemiyetin benimsediği araçlarla çalışarak ortaya koyduğu ve yaşattığı teknik eserlerin ve yaşayış tarzının bütünü olarak ifade etmiştir.

Topçu'ya göre medeniyet taklit edilmeyen, satın alınmayan sadece kültürün tayin ettiği doğrultuda ilerleyerek enerji ile meydana getirilen eserdir (Topçu,2017: 193-195).

Topçu, dünya üzerinde birçok medeniyetin yaşadığını ve var olduğunu ifade etmiştir. Ona göre teknikte en fazla üstünlük gösteren Avrupa medeniyeti olmuştur. Teknik ise ilimlerin uygulayıcısıdır. Topçu tekniği her zaman için medeniyetin bir parçası saymıştır. O, Avrupa medeniyetinin tekniğini geçen toplumların Japonlar ve Amerikalılar olduğunu ifade etmiştir. Japonlar, Avrupa'dan aldıkları medeniyeti kendi kültürleri ile yaşatmaya çalışmış fakat Amerikalılar kendilerine özgü milli bir kültüre sahip olmadıklarından, onu olduğu gibi kopya etmişlerdir (Topçu, 2015: 19).

3.4. Kültür

Köken olarak Latince *colere* kelimesinden gelen kültür kavramı ikamet etmek, yetiştirmek anlamında kullanılmıştır. UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde yer alan kültür tanımına göre "en geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgu"dur (UNESCO, 1982). Tanımı ve kapsamı bakımından çeşitlilik arz eden kültür, farklı alanlarda kullanılan bir kavram olması nedeniyle herkes tarafından kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır.

Kültür kavramı birçok disiplin tarafından ele alınmış ve tanımlar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında en çok benimsenen tanım İngiliz antropolog E.B. Tylor'a aittir. Tylor'un tanımına göre 'kültür ya da uygarlık, toplumun üyesi olarak, insan türünün öğrendiği, edindiği, bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür'.

Medeniyet ve kültür kavramlarını bazı sosyolog ve antropologlar aynı mana üzerinde toplarken bazıları ise her iki kavramı da farklı manalara gelecek şekilde tanımlar yapmışlardır. Şeriati için ortak ve üzerinde ittifak edilen tanım şudur: Medeniyet ve kültür, bir toplumun maddi ve manevi birikim ve ürünleri toplamından ibarettir. Fakat bana göre medeniyet, her kabiliyetin kendini özgürce ortaya koyabilme imkânı bulabildiği elverişli zemin demektir. Medeni insan da böyledir; yani bu zeminin kendisi için hazırlandığı zaman ve mekânda o medeni olur. O halde medeniyet bana göre nesnel değil, öznel; başka bir tabirle maddi değil, manevidir (Şeriati, 2011: 57) Şeriati aynı zamanda toplumun değerinin insan olduğunu, manevi olan kısmına kültür, maddi olana ise medeniyet dendiğini ifade etmiştir.

Ziya Gökalp, kültür ile medeniyetin birbirinden farklı kavramlar olduğunu kabul eder ve kültüre hars der. Ona göre hars, ulusal (milli) olduğu halde medeniyet evrenseldir. Ona göre kültür; bir toplumun yaşadığı ve paylaştığı ortak değerler iken medeniyet, milletlerarası seviyeye yükselmiş bir kültürün veya birbirine yakın kültürlerinin meydana getirdikleri anlayış, davranış, bilgi teknik, her türlü sosyal faaliyetler ile maddi alet ve bu amaçlarla kurdukları kurumların bütünüdür (Baş, 2020 den akt. Gökalp, 1995: 60).

Mümtaz Turhan ele almış olduğu *Kültür Değişmeleri* adlı eserinde, Amerikalı antropolog E. Sapir'in incelediği çeşitli kültür tanımlarına geniş yer vermiştir. Sapir etnoloji ve kültür tarihi mensuplarının kullandığı anlamda kültürün, insanın yaşarken sosyal yoldan edindiği maddi ve manevi her öğeyi içerdiğini söyler. Sapir'in tespit ettiği ikinci bir anlam, 'kültürlü insan' nitelemesinde görülür. Bu kullanımda kültürden kastedilen şey, kişinin inceliği, kibarlığı, söz söyleme kabiliyeti, bilgi ve görgüsüdür. Kültürün üçüncü bir anlamı, kültürü bireyden çok topluma göre tasarlamasıdır. Bu tanım etnologların kullandığı birinci anlamdaki kültür tanımına benzese de maddi öğelerden çok manevi öğeleri göz önünde tutması bakımından ikinci anlamdaki kültüre yaklaşmaktadır (Özakpınar, 2013: 31)

Turhan Alman antropolog R. Thurnwald'ın kültür ve medeniyet tanımını da nakletmektedir. Thurnwald'a göre medeniyet, teknik donanım ve bilgidir. Kültür ise, bir insan topluluğundaki sosyal ilişkilerin yapısı, zihniyet ve değerlerdir. Birlikte yaşama esnasında oluşan gelenekler, kurumlar ve fikirler kültür denilen sistemi oluşturur. Kültür toplumun yaşama ve değerlendirme biçimidir (Özakpınar, 2013: 32).

3.5. Çok Kültürlülük

Çok kültürlülük kavramı, Doytcheva'ya göre ilk kez 1941 yılında İngilizcede eski ulusçulukların bir anlam taşımadığı, önyargısız ve bağsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu niteleme anlamında kullanılmıştır. Devlet düzeyinde ise isim olarak 1970'li yılların başlarında yaygınlaşan kavram, Kanada ve Avustralya'da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik edici devlet politikalarının adı olmuştur (Doytcheva, 2009: 15 den akt. Say, 2013: 141).

Farklı kültürel grupların bir devlet içinde hukuksal ve siyasal alanda etkin katılımını sağlayan politika çok kültürlülük politikası olarak adlandırılmaktadır. Tanım olarak ise *çok kültürlülük*, bir ulus devletin bütünlüğü içinde her biri ayrı bir kültüre sahip olan farklı grupların bir arada eşit olanaklara sahip olarak yaşayabilme kapasitesini ifade etmektedir. Çok kültürlülüğün çıkış noktasını bir devlet içindeki farklı kültürel grupların bir arada yaşama politikası oluşturur. Kültürel farklılıklara rağmen aynı devlete aidiyet duygusu ile sürekliliğin ve bağlılığın sağlanması bu politikanın temel düşüncesini ifade etmektedir (Say, 2013: 138-139).

Çok kültürlülüğe dair farklı bakış açılarına sahip düşünceler geliştiren ve teoriler ortaya koyan düşünürler üzerinden bir söylem gerçekleştirecek olursak, örneğin Kymlicka'nın çok kültürlülüğe bakış açısı kültürel gruplar, azınlık hakları, çokuluslu ve çok etnikli devletler çevresinde şekillenmiştir. Kastoryano çok kültürlülüğü ulus-devlet ve grupsal farklılıklar bazında ele almış, Rawls ise çok kültürlülüğü adalet kavramıyla açıklamış, Habermas'ta çok kültürlü toplumlardaki eşitlik mücadelesine değinerek çok kültürlülük üzerinde görüş belirtmişlerdir.

Kymlicka, çok kültürlülüğün ön koşulunun öncelikle kültürel çeşitlilik olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre kültürel çeşitliliğin üç kaynağı vardır. Birinci kaynak, birden fazla ulusun yan yana yaşamasıdır. Bu bir çokulusluluktur ve çok ulusluluk farklı şartlarda gerçekleşebilmektedir.

Çok uluslu devletlere Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Finlandiya, Yeni Zelanda, Belçika ve İsviçre gibi ülkeler örnek verilebilir (Kymlicka, 1998: 39-42 den akt Say, 2013: 143).

Kültürel çeşitliliğin *ikinci kaynağı göç* olarak ifade edilmiştir. Bu kaynak Avustralya, Kanada ve ABD'de her zaman hayati bir önem taşımıştır. Bu üç ülkede 1960'lara kadar göçmenlerin geçmişlerinden gelen kültürel ve etnik adetlerini devam ettirmek istemeleri devlete karşıtlık olarak değerlendirilirken 1970'li yıllarla birlikte kültürel farklılıkların bir bölümü karşıtlık kapsamında değerlendirmemeye başlanmıştır. (Kylimcka, 1988: 42-44 den akt. Say, 2013: 144).

Kylimcka, göçmenler ve kültür grupları dışında yeni sosyal hareketlerle beraber ortaya çıkan üçüncü bir gruptan bahsetmektedir. Bu üçüncü gruptaki kişiler kendi ulusal toplumlarında varlık gösteren "marjinal konuma itilmiş eşcinseller, sakatlar, yoksullar, kadınlar"dan oluşan topluluklardır. Kymlicka, ulusal azınlıklar ve etnik grupları birbirinden ayırmıştır. Şöyle ki ona göre ulusal azınlıklar devlet himayesinde toplanmış, ayrı ve potansiyel olarak öz yönetimli toplumlardır. Ulusal azınlıktan farklı olarak etnik gruplar ise başka bir topluma girmek üzere kendi ulusal cemaatlerini terk etmiş göçmenlerdir (Kymlicka, 1988: 41 den akt. Say, 2013: 144).

Kastoryano da çok kültürlülüğü ulus-devlet içinde görülen grupsal farklılıklar çerçevesinde anlamlandırmaktadır. Kastoryano'ya göre "çok kültürlülük söylemi demokratik toplumları, etnik ya da dini olan ve bu özellikleriyle tanınan cemaatler çağına sokmuştur (Kastoryano, 2000: 52). Kastoryano için çok kültürlülük demokratik toplumlarda grup bilinciyle hareket edebilen topluluklara özgü olarak ortaya çıkabilen politik bir örgütlenme biçimidir (Say, 2013: 149).

Çok kültürlülük teorisinin temelini birlikte yaşama kültürü oluştururken, Rawls grup haklarının gereksiz olduğunu düşünmüş ve bireysel liberalizm bakış açısını yansıtarak konuya adalet kavramı ile yaklaşmıştır. Rawls'ın teorisinin temeli şu düşüncelere dayanmaktadır:

Bazı insanların, diğer bazılarının özgürlüğünü kaybetmesi pahasına "daha iyi" olanı paylaşması asla haklı görülemez. Adalet anlayışı, birkaç kişinin, çoğunluğun mutluluğu adına feda edilmesine izin vermez. Dolayısıyla, adil bir toplumda, eşitliğe dayalı özgürlükler temel alınır ve bunlar toplumsal ilgilerin veya siyasi pazarlıkların konusu yapılamaz. Yanlış bir teoriye rıza göstermemizin tek şartı, daha iyisine sahip olmamak, adaletsizliğe boyun eğmemizin tek mazereti ise daha büyük bir adaletsizlikten kaçınmak olabilir (Rawls, 2005: 4).

Habermas'a göre ise çok kültürlülüğün var olduğu toplumlarda eşitlik mücadelelerinin tek parça hareketlerden meydana gelmediğini belirtmiştir. Ona göre devletler içinde görülen eşitlik mücadeleleri azınlıkların soy kaynaklı ya da iltica sonucu ortaya çıkmış bir topluluk olmalarıyla ilişkili bir şekilde belirmektedir. Bu konuda devletlerin gösterdiği duyarlılık da ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü azınlıkların din ve etnik köken gibi farklılıkları nedeniyle mevcut devletle aralarındaki açıklık büyüdükçe seçtikleri konum da yerini tanınma talebinden yeni ve esaslı bir kimlik oluşturmaya bırakabilir.

Dolasıyla çok kültürlülük politikasında azınlıkların kendi özelliklerinin entegresyona uygun olması ya da devletler tarafından uygun hale getirilmeleri önem taşımaktadır (Habermas, 2010: 120 den akt. Say, 2013: 150).

3.6. Hars

Kökeni bakımından Arapça bir sözcük olan hars kelimesi, 'tarla sürme ve kültür' anlamlarına gelmektedir. Kültür ve medeniyet üzerine de görüşleri olan Gökalp, hars kavramının bizdeki kültür kavramına karşılık geldiğini ortaya koymuştur.

Gökalp'in kültür yerine hars kelimesini kullanmasının nedeni, Fransızca, *culture* kelimesinin onun bahsettiği harsın dışında başka bir anlamının daha olmasıdır. Kültür kelimesinin bu ikinci anlamını, Ziya Gökalp *tehzib* kelimesiyle karşılar.' Hars ve tezhib' adlı makalesindeki açıklamaya göre, hars halk kültürüdür. Gökalp halkın gelenekleri, görenekleri, örfleri, sözlü ve yazılı edebiyatı, dili, musikisi, dini, ahlaki, estetik ve iktisadi ürünlerinin hars olduğunu söyler. Tehzib ise, yüksek eğitim görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş aydınlara özgüdür, Fikirleri, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, bilimi ve hiçbir taassup karıştırmadan dini sevmek tezhiptir. Ziya Gökalp'e göre bir insan yalnız kendi milletinin harsına değer vermekle birlikte, o insan eğer tezhib görmüş ise başka milletlerin harslarını da sever ve onlardan da tat almaya çalışır. Ziya Gökalp hars ve tezhib arasında iki türlü fark görür. Birinci fark, harsın demokratik, tezhibin aristokratik olmasıdır. İkinci fark, harsın milli, tezhibin milletlerarası olmasıdır (Özakpınar, 2014:83).

Gökalp, hars ve medeniyeti birkaç yönüyle ayırır. İlk olarak hars millidir, medeniyet milletlerarasıdır. Birbirinden ayrı bir Fransız harsı, İngiliz harsı, Alman harsı vb. olduğu gibi, bu milletler arasında ortaklaşa bir Avrupa medeniyeti ya da bir Batı medeniyeti vardır. İkinci olarak, medeniyet, metotlu olarak ve bireysel iradelerle meydana gelen toplumsal olayların bütünü olduğu halde, hars metotla ve bireysel iradeyle meydana gelmez. Bu bakımdan örneğin, dil ya da ahlaka ilişkin bir düşünce medeniyete girdiği halde, bir milletin konuştuğu dil ya da o milletin ahlaksal davranış tarzları harsa girer. Hars ile medeniyeti ayıran üçüncü bir nitelik, harsın duygulardan, medeniyetin bilgilerden oluşmasıdır. Harsı medeniyetten ayıran dördüncü bir özellik ise, medeniyetin taklit edilebilir olması fakat harsın taklit yoluyla başka milletlerden alınamamasıdır (Özakpınar, 2014: 85).

3.7. Uygarlık

Braudel, "Uygarlıkların Grameri" adlı kitabında; bir doğru parçası, bir üçgen, kimyasal bir cismin tanımlandığı gibi uygarlık kelimesini de açık ve basit bir şekilde tanımlanabilmesinin (Braudel, 2017: 27) mümkün olmadığını söylemektedir. Braudel uygarlık kelimesinin yeni bir kelime olduğunu ve Fransa'da XVIII. Yüzyılda, belirdiğini, geç bir tarihte ortaya çıktığını ifade etmiştir. Uygarlık (*civilisation)* kelimesi, uzun zamandan beri var olan ve XVI. yüzyılda kullanılmakta olan uygar (*civilise)*, uygarlaştırmak (*civiliser*) kelimelerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Uygarlık, 1732'de henüz bir hukuk usulü terimidir ve bir ceza hukuku davasını, medeni hukuk davası haline getiren adli bir işlem veya kararı işaret etmektedir.

Uygarlık İngiltere'de, 1722'den itibaren, ama herhalde daha erkenden ve *civilization* biçiminde yazılmak üzere, eski tarihlerden beri yerleşik olan *civility* kelimesine üste gelmiştir. Almanya'da *zivilisation*, eski *bildeung'*un karşısında kolayca yerleşmiştir. Buna karşılık Hollanda'da, *beschaven* (inceltmek, soylulaştırmak, uygarlaştırmak) fiilinden türeyen *beschaving* adı da göze çarpmaktadır (Braudel, 2017: 28).

Hegel 1830'da Berlin Üniversitesi'nde kültür ve uygarlık kelimelerini aynı anlamda herhangi bir ayrım gözetmeksizin kullanmıştır. Fakat Braudel, bugün bu iki kavram arasında ayrım yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre uygarlık kavramı hem maddi hem de manevi değerleri bir arada taşımayı gerektirmektedir. Braudel aynı zamanda ateş, yazı, bitkiler ve hayvanların evcilleştirilmeleri gibi mevzuların tüm uygarlıklar için ortak bir payda olduğunu savunmuştur. Bahsi geçen mevzular uygarlıkların ortak malı olarak tanımlamıştır. Braudel tarafından ortaya konan diğer bir kavram ise Batı tarafından ihraç edilen 'endüstriyel uygarlık' kavramıdır. Braudel bu kavramla batının beton, cam ve çelikten binalar, hava alanları, istasyonları ve hoparlörleriyle demiryollarını zamanla dönüştüreceğini ifade etmektedir. Dünyanın diğer ülkeleri batının tekniğini alırken diğer yandan özgünlüklerini ve özerkliklerini kaybetmeden, birbirleriyle yıllar boyunca olan sürekli etkileşim içindedirler.

Dünyanın bütün uygarlıklarının, az veya çok uzun bir süre içinde tekniklerini ve bu teknikler aracılığıyla bazı yaşama biçimlerini aynılaştıracakları varsayılmasına rağmen çok uzun bir süre boyunca çok farklı uygarlıklar var olacaktır. Uygarlık kelimesi, bir süre daha hem tekil, hem de çoğul anlamda kullanılacaktır (Braudel, 2017: 32).

Tanilli " Uygarlıkların Tarihi" adlı eserinde uygarlık kavramını iki farklı anlamda kullanmaktadır. Bir anlamıyla uygarlık, barbarlık'ın karşıtı olan bir duruma karşılık gelmektedir. Bu anlamda, 'uygar halk' deyince, gelişme yolunda hayli ilerlemiş, ideal ölçülere pek yaklaşmış bir topluluk anlaşılmaktadır. Diğer tanımıyla uygarlık, bir halkı başka halklardan ayıran, onun özgün yanını ortaya koyan, yaşayış biçimlerinin, kullanılan aletlerin, çalışma biçim ve yöntemlerinin, inançların, düşünsel ve sanatsal faaliyetlerin, siyasal ve sosyal örgütlenme biçimlerinin bütünüdür. Larousse sözlüğünde ise uygarlık, 'bir memleketin veya bir toplumun düşünce ve sanat hayatıyla maddi ve manevi varlığına has niteliklerin tümü' olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, tarih öncesi insanı ya da Afrika'da bugünde yaşayan –örneğin- Hotantoların, İsa'dan önce 5. Yüzyılda yaşayan Atinalıların ya da 20. yy. Avrupa toplulukları gibi bir uygarlıkları vardır (Tanilli, 2015: 11-15).

Tanilli, bir toplumun uygarlıklar seviyesine ulaşması için kendi içinde bazı şartları ve nitelikleri yerine getirmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bu şartlardan ilki her uygarlığın belli bir *"iktisadi yapının*" şekillendirdiği değerler sisteminin var olmasıdır. İnsanoğlu hayvanlardan farklı olarak çalışıp üretmek, üretim araçlarını kullanmak ve örgütlenmek zorundadır. Örgütlenmeler güçlü bir yapıya sahip oldukça üretim ilişkileri de gelişir ve uygarlıklar bu üretim ilişkileri çevresinde oluşurlar. İktisadi yapı, sahip olduğu araç ve tekniğiyle ve tüm bunları kapsayan üretim biçimiyle insan topluluklarının ve giderek uygarlıkların temel yapısını oluşturmaktadır.

Tanilli'ye göre uygarlığı oluşturan diğer bir nitelik ise, bu temel yapının üstüne kurulan ve onu yansıtan "*değerler sisteminin*" var olmasıdır. Bir kültürü oluşturan din, ahlak, felsefe, edebiyat, sanat, siyasal ve hukuksal kurumlar bu değerler sisteminin içinde yer almaktadır (Taniili, 2015: 14-16).

3.8. Umran

Umran kavramı, (bir yerde) oturmak, yaşamak, (bir yeri) ziyaret etmek, (bir bina) inşa etmek, (bir yerin kendisi için) insanlar, hayvanlarla meskûn olmak, içinde oturulmak sık sık ziyaret edilmek, iyi durumda tutulmak anlamlarına gelmektedir. Bundan başka bu kelime bir yeri veya bir şeyi iyi durumda tutmak, işlemek (Arslan, 2017: 73) anlamlarında kullanılmaktadır.

Canlıların (bitki, hayvan ve insanların) ortaya çıkması ve hayatlarını sürdürebilmeleri için uygun iklim şartlarına, coğrafi özelliklere sahip olmayan çöller vb. gibi yerlere karşıt olarak bu şartlar ve özellikleri içinde barındıran yerleri ve bu yerlerde beliren türlü faaliyetleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu durumda ma'mur veya ma'mura yerler, bölgeler, üzerinde yaşanabilen, oturulan, kalabalık, gelişkin bölgeler olmaktadır (Arslan, 2017: 74).

İbni Haldun çeşitli vesilelerle umranı bizzat tarif etmiştir. Aşağıda bu tarifler şu şekilde belirtilmiştir:

a) 'Umran ihtiyaçların giderilmesi ve ünsiyet edilmesi maksadıyla şehirlere ya da köylere inmek ve yerleşmek manasında kullanılmaktadır. Geçinmek için yardımlaşmak insanların tabiatında mevcuttur. İnsanların bir yere yerleşip orayı şenlendirmeleri, imar edip yerleşilebilir hale getirmeleri umrandır, onları buna iten kendi cinslerinden olan öbür insanlarla yalnızlığın verdiği sıkıntıyı gidermek ve ihtiyaçları karşılamak için tabi olarak yardımlaşmaktır.

b) Tarihin mahiyeti beşer toplumundan (insani ictima'dan) haber vermektir ki bu da âlemin umranıdır. İbn-i Haldun, insanların yaşadığı sosyal hayatı umran olarak tanımlamaktadır. Yerleşik umrana hadari umran, göçebe umrana da bedevi ümran adını vermiştir.

c) 'İnsanların toplum halinde yaşamaları zorunludur. Filozoflar bu hususu: 'İnsan tabiatı gereği medenidir.' Sözüyle dile getirirler. Bu söz 'İnsan için toplum hayatı kaçınılmazdır.' Anlamına gelir ki onların dilinde bu (toplum) şehir (Medine)'dir. Umranın anlamı da işte budur. Burada İbn-i Haldun'un umranı, filozofların medeniyet anlamına yaklaşmakta fakat başka bir yerde İbn-i Haldun kurduğu ilmin filozofların siyaset-i Medine veya tedbir-i Medine dedikleri ilimden farklı olduğunu söylemektedir.

Bu kavram İbni Haldun tarafından ortaya konmakla birlikte, birincil olarak insanı ikincil olarak ise insanın toplum halinde örgütlenmesinden ve yaşamasından doğan bazı temel olayları, kurumları içine almaktadır.

Altı ana bölümden ibaret olan Mukaddime'de umran ilminin ana konuları olarak şu şekilde incelenmiştir (Uludağ, 2015: 63)

1. Tarih ve toplumun incelenmesi ve bunun yöntemi
2. Fizik çevre, iklim- insan-toplum ilişkisi
3. Uygarlığın başlangıcı, uygar ve ilkel toplum tipleri, toplumların değişmesi ve gelişmesi
4. Nüfus mübadelesi ve nüfus yoğunluğu (demografi)
5. Şehir ve şehircilik (şehir sosyolojisi, ürbanizm)
6. Sosyal kurumlar

   a. Din, Peygamberlik, din-siyaset, din- devlet, din-asabiyet, din-ekonomi ilişkileri

a. Aile: Asalet, bedevi- hadari aile tipleri, din asalet ilişkisi
b. Ahlak: Ahlak-bedevilik, ahlak-hudarilik, ahlak-meslek, ahlak-iklim, ahlak-toplum, ahlak- beslenme rejimi
c. Hukuk: Amme hukuku, hukuk-asabiyet, hukuk-devlet-hukuk-din
d. Siyaset: Riyaset, hükümdarlık, yönetim-siyaset-din, siyaset-ahlak ilişkileri
e. Ekonomi, ticaret, sanat, ziraat, geçim yoları, meslekler, ekonomi-devlet, ekonomi-din ilişkileri
f. Devlet: Mülk, riyaset, hilafet, devlet kurumları ve bunların mertebeleri, devlet örgütü, devletlerin kuruluşu, gelişmesi, çöküşü
g. El sanatları, imalat, esnaf, hüner isteyen işler
h. İlimler
i. Güzel sanatlar: Şiir, mimari, musiki, edebiyat,
j. Eğitim-öğretim.

3.9. Bedevilik- Hadarilik

Toplumu bedevilik ve hadarilik olmak üzere iki kategoriye ayıran ve inceleyen ilk düşünür İbn-i Haldun olmuştur.

Halduncu görüşün asabiye, devlet, iktisat, din ve ahlak gibi temel kavramları da geniş ölçüde bedevi-hadari toplum ayrımına dayandığından bu konu daha da önem kazanır. Ortaya çıkma ve ilk olma anlamına gelen bedavet (bedv, bedevilik) genellikle göçebelik anlamına gelir. Bedevi, ehl-i bedv ve eh-i badiye ise göçebe konargöçer demektir.

Hadaret (hadar, hadarilik) ise şehir, kasaba ve beldede yerleşmiş olma, yerleşik hayat anlamına gelir. Hadari ve ehl-i hadar (ehl-i havadır) ise yerleşik insanlar demektir (Uludağ, 2015: 67)

3.10. Birlikte Yaşama Kültürü

Birlikte var olma anlayışı; farklı etnik, din, kültür, değer ve düşüncelere sahip toplumsal kesimlerin, aynı toplum içinde birbirlerinin varlığını kabullenmesini ifade etmektedir. Birlikte yaşama kültürü ise farklılıkları kabullenmenin ötesinde onu benimsemeyi, farklı olanla toplumsal yaşam içinde barışçıl bir iş birliği ve etkileşime girmeyi, kültürler arasılığı da içermektedir (UNESCO, 1998).

Bir toplumun varlığını devam ettirebilmesi, o toplumda var olan kurallara uyulması ve bunun sürdürülmesi ile mümkündür. Yaşadığı toplum ile birey arasında kurulan aidiyet bağı, bireyin kendi çıkarı ile toplumsal çıkar arasında güçlü bağlantılar kurmasına ve kendi çıkarına aykırı da olsa toplumsal çıkar ve düzenin korunması adına bu kurallara uyulmasına yol açmaktadır (Kunduracı, 2015: 63).

Tarihin ilk var oluşundan bugüne insanların birbirleriyle ilişkileri giderek arttarak etkileşim hızlanmaktadır. Etkin ve sürekli ilişkiler zinciri, medeniyetlerin paylaşımlarını artırarak neticede birlikte yaşama kültürüne olumlu katkılar sağlamaktadır. Fakat bu olumlu katkılarla beraber olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Bu dönemlerde toplumları yönlendiren ve onlara rehberlik yapanların yol göstermesiyle insanlık değerlerinin yeniden inşası adına çok önemli çalışmaların yapıldığını görmek mümkündür.

Karşılıklı hoşgörü ve sosyal farklılıkların kabulü çerçevesinde bu değerler hayata geçirilebilecektir. Tarihin değişik zaman dilimlerinde insanlar, devletler ve kabileler aracılığıyla birbirlerine karşı çok acımasız olabilmişlerdir. Bu davranışlarıyla insanlar kendi hemcinslerine karşı akıl almaz uygulamalarda bulunabilmişlerdir. Öyle zamanlar olmuştur ki aynı toplumun fertleri, kendisi gibi davranmayan veya kendisi gibi düşünmeyenleri çok sert bir şekilde cezalandırabilmiştir (Göz, 2016:113).

Hoşgörü kavramını hayatına uygulayamayan yöneticiler ve o toplumdaki bireyler, aynı toplumu oluşturan diğer bireylere karşı çıkmış ve görmezden gelmişlerdir. İnsanlar tarih boyunca savaşlar ve karşıt mücadeleler yüzünden birlikte yaşama kültürüne zarar verebilmiş ve bu durumu devam ettirmiştir. Oysa günümüz dünyası birlikte yaşama olgusuna her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu hususta birlikte yaşama kültürünün arka planına bakılarak günümüz değerlendirmelerini ortaya koymak konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Farklı toplumdaki insanların birbirleriyle iletişim ve etkileşimlerinin çok yoğun bir şekilde yaşanması bu konuyu daha önemli kılmaktadır (Göz, 2016:113-117).

4.İSLAM MEDENİYETİ

4.1. İslam Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Yayılma Süreci

İslam Medeniyeti dini temelli ve inanç esaslı karaktere sahip bir medeniyettir. İslam Medeniyeti, Batılıların ifade ettiği gibi sadece bir Arap Medeniyeti değildir. Bu medeniyetin içinde Araplarla birlikte Türk, Fars, Hind, Berber vs. gibi milletlerin de payları vardır.

İslam Medeniyeti Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ile adlandırılan Asr-ı Saadet (610-632) , dört halife dönemini kapsayan ve Hulefa-yi Raşidin adını alan dönem (632-661) ile başlamış olup; Şam Emevileri, Abbasiler, Endülüs Emeviler, Selçuklular, Memlukler ve Osmanlı Devletleri ile gelişme göstermiş ve yükselişe geçmiştir.

Hz. Peygamber'in insanları İslam'a daveti Mekkeliler tarafından olumlu bir şekilde karşılanmamıştır. İslamiyet'i kabul eden Mekkelilere yapılan alaylar, eziyetler ve baskılar sonucunda Mekke'nin Müslümanlar için uygun bir yerleşim yeri olmadığı anlaşılmıştır. Hz. Peygamber Müslümanlar için daha güvenli bir yer bulmak ve İslam'ı yaymak amacıyla 632 yılında Medine'ye hicret etmiştir. İlk vahiy hareketinin Mekke'de doğmasının ardından Müslümanların ve İslam Medeniyetinin bir sonraki durağı Medine olmuştur. İslamiyet'in tohumları Medine'de yeşermiş ve İslam Medeniyeti sağlam bir zemine oturmuştur.

Hz. Muhammed döneminde İslam Medeniyeti fiziki unsurlardan ziyade metafizik unsurları ile ön plana çıkmıştır. Devletin kurulması, Mescid-i Nebevi'nin ve mescitlerin kurulması fiziksel olarak bu dönemin öne çıkan özelliklerindendir. Arap Yarımadası coğrafyasına İslam'ı yayan Hz. Muhammed, mescitleri çok amaçlı olarak hizmete sokmuştur. Devletlerarası ilişkiler, eğitim- öğretim ve sosyal dayanışmada da çoğunlukla mescidi kullanmıştır. Kadılık, ihtisab, vakıf, eğitim, öğretim gibi medeniyetin metafizik unsurları hep mescitlerde icra edilmiştir. Hicretle Medine'ye geldiğinde Yahudi, Hristiyan ve diğer grupların yaşadığı Medine'de herkesi tatmin eden Medine Sözleşmesi'ni imzalaması ve Medine'yi herkesi kucaklayan bir şehir haline getirmesi İslam'ın yükselişi için çok önemli bir adımdır. 624'teki Bedir Savaşı'nda esirlerden okuma- yazma bilenlerin her birinin onar Müslüman'a okuma – yazma öğretmek suretiyle serbest bırakılacaklarının kararlaştırılması ve savaş esirlerine iyi muamele edilmesi, savaş ve sulhta yapılan antlaşmalar, ilk medeni örnekler olarak söylenebilir (Baltacı, 2014: 56-57).

4.2. Asr-ı Saadet

Hz. Peygamber'in insanları İslam'a daveti Mekkeliler tarafından olumlu bir şekilde karşılanmamıştır. İslamiyet'i kabul eden Mekkelilere yapılan alaylar, eziyetler ve baskılar sonucunda Mekke'nin Müslümanlar için uygun bir yerleşim yeri olmadığı anlaşılmıştır. Hz. Peygamber Müslümanlar için daha güvenli bir yer bulmak ve İslam'ı yaymak amacıyla 632 yılında Medine'ye hicret etmiştir. İlk vahiy hareketinin Mekke'de doğmasının ardından Müslümanların ve İslam Medeniyetinin bir sonraki durağı Medine olmuştur. İslamiyet'in tohumları Medine'de yeşermiş ve İslam Medeniyeti gelişim sürecini burada başlatmıştır.

Hz. Peygamber devrinde İslam Medeniyeti, fiziki unsurlarından çok metafizik unsurlarıyla temayüz eder. Fiziki olarak devletin kurulması ve Mescid-i Nebevi'nin öncülüğünde mescitlerin kurulması bu devrin en belirgin özelliklerindendir.

Arap Yarımadası'nın hemen her yerine İslam'ı yayan Hz. Muhammed, mescitleri çok amaçlı olarak hizmete sokmuş ve yönetim, devletlerarası münasebetler, eğitim- öğretim ve sosyal dayanışmada da mescidi kullanmıştır. Kadılık, ihtisab, vakıf, eğitim, öğretim gibi medeniyetin metafizik unsurları hep mescitlerde icra edilmiştir. Hicretle Medine'ye geldiğinde Yahudi, Hristiyan ve diğer grupların yaşadığı Medine'de herkesi tatmin eden Medine Sözleşmesi'ni imzalaması ve Medine'yi herkesi kucaklayan bir şehir haline getirmesidir. 624'teki Bedir Savaşı'nda esirlerden okuma- yazma bilenlerin her birinin onar Müslüman'a okuma – yazma öğretmek suretiyle serbest bırakılacaklarının kararlaştırılması ve savaş esirlerine iyi muamele edilmesi, savaş ve sulhta yapılan antlaşmalar, ilk medeni örneklerdir (Baltacı, 2014: 56-57).

4.3. Hulefa-yi Raşidin Dönemi (632-634)

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam Medeniyeti siyasi bakımdan farklı bir sürece girmiştir. Hz. Ebubekir Müslümanların ilk halifesi (632) olmuştur. Bu dönemde belirli bölgelerde çıkan isyanlar bastırılmış ve fetih hareketleri başlamıştır. "Hz. Ebubekir demokratik bir seçimle iktidara gelmiş ilk halifedir. Hz. Muhammed'in İslam öncesi dönemden arkadaşı olan ve İslam'a davet çağrısına ilk müspet cevap veren Hz. Ebubekir'in Ridde Olayı'ndaki azim ve kararlılığı, çağının iki büyük devleti olan Bizans ve Sasani devletleri arasında Araplara şahsiyet kazandırması, Sasanilerle savaşa giden İslam ordularını Hire'de toplayarak hitap ederek İslam savaş hukukunun esaslarını ilan etmesi, parçalar halinde yazılı bulunan Kuran- ı Kerim'i bir araya toplayarak mushaf haline getirmesi ve ülkeyi vilayetlere ayırarak idari bölümler kurması, ticareti bırakarak devlet başkanlığına ağırlık vermesi ve memurlara maaş bağlaması bu devrin medeni gelişmeleridir" (Baltacı, 2014: 57)

Hz. Ebubekir'in ardından hilafet makamını devralan (634) Hz. Ömer olmuştur. Bu dönemde Sasanilerin başkenti olan Medain başta olmak üzere Horasan, Şam, Kudüs ve Mısır gibi önemli şehirler alınmış; devlet idari ve askeri açıdan teşkilatlandırılmış ve birçok müessese bu dönemde kurulmuştur. Hz. Ömer'in adaleti ve eşitlik konusundaki hassasiyeti yönetimine yansımış ve her zaman akıllarda adaletin sembolü olarak kalmıştır. 644 yılına gelindiğinde ise Hz. Osman'ın hilafeti ile beraber Müslümanlar arasında ilk ayrılıkların yaşanmaya başladığı bir dönem olmuştur.

Hz. Osman bir taraftan ülkesinde huzurun sağlanması ile uğraşırken diğer taraftan da Azerbaycan ve Rey bölgelerini İslam'a katmış ve Suriye'de hazırlattığı donanmayla 653'te Kıbrıs'ı fethetmiştir. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd. Ebi Serh komutanlığındaki donanmayla da İstanbul seferini başlatarak fütuhat alanını genişletmiştir. Diğer taratan Hz. Osman, Hz. Ebubekir'in bir araya getirdiği Kur'an metnini çoğaltarak ülkenin muhtelif yerlerine göndermiştir ki bu, çok önemli bir gelişmedir (Baltacı, 2014: 58).

656 yılında Hz. Osman şehit edilmesiyle beraber Hz. Ali hilafet makamına getirtilmiştir. Bu dönem fetih hareketleri durmuş, Müslümanlar arasındaki ayrılıklar savaş meydanlarına taşınmış ve bunun sonucunda Hz. Ali'nin şehadetiyle (661) Hulefay-i Raşidin dönemi kapanmıştır.

4.4. Emeviler Devri

Tarihte 661- 750 yılları arasında hüküm sürmüş Şam Emevileri Devleti ve 756-1031 yılları arasında hüküm sürmüş Endülüs Emevileri Devleti olmak üzere iki Emevi Devleti vardır. Her ikisi de İslam Medeniyeti için önemli katkıları olmuştur.

Şam Emevileri Devri iç karışıklıkların hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Devletin başına geçen Muaviye Hz. Ali taraftarları başta olmak üzere, Haricilerle ve Abdullah b. Zübeyr'le savaşmıştır. Emevilerin iktidarında her ne kadar muhalif grupların isyanları, kabilecilik, Arap- mevali ayrımı vb. sıkıntılar yaşansa da, tekrardan başlayan fetihlerle birlikte Endülüs, Maveraünnehir ve Sind İslam topraklarına dâhil olmuş; İslam dünyası Türkistan'dan Fransa'nın güneyine, Kafkaslardan Hindistan'a kadar genişlemiştir. Bu sayede hem farklı kültür ve medeniyete mensup pek çok topluluk İslam'la tanışmış hem de Müslümanlar bu farklı kültür ve medeniyet mensuplarını bir arada yaşayarak daha yakından tanıma ve birçok alanda onlardan istifade etme imkânı bulmuşlardır (Barış, 2020: 87).

I. Abdurrahman tarafından Avrupa'da kurulan Endülüs Emevileri Devleti İslam Medeniyetini zirveye taşımışlardır. Emeviler bir taraftan Doğu'da gelişme gösteren İslam Medeniyetini Endülüs'e taşımış diğer taraftan ise Hristiyanlarla birlikte Grek-Roma kültürünü ortaya çıkardılar. "Böylece Endülüs'te yeni bir dinamizm ortaya çıktı. O da Endülüs İslam Medeniyetidir. Bu medeniyet tarih, felsefe, fıkıh, edebiyat, astronomi, coğrafya, haritacılık, matematik, zooloji, botanik, kimya, tıp, mimari ve musikide önemli gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmelerle İslam, hem doğuda hem de Avrupa'da büyük tesirler icra etti'. Bu dönemde özellikle bilime çokça katkıları bulunan bilim insanları yetişmiş, eğitim ve kültüre çok önem verilmiştir.

4.5. Abbasiler Devri

Tarihte 661- 750 yılları arasında hüküm sürmüş Şam Emevileri Devleti ve 756-1031 yılları arasında hüküm sürmüş Endülüs Emevileri Devleti olmak üzere iki Emevi Devleti vardır. Her ikisi de İslam Medeniyeti için önemli katkıları olmuştur.

Şam Emevileri Devri iç karışıklıkların hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Devletin başına geçen Muaviye Hz. Ali taraftarları başta olmak üzere, Haricilerle ve Abdullah b. Zübeyr'le savaşmıştır. Emevilerin iktidarında her ne kadar muhalif grupların isyanları, kabilecilik, Arap- mevali ayrımı vb. sıkıntılar yaşansa da, tekrardan başlayan fetihlerle birlikte Endülüs, Maveraünnehir ve Sind İslam topraklarına dâhil olmuş; İslam dünyası Türkistan'dan Fransa'nın güneyine, Kafkaslardan Hindistan'a kadar genişlemiştir. Bu sayede hem farklı kültür ve medeniyete mensup pek çok topluluk İslam'la tanışmış hem de Müslümanlar bu farklı kültür ve medeniyet mensuplarını bir arada yaşayarak daha yakından tanıma ve birçok alanda onlardan istifade etme imkânı bulmuşlardır (Barış, 2020: 87).

I. Abdurrahman tarafından Avrupa'da kurulan Endülüs Emevileri Devleti İslam Medeniyetini zirveye taşımışlardır. Emeviler bir taraftan Doğu'da gelişme gösteren İslam Medeniyetini Endülüs'e taşımış diğer taraftan ise Hristiyanlarla birlikte Grek-Roma kültürünü ortaya çıkarmışlardır. Böylece Endülüs'te yeni bir dinamizm ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen bu yeni dinamizm Endülüs İslam Medeniyetidir. Bu medeniyet tarih, felsefe, fıkıh, edebiyat, astronomi, coğrafya, haritacılık, matematik, zooloji, botanik, kimya, tıp, mimari ve musikide önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmelerle İslam, hem doğuda hem de Avrupa'da büyük etki göstermiştir. Bu dönemde özellikle bilime çokça katkıları bulunan bilim insanları yetişmiş, eğitim ve kültüre çok önem verilmiştir. Diğer önemli gelişmeler ise, III. Abdurrahman'ın geliştirdiği ve içerisinde 600.000 eser bulunan Kurtuba Kütüphanesi önemli bir yere sahip olmuş; El Hakem Kurtuba'da yirmi yedi ücretsiz okul tesis etmiş, III. Abdurrahman Kurtuba Üniversitesini kurulmasıdır. Emeviler devrinde Kurtuba 113.000 ev, 21 dış mahalle, 70 kütüphane ve kitapçı dükkânı, cami ve saraylar, geceleri lambayla aydınlatılan taş sokaklarıyla 'dünyanın incisi' olarak görülmektedir (Baltacı, 2014: 61).

4.6. Selçuklular

Selçuklularda medrese eğitimi oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. İslam tarihinde ilk defa medreseler, Selçuklularda devlet eliyle teşkilatlandırılmış ve kurulan vakıflar sebebiyle meccani hale getirilmiştir. Sultan Alp Arslan zamanında 1067'de Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi bunun öncüsü olmuştur. Anadolu Selçukluları da Konya, Sivas, Kayseri, Tokat başta olmak üzere birçok şehri medreselerle donatmışlardır. Tıp tahsili ise daru'ş-şifalarda verilmiştir. Daru'ş- Şifalar, hem hastane hem de tıp medreseleri olarak hizmet vermiştir. Bununla beraber özel tıp tahsili veren yerler de bulunmaktadır. Bunun örneği Şamlı Muhaddeb'in, pazar yerlerinde para ile hastalara bakıp ve ilaç vermesidir. Öldüğünde de evini bir tıp medresesi olarak vakfetmiştir.

Medreselerde İslami ilimler yanında matematik, tıp, felsefe gibi derslerde okutulmaktadır. Her medresenin içerisinde kütüphaneler mevcut olduğu gibi aynı zamanda şehirlerde de kütüphaneler bulunmaktadır. Horasan Selçukluların payitahtı Merv şehri, bir kültür ve medeniyet merkezi olarak tarif edilmektedir. Şehir; saraylar, camiler tekkeler, medreseler ve kütüphanelerle (Baltacı, 2014: 69) halka hizmet etmektedir.

Selçuklular devrinde Anadolu'da şehirler dışında ve ona kavuşan yolların kesiştiği yollarda kurulan Türkmen pazarları da İslam Medeniyetine kazandırılan önemli faaliyetlerdendir. Selçuklular dönemi güzel sanatlar bakımından İslam Medeniyetinde bir dönüm noktasıdır. Türkistan, Kafkasya, Irak, İran, Mısır, Suriye ve Türkiye'deki birçok eserlerin bu devirden kalmış olması, bu devirdeki gelişmeleri göstermektedir (Baltacı, 2014: 71).

Abbasiler ise, 758-1258 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Bu devir İslam Medeniyetinin en parlak dönemlerinden birisidir. Emeviler döneminde, geniş topraklara ulaşılmış, İslam Medeniyeti çeşitli coğrafyalarda hâkimiyet sürmeyi ve yayılmayı başarmıştır. Böyle bir iktidara gelen Abbasiler için devletin fetih hareketlerinden ziyade kültür ve medeniyeti öne çıkarması gerekli görülüyordu.

“Şüphesiz Abbasilerin İslam Medeniyetine en büyük katkısı ilim ve düşünce alanında olmuştur. Bir taraftan hadis, fıkıh, siyer gibi ilmi dalların temelleri atılırken diğer yandan aklı da kullanan kelam ve felsefe dalları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İmam Malik, İmam-ı Azam, İbn-i İshak gibi şahsiyetler yetişmiş ve İslam medeniyetinin gelişmesinde büyük rol almışlardır. Yine bu dönemde edebiyat, tarih, tasavvuf ve felsefe alanlarında da önemli şahsiyetler yetişmiştir. Ortaya çıkan bu ilmi hareketler İslam dünyasında mezhep ve tarikatların doğmasına da yol açmıştır. Böylece Abbasiler dönemi, çok kültürlülüğün getirdiği farklı düşüncelere ve münakaşalara sahne olmuştur. (Baltacı, 2014: 62-63).

Abbasi halifeleri bilime büyük önem vermişler ve bilim adamlarını koruma altına alarak onları desteklemişlerdir. Bilime ve felsefeye olan desteklerinin en büyük kanıtı halife Memun zamanında kurulan Beytü’l-Hikme’dir (832). Bu merkez hem bir kütüphane hem de bir tercüme merkezi olarak kullanılmıştır. Bu merkez aracılığıyla Latinceden tıp, felsefe, astronomi gibi bilim dallarına ait onlarca eser Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercüme hareketleri sonrasında Müslüman bilim adamları bilimsel alanda özgün çalışmalar yapmışlar ve zengin bir bilimsel ortam geliştirmişlerdir. Harun Reşit Dönemi’nde özellikle tıp gelişmiş ve din farkı gözetilmeksizin herkese hizmet veren büyük bir hastane açılmıştır. Felsefi ekoller, Abbasiler Dönemi’nde ortaya çıkmıştır. Farabi, Ebu Bekir Razi, İbn Miskeveyh, İbn Sina gibi filozoflar Batı dünyasını da etkileyen çalışmalar ortaya koymuşlardır. Abbasiler Devri’nde kimya alanında Cabir bin Hayyan, zooloji alanında Cahız, Yakubi, Serahsi, Makdisi gibi bilginler öne çıkmıştır (https://www.tarihbilimi.gen.tr).

4.7. Memlukler Dönemi

1250-1517 yılları arasında hüküm süren ve Ayn-Calut savaşında İslam Medeniyetini Moğollara karşı koruyan ilk İslam devletidir. Memlukler İslam Medeniyetini sadece korumakla kalmamış çeşitli hizmetlerde de bulunmuşlardır. “Memlukler Toroslar’ın güneyinden başlayarak Arap yarımadasının bir kısmını, Cezayir’e kadar Kuzey Afrika’yı ve Habeşistan’dan Cidde’ye kadar uzanan Doğu Afrika’yı hâkimiyetlerine almıştır. Memlukler devlet teşkilatında Selçukluları, Eyyubileri ve İlhanlıları örnek alarak ilerlemiştir. Bu dönemde kültürde Kahire ve Şam, dünyanın en önemli iki şehri haline gelmiştir. İslam coğrafyası Moğollar tarafından yakılıp yıkılırken Kahire ve Şam bu yıkımdan kurtuldukları için birçok ulema bu şehirlerde toplanmıştır. Memluk sultanları da gelen ulemaya kucak açıp ve onlar için camiler, zaviyeler ve medreseler açmıştır Açılan bu müesseselerin her biri eğitim öğretim niteliği taşıdığı için de zengin kütüphanelere de sahiptir. Memlukler dönemi İslam medeniyetinde en çok ulemayı içinde barındıran devlet olmuştur. Bu ulema hem İslam medeniyetinin geçmişe dair tarihi ile ilgili araştırmalar yapıp ansiklopediler oluşturmuş hem de önceden yazılan eserlerde düzeltmeler yapmışlardır (Baltacı, 2014: 72).

4.8. İslam Medeniyetinin Temel Özellikleri

Her medeniyet kendisini diğerlerinden ayıran bir özgünlüğe sahiptir. İslam medeniyeti, insan merkezli bir medeniyet anlayışı oluşturmuştur. Yaratılanlar arasında ise en üstün varlık olarak insanı konumlandırmıştır. Adalet ve hoşgörü kavramlarını da yönetimine ve bulunduğu topluma yansıtan İslam medeniyeti barışçıl bir tavır sergilemiştir.

İslam medeniyeti aynı zamanda vahiy ışığında ilmi esas almış, bu çerçevede çalışmalar yürütmüş nice bilim insanları ve âlimler yetiştirmiştir. İslam medeniyeti evrenselliği esas almış, insanlar arasında bağlayıcı ve kuşatıcılık sağlamıştır. İslam medeniyeti tek bir ırka, kavme ya da topluluğa değil tüm insanlığa gönderilmiştir. Tüm insanların eşitliğini öngörmüş, herhangi bir sınıf ayrımına gitmemiştir. Bu bağlamda İslam medeniyetinin temel özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır.

1. *İslam medeniyetinin merkezinde insan vardır*. Tin Suresi 4. Ayet-i Kerimede buyuruyor ki: *'Hakikaten biz insanı en güzel biçimde yarattık'*. Akıl sahibi olan ve yaratılmışların en üstünü şüphesiz ki insandır. Yeryüzünde yaratılan her türlü nimet insanın hizmetine sunulmuştur. İnsana insan olduğu için değer verilmiş, sahip olduğu hak ve hürriyetler korunmuştur. İslam medeniyeti, insanın, Kur'an ilkeleri çerçevesinde hak ve sorumluluklarını bilerek yaşamasını, bu yolla bireysel ve toplumsal mutluluğunu sağlamasını öngörmüştür. Buna göre yeryüzünü imar ve ıslah görevi insana verilmiş, insan bu görev için lüzumlu güçlerle donatılmış ve nesiller boyunca bu görevle sorumlu ve yükümlü tutulmuştur (Sarıçam, 2018: 77). İslam medeniyetinde insana ve topluma hizmet ibadet olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber 'Kul vefat edince, bütün amellerinin sevabı kesilir; üç ameli müstesnadır. Bunlardan birincisi, sadaka-i cariyedir. İkincisi, kendisi ile faydalanılan bir ilimdir. Üçüncüsü, kendisine dua eden salih çocuktur'. (Buhari, Edebü'l Müfred), buyurarak bu hususa dikkat çekmiştir" (Baş, 2018: 543).
2. *İslam medeniyeti, hoşgörü ve adaleti zeminine oturtmuş bir medeniyettir.* Çeşitli dönemlerinde birçok kültürü ve çeşitliliği içinde barındıran İslam medeniyeti bünyesinde farklı inanç ve değerleri benimseyen milletlere karşı her zaman hoşgörü ile yaklaşmıştır. Örneğin Osmanlı devleti istimalet (hoşgörü) politikası ile kaç yüz yıl boyunca farklı milletleri bir arada tutmuştur. İslam medeniyeti geçmişten bugüne değin hem Müslümanlara hem de gayrimüslim kesime karşı adalet ve hoşgörü politikası sergilemiştir. Hz. Peygamber'in Yahudi, Hristiyan ve müşriklerle imzaladığı Medine Anlaşması, Hz. Ömer'in Kudüs'ün fethi sonrasında Hristiyanlara gösterdiği hoşgörü, Endülüs'te bütün Müslüman yöneticilerin yaklaşık sekiz asır (711-1492) Hristiyan ve Yahudilere verdikleri özgür yaşama fırsatı, Fatih'in Bosna ve İstanbul fethinden sonra farklı din mensuplarına verdiği din özgürlüğü teminatı, Endülüs'ten sürülen Yahudilere Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hoşgörü bu örneklerden sadece birkaçıdır (Baş, 2018: 544).
3. *İslam medeniyeti barışçıl bir medeniyettir.* Peygamberlerin hayatına bakıldığı zaman hepsinin ortak amacı içinde yaşadığı toplumdaki bozgunculuğa son vermek, şirki ortadan kaldırmak, Allah'a inanılmasını sağlamak ve toplumsal barışı var etmektir. Kendilerine yapılan her türlü zorbalığa ve baskıya karşı barış ile karşılık vermişlerdir. İslam Medeniyeti her zaman barıştan yana olsa da gerek görüldüğünde can ve malın korunması için savaşa izin vermiştir. İslam kültür ve medeniyetinde sulh ve cihad birbirini tamamlayan iki olgudur. Nitekim bu iki ilke doğrultusunda Hz. Muhammed, müşrikleri senelerce güzel söz ve yumuşaklıkla İslam'a davet etmiş, ancak onlar, iman etmedikleri gibi Hz. Peygamber'in hayatına, dinine ve diğer Müslümanlara düşmanlık yapmışlardır. Müminler bunlara sabretmiş, hicret sonrasında ise kendilerine can ve mallarını korumaları için cihad izni verilmiştir (Baş, 2018: 548).

4. İslam medeniyeti evrensel bir medeniyettir. İslam dini belli bir ırka, kavme ya da topluluğa değil, tüm insanlığa gönderilmiş bir mirastır. Allah bütün yeryüzünün yaratıcısı olduğu gibi, gönderdiği son din İslam'da tüm insanlığı kapsayan, kuşatan ve birlikte tutan bir dindir. "Kur'an-ı Kerim, 'Ey İnsanlar' hitabıyla başlayan birçok ayet ile sınıf, ırk, cinsiyet, toplum ayrımı yapmaksızın, mesajının kıyamete kadar bütün insanlara olduğunu beyan etmiştir. İslam bütün uygulamaları ile evrenseldir. Ticaret hayatında düzgün tartı, yolda görülen bir nesnenin kaldırılmasını iyilikten sayması, müellefe-i kuluba zekat verilebilmesi, mazlum-mağdur kim olursa olsun, ayrıma tabi tutulmaksızın yardıma layık görülmesi İslam medeniyetini evrensel kılan uygulamalardır. Hz. Peygamber ile devam eden vahiy geleneğinin mesajının hayatın içindeki uygulamalara yansıdığı görülür. Çağlar boyu bu mesaj kendinden önceki ilahi kitapları ve peygamberleri tasdik edici şekilde devam etmiştir" (Baş, 2018: 547).

5. *İslam medeniyeti denge üzerine kurulmuş bir medeniyettir*. O, birey ve toplum, ruh ve madde, iman ve akıl, kulluk ve özgürlük, biyolojik ihtiyaçlar ve yüksek ahlak niteliklerinin dengesini kurmayı hedeflemiş bir medeniyettir. Dünya için çalışmayı, dünya nimetlerinden meşru ve makul ölçüler çerçevesinde yararlanmayı öngörmektedir. Kur'an yalnız dünyayı arzu edenleri eleştirirken, dünya ve ahiretin güzelliklerini birlikte isteyenleri övgüyle anar. İslam medeniyeti duygu, düşünce, ahlak ve davranışlarda dengeli olmayı esas almaktadır. Bu durum iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta hal anlamına gelen itidaldir. Bu kavram, ölçülü ve ılımlı olmayı, soğukkanlılığı, dengeyi, düzgünlüğü, doğruluğu ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim' de, çeşitli ayetlerde insanın itidalli, uyumlu, düzgün bir yapıda yaratıldığı belirtilmiş, ahlaki eğilimlerde, tutum ve davranışlarda ifrat ve tefrit yönündeki sapmalarla yerilmiştir. Dolayısıyla İslam medeniyetinde itidalli davranmanın önemine işaret edilmiştir. Harcamalarda, dünya ve ahiret işlerine yönelmede, dostluk ve düşmanlıkta, aşırılığı yasaklayan ayetler, Kur'an'ın itidale verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca sık sık tekrarlanan sırat-ı müstakim tabiri de genellikle inançta, ahlak ve yaşayışta, her türlü yanlışlık ve aşırılıklardan uzak, doğru ve dengeli yol olarak açıklanmıştır. İtidal, dengeli tutum, kişinin her türlü aşırılıklardan sakınarak doğruluk üzerinde bulunması anlamında bir terim olan istikamet terimiyle de yakından alakalıdır. Kur'an-ı Kerim'in dengeli tutuma verdiği öneme paralel olarak, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarında da dengeli tutumun çizgisi daima müşahede edilir. Onun sözlerinde ibadetlerden yeme içmeye, giyim ve kuşam gibi ihtiyaçlara varıncaya kadar hayatın her alanında dengeli, ölçülü olmaya önem verilmiştir. Genel olarak o duyguların, tutum ve davranışların normal ve dengeli olmasını istemiştir (Sarıçam,2018: 81).

6. İslam medeniyeti terkipçi bir medeniyet anlayışına sahiptir. İslam medeniyeti kendisinden önce var olmuş medeniyetlerin kurulup yıkıldığı Asya, Afrika ve Avrupa gibi coğrafyalarda varlığını devam ettirmiştir. İslam medeniyeti bu medeniyetlerin sahip olduğu bilgi, birikim ve kültürü alıp tamamlanmıştır. Başka medeniyetlerden aldıkları bilgileri kendi öz değerleri ile ters düşmeden sahip oldukları bilgi ve deneyim ile geliştirerek kendilerine has bir medeniyet kurmuşlardır.

7. İslam medeniyeti ilim, kültür medeniyetidir. Alak suresi 1-5. Ayetlerde "*Oku, Yaratan Rabbinin adıyla, O insanı embriyodan yarattı. Oku. Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki o kalemle öğretendir. İnsana bilmediğini o öğretmiştir".* Kur'an'da geçen ilk emir 'Oku' emri

olmuştur. İslam medeniyeti araştırmayı, sorgulamayı ve ilim öğrenmeyi buyurmuştur. "*İlim Çin'de de olsa ona tâlip olun. Çünkü ilim her Müslümana farzdır,* hadis-i Şerifi bunun en güzel örneğini göstermiştir. Gerek dini ilimlerde gerekse akli ve felsefi ilimlerde sayısız hocalar ve bilim insanları yetişmiştir. Bu çerçevede kelam, hadis, fıkıh, felsefe, tarih, matematik astronomi gibi dersler okutulmuştur. Medine, Basra, Kurtuba, Merv, Semerkand, İstanbul gibi şehirler ilim merkezleri haline gelmiş, eğitim öğretimi içinde barındıran yüzlerce medreseler, kütüphaneler ve eğitim kurumları açılmış ve faaliyet göstermiştir.

8. *İslam medeniyeti sömürgeye karşı bir medeniyettir.* İslam medeniyeti fethettiği bölgeleri Batılı kaynaklar gibi bir sömürge düzeni olarak görmemiştir. Fethedilen bölgelerdeki halk şayet İslam'ı kabul ederse, İslam medeniyetinin bir parçası olmuştur. Kendi dininde yaşamayı tercih edenlerden ise vergi alınmıştır. Bu noktada, gayrimüslim halktan alınan vergiler ile Müslüman halktan alınan vergiler arasında derin uçurumlar mevcut değildir. Bu vergi tahsilinde de İslam medeniyeti son derece realisttir. Prensipte halkı ezmeye, varını yoğunu alıp götürmeye, işgücünü, doğal kaynaklarını, kültürünü sömürmeye yönelik değildir. Ayrıca Müslümanlar, fethettikleri bölgelerin zenginliğini merkeze taşımamış, buraların zenginliğini koruma, mahallini zenginleştirme, medenileştirme cihetine gitmiştir. Mesela Endülüs'ü medenileştirmeyi hedeflemiş ve bunu gerçekleştirmiştir; oranın zenginliğini Şam'a veya Bağdat'a taşıma gayreti içinde olmamış, bilakis doğunun birikimini batıya taşımıştır (Sarıçam, 2018: 83).

4.9. İslam Medeniyetinin Kaynakları

İslam medeniyetinin var oluşunda şüphesiz ki çeşitli millet ve toplumların etkisi vardır. Özellikle Afrika, Hint, Arap, Fars ve Türk milletlerinin etkisi oldukça büyüktür. Coğrafi olarak kendinden önce var olan Mısır, Yunan, Hint medeniyetleri gibi İslam medeniyeti de bulunduğu bölgeyi ve kültürü zenginleştirmiş ve kalıcı bir perspektif oluşturmuştur.

Medeniyetlerin ve toplumların tarih içinde yer edinmelerinin ve kalıcı olmalarının arka planında belli bir kaynak ve dayanak noktaları mevcuttur. Buradan hareketle İslam Medeniyeti Tarihi'nin kaynakları da başta Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olmak üzere çeşitli kitap ve tecrübelerdir. Kaynaklar, ilahi ve beşeri olmak üzere temelde ikiye ayrılır. İlahi kaynak, Allah'ın vahyettikleri ve çeşitli peygamberleri aracılığıyla insanlara duyduklarıdır. Peygamberlere verilen Sahifelerde, Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an'da insanlık tarihinin genel panoraması sunulmaktadır. Bunlardan başta Kur'an- Kerim, Hz. Muhammed (sav.)'den önceki peygamberler zamanında meydana gelen hadiseleri evrenin ve insanlığın gidişatı ile ilgili tüm önemli gelişmeleri genel çerçevede ihtiva etmektedir. Beşeri kaynak ise, insan eksenli olup nebevi haberler ve insanların eserleri şeklinde ikiye ayrılır (Hizmetli, 1991:37).İslam medeniyetinin temel başvuru kaynakları Kuran-ı Kerim ve Sünnettir.

4.9.1. Kuran-ı Kerim

Allah, Yahudi, Musevi, Hristiyan ve İslam toplumlarına rehberlik etsin diye birer elçi (peygamber) ve bir kutsal kitap göndermiştir. İslamiyet Hz. Muhammed'e tebliğ edilmiş ve Kuran-ı Kerim O'na vahyedilmiştir. Tevrat, Zebur ve İncil zamanla değişikliğe uğramış ve ilk indirildiği haliyle kalmamıştır.

Ancak Kur'an-ı Kerim ilk indirildiği günden bugüne kadar özünü korumuş ve İslam medeniyetine kaynaklık etmiştir. Hz. Muhammed'in İslam toplumundaki konumu çok büyük önem arz etmiş olsa da Hz. Muhammed için de temel dayanak noktası Kur'an'ı Kerim olmuştur. Müslümanların inanç ve yaşayış biçimleri, gündelik hayatlarına dair mevcut bilgiler, toplum için gerekli kural ve kanunlar ahlak ve değer çerçevesinde Kuran- Kerim'de yer almıştır (Durmuş, 2003:40) Tüm bu konuların Kur'an-ı Kerim'de yer alması İslam toplumunun siyasi, iktisadi ve ekonomik hayatlarının kurulup gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu bağlamda Kuran-ı Kerim İslam medeniyetinin temel kaynağıdır. İslam medeniyeti, tahrife uğramamış tek ilahi kitap olan Kuran'a dayanması ile medeniyetler arasında özel bir yere sahiptir. Kuran hiçbir ırk, renk, dil, zümre ve toplum ayrımı yapmaksızın tüm insanlığa hitap etmektedir. Kuran'ın insanları evrensel davet etrafında toplaması, Tevhid akidesinden gelmektedir.

4.9.2. Sünnet

Hz. Muhammed'in eylemlerinin, sözlerinin ve davranışlarının tamamını içine alan kavram sünnet olarak atfedilmiş ve vefatından sonra dahi sürdürülmüştür. Hz. Muhammed (sav.) tüm hayatı boyunca Müslümanlar için bir rol model, aynı zamanda örnek alınan bir şahsiyet olmuştur. İslam toplumu için bir devlet yöneticisi, komutan, öğretmen olma vasıflarına sahip Hz. Peygamber yaptıkları ve söyledikleri ile elbette bir örnek teşkil etmekteydi çünkü O en başta Kur'an-ı Kerim'i insanlığa anlatmak ve rehber olmakla mükellef olmuştur.

Müslümanlar, Hz. Peygamberin en küçük ve basit gibi görünen hareketleri ile sözlerini, uyulması gereken bir emir telakki ediyorlardı. Bu sebeple onu, her konuda kendilerine rehber edinmişlerdir. Bu anlayış, Müslümanlar arasında nesilden nesile intikal ederek devamlılık kazanmıştır. O'nun Medine'deki mescidi, Müslümanların din, siyaset, eğitim, ekonomi, muamele, sosyal yaşantı, harp, sulh ve İslam sanatlarının öğretildiği bir okul vazifesi görmektedir(Kazıcı, 2018: 43).

4.10. İslam Medeniyetinde Sosyal Hayat

Bir toplumda yaşayan bireyler farklı ırk ya da dine mensup olsalar bile kendilerini bir arada tutan aidiyet duygusu ile birbirlerine bağlıdırlar. Sosyal bir varlık olan insanın tek başına değil toplumla birlikte var olmaktadır. Bu durum karşılıklı ihtiyaçların karşılanması için sosyal hayatın bir kuralı olarak görülmektedir.

İslam toplumu, büyük çoğunluğunu Arapların, geri kalan kesimlerin ise Habeşli, İranlı ve Rum kökenine sahip insanların oluşturduğu Müslümanlar ve Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Arap yarımadasındaki insanlar yerleşik ve göçebe olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler.

Hukuki ve sosyal açıdan ise toplum genel olarak hürler, mevlalar (mevali) ve köleler oluşmaktaydı. Hürler, mevlalar ve kölelerden üstün kabul edilmekte ve toplumun esas üyesi konumlanmaktadır. Köleler sahiplerinin malı olarak kabul edilip, alınıp satılabilir haldedir. Bu durum nesilden nesile aktarılan bir gelenek halini almıştır. Mevlalar ise her iki sınıfın arasında bir sınıf olarak toplumda yer almaktadır. Bunlar sahiplerinin çeşitli yollarla serbest bıraktığı ve özgürlüklerine kavuşturulan kimseler olarak görülmektedir (Hatalmış, 2013: 160).

İslam'ın doğduğu ilk zamanlarda tüm kurumlarda yerleşmiş bir devlet sistemi yokluğu toplum yapısında hissedilmektedir. Fakat eğitim sağlık, ekonomi gibi pek çok alanda işlerin basit bir devlet sistemi düzeninde çözüldüğü görülmektedir. Bu anlamda İslam medeniyetinde sosyal hayat toplum düzenine dayanmaktadır.

4.10.1. Toplumu Oluşturan Unsurlar

4.10.1.1. Müslümanlar

İslam medeniyeti özünde insana önem vermiştir. Hz. Muhammed'in İslamiyet'in ilk yıllarında yaptığı davetlere kabileler değil, tek tek insanlar katılmışlardır. Kabile yapısının hâkim olduğu ve kişinin varlığını, bağlı olduğu kabileyle kabul ettirdiği bir toplumda bireyin kendisini tekil olarak ifade etmesi çok zor bir iştir. Buna rağmen kişinin mensup olduğu kabileye karşı gelmesi ve İslam'ı kabul etmesi büyük bir fedakârlık ve cesaret örneğidir. Davetine icab eden ve etnik kökeni ve sınıfı ne olursa olsun fark gözetmeden bireyleri ümmet çatısı altında toplayan Hz. Muhammed, tüm müminleri kardeş ilan etmiştir. Hz. Muhammed kabilelerin de varlığını inkâr etmemiş hatta kabile reisleri ile görüşmeler yapmış ve onlarda yeni topluma katılmışlardır.

Hulefay-i Raşidin döneminde fethedilen bölgelerdeki milletlerin İslam'a geçmesini sağlamak için de çeşitli politikalar uygulanmıştır. Örneğin savaş yapmadan anlaşma yapmayı kabul eden halk esir muamelesi görmeyeceklerine, İslam'ı seçerlerse de Müslümanlarla aynı haklara sahip olacaklarına dair anlaşmalar yapılmıştır. Müslümanlar öte yandan insanları tevhid inancına davet etmişler, ancak hiç kimse zorla İslam'a dâhil edilmemiştir. Fetihlerden sonra şehirlere camiler, emir evleri, çarşılar yapılmış, önceleri yalnızca askerler, daha sonra da aileleri yerleşerek, buralara dini öğretecek sahabiler gönderilmiştir. Bu sayede İslam toplumu çoğalıp genişlemiş, mühtedilerin sayısı artmıştır. Fethedilen yerlerde sosyal yapı değişmeye başlamıştır. Hulefay-i Raşidin döneminde fatih Müslümanlar, zimmiler, mevali ve köleler, sosyal yapının başlıca zümrelerini oluşturmuşlardır. Abbasiler döneminde sosyal hayat belirgin bir şekilde başkent olan Bağdat'ta kendisini göstermektedir. Sosyal açıdan halk havas ve avam olmak üzere iki büyük sınıftan oluşmaktadır. Havas sınıfını oluşturan temel grup halife ve yakınları daha sonra mevali ve İranlı aileler, Türklerden oluşan yöneticiler ve diğer ileri gelenlerdir. Avam sınıfını oluşturan bu kesim sanat, ticaret ve tarım gibi iş kollarında faaliyet göstermektedir(Sarıçam, Erşahin, 2016: 69).

4.10.1.2. Gayri-müslimler

Müslümanlık dışında başka inançlara sahip kimselere gayrimüslim denir. Hz. Muhammed yaşadıkları toplumda bireylerin İslam dinine mensup olmasalar dahi kendi inanç ve değerlerini sürdürmelerine imkân sağlamış, can ve mal güvenliklerini korumuş ve yaptığı uygulamalar ile toplum huzurunu sağlamıştır.

Peygamberimiz yapmış olduğu antlaşmalarda gayrimüslimlerin canlarını, mallarını, dinlerini, ibadethanelerini, mabetlerini hukukun koruması altına almıştır. Müslümanlar dışında kalan ve cizye vergisi ödeyen hür tebaa statüsünde yaşamaktadır. Ayrıca bunlar zimmi diye adlandırılmaktadır (Sarıçam, Erşahin, 2016: 69).

İslam Medeniyetinin Müslüman ve gayrimüslimlerle birlikte bir toplum inşa etmesi aslında birlikte yaşama kültürüne dair güzel bir örnek teşkil etmiştir. Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer dine ya da ırka mensup kimselerin sadece can ve mal güvenliklerini güvence altına almakla kalmamış; onlara dini, hukuki ve kültürel özgürlükte sağlamışlardır.

İslam Medeniyeti daha en başından bir arada yaşama kültürünü uygulamalarıyla beraber hayata geçirmeye başlamıştır. Yapılan fetihlerde insanların hayatlarına son vererek ya da o topraklarda hâkimiyet kurarak değil aksine çok sayıda insanın İslam'ı tanımasını hedeflemişlerdir. Geniş coğrafyalarda hâkimiyet sağlanırken eski dininde kalmak isteyenlere baskı uygulanmadığı gibi dinlerin gereğini yerine getirmelerini sağlayacak sosyal, idari, hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

Hristiyanların yaşadığı topraklarda daha önceden teşkilatlanmış Nesturi, Yakubi ve Melki kiliseleri İslam hâkimiyetine girmiş oldu. Sasaniler zamanında başkent Medain'de kurulan Nesturi patrikliği, hemen ilk kurulduğu yıllarda 145/762'de Bağdat'a taşınmış ve teşkilatını genişleterek faaliyetlerini sürdürmüştür. Gayrimüslimler iş ve ticaret alanlarında aktif faaliyet gösterirken bunun yanında kamu hizmetlerinden ve sosyal haklardan da Müslümanlar gibi faydalanmışlardır. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de devletin belirli alanlarında istihdam edilmiş; vezirlik, saray tabipliği vergi memuru ve kâtiplik gibi görevlerde bulunmuşlardır. İnanç özgürlüğüne sahip olan gayrimüslimler aile, kişi, miras hukuku gibi konularda kendi hukuki özerlikleri ile hareket etmiş, kendi mahkemelerinde davaları görülmüştür. İstedikleri takdirde İslam mahkemelerine de dava açabilirlerdi. Ayrıca seyahat konusunda Hicaz bölgesi ve bazı kutsal mekânlara girememe sınırı dışında diğer bütün yerlere gitme konusunda Müslümanlar ile aynı haklara sahip olmuşlardır (Sarıçam, Erşahin,2016: 71-73).

4.11. İslam Medeniyetinde Aile

Toplumun en temel kurumlarından biri olan aile, en ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara değin var olmuştur. En basit tanımıyla aile; evlilik yoluyla ve kan bağına dayanarak meydana gelen anne, baba ve varsa çocuklardan oluşan, karşılıklı iletişim ve etkileşimin olduğu toplumdaki en küçük yapı birimidir. Beslenme, barınma, duygusal ve psikolojik destek ve kültürel değerleri kazanma gibi temel eğitim ve ihtiyaçlar ailede kazanılır. Aileyi bir vücuda benzetilirse aile bireyleri de vücudun içindeki her bir organı temsil etmektedir. Vücuttaki her organ fonksiyonunu yerine getirirken aile içindeki bireylerde farklı görev ve sorumlulukları yerine getirmektedir. Karşılıklı olarak ihtiyaçlar karşılanıp; temel kişilik yapısı ve güven ailede kazanılmaktadır.

İslam'da aile kurmanın temel yolu evliliktir. Bu durum Kur'an da şöyle geçmektedir: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyasınız diye sizi millet ve kabilelere ayırdık"*/ Hucurat Suresi 49/13.

İslam âlimleri insanlığın çoğalma yoluyla meydana geldiklerini ve insan soyunun devamı için bireylerin evliliği uygulaması gerektiklerini söylemişlerdir. Aile kurmanın temel amacı soyun devamlılığını sağlamak ve çocuk yetiştirmektir. Ancak ailenin görevi sadece çocuğu dünyaya getirmekle bitmez aksine toplum için ahlaklı, sağlıklı, faydalı bir birey olması için onu yetiştirmekle yükümlülük devam eder.

Kur'an-ı Kerîm'de ayrıca aile kurumunun 5 temel görevi üzerinde durulmaktadır. Bu görevler şunlardır:

1. *Nesil Yetiştirmek*: Aile kurmanın en temel sebeplerinden birisi, anne ve babaya karşı vefa borcunun ödenerek gelecek neslin yetiştirilmesidir. Aksi halde insanlığın geleceği tehlikeye düşer (Nisa 4/1).
2. *Biyolojik İhtiyaç*: Edepli bir hayat yaşamak ve insanda doğal olarak bulunan şehevî arzuları giderebilmek için evlilik şarttır (Nisa 4/25).
3. *Psiko-duygusal İstikrar*: Sosyal bir varlık olan insanın duygularını tatmin edebileceği, acısını ve sevincini paylaşabileceği ve sevebileceği en iyi yer eşi ve dolayısıyla da ailesidir (Rum 30/21).
4. *Yardımlaşma*: İnsanoğlunun maddî ve manevî ihtiyaçlarını başkalarının yardımı olmaksızın tek başına karşılayabilmesi mümkün değildir. Özellikle de küçük yaşlarda çocukların ebeveynlerine muhtaç oldukları bir gerçektir.
5. *Savunma*: İnsanoğlu biri biyolojik diğeri ise sosyal olmak üzere iki ortamda şekillenir: Aile biyolojik gelişmeyi sağlayan anne rahmi ve sosyal gelişmeyi sağlayan kurumdur. İnsan iç ve dış etkenler karşısında kendisini ailesiyle koruyup ve savunmaktadır. Açlık, hastalık, tabiî afetler gibi sıkıntılı durumlarda aile fertleri birbirine kenetlenmektedir. Anne-baba sevgisi, evlat sevgisi, kardeş sevgisi ve akraba ilişkileri de insan açısından önemli bir iç destek ve savunma sağlamaktadır (Taşdemir, 2019: 14-15.)

4.12. İslam Medeniyetinde Yönetim Yapısı

4.12.1. İdari Teşkilat ve Kurumlar

İslam Medeniyetinin fetih hareketleri ve farklı coğrafyalara hâkimiyeti beraberinde yönetim erkinin ortaya çıkmasına ve kurumsallaşmaya neden olmuştur. İslam Medeniyetinde ilk idari teşkilatlanma Hz. Muhammed döneminde gerçekleşmiştir. Bununla beraber Hilafet, Haciblik, Vilayetlerin İdaresi, Vezirlik, Kâtiplik ve Elçilik idari yapının temel kurumlarını oluşturmaktadır.

İslam Medeniyetinin ilk idare ve yöneticisi Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber Mekke döneminde, sadece kendi küçük cemaatine başkanlık etmekteydi. İslamiyet'i kabul edenler ise biat ediyorlardı. Mekke döneminin sonlarına doğru bazı Medinelilerden kendisine itaat edeceklerine dair Akabe mevkiinde, siyasi ve idari niteliği de olan biat (söz) almıştır. Hz. Muhammed içlerinden, kendisiyle irtibatı sağlayacak on iki nakib (vekil, başkan) seçtirmiştir. Hicretten sonra devletin üç unsuru olan halk, toprak ve yönetim tamamlanınca Müslümanlar Medine'de müstakil bir idari yapıya kavuşmuşlardır. Hz. Muhammed'in idarede izlediği, Kur'an'da çerçevesi çizilen başlıca ilkeler şöyle sıralanabilir (Sarıçam, Erşahin, 2016: 86-87) :

Meşruiyet	Yönetimin halk arasında tasdiklenmesi ve kabul edilmesidir. Hz. Peygamber halkın desteğini almayan yönetimlerin kalıcı olamayacağını düşünmüştür.
Adalet	Hz. Peygamber insanlar arasında fark gözetmeksizin herkese adil davranmıştır.
Ehliyet/Liyakat	Hz. Peygamber görev tayininde kişilerin o işte yetkili olmasına ve yetenek esasına dayanarak bulunduğu göreve getirilmesinde hassas davranmıştır.
İstişare	İdare edilen halkın yönetimde söz sahibi olmasına imkân sağlamaktır. Hz. Muhammed dünyevi işlerin yanında dini meselelerde de istişare yoluna gitmiştir.
Ahlak	Toplumun refahı ve huzuru, yöneten kesimin ahlaklı olmasından geçer. Hz. Peygamber de yönetiminde, ahlakın başlıca umdelerinden doğruluk, şefkat, merhamet ve güven gibi hususları esas almıştır.
İnsana saygı	Hz. Peygamber insana saygıyı iki türlü şekilde belirlemiştir: Bir yandan Müslümanları şefkat ve merhametle kucaklarken diğer yandan gayri Müslümlerin de temel hak ve hürriyetlerini gözetmiştir.

4.12.1.1. Hilafet

Halifelik, Hz. Muhammed'in vefatı ile ortaya çıkan idari bir sistemdir. Halife, dünyevi ve dini işlerin yürütülmesinden sorumlu devlet başkanı yerindeki kimsedir. Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle hilafet kurumu ortaya çıkmıştır. "Hilafet, birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra onun yerini almak, yerini doldurmak ve vekâlet etmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumu manasına gelmektedir" (Sarıçam, Erşahin, 2016: 88).

Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin her biri Medine'deki Müslümanların seçimi ile hilafet makamına gelmiştir. Halifeler seçimle başa geçmişlerdir. Hiçbiri kendisinden sonra yerine ailesinden birinin geçmesini düşünmemiştir. Yönetimde söz sahibinin halk olduğunu kabul etmişlerdir. Hz. Ebubekir için bazıları 'halifetullah' (Allah'ın halifesi) tabirini kullanmışlardır. O, bu ifadenin kullanılmasını yasaklayarak 'ben Allah'ın değil, Onun elçisinin halifesiyim' demiştir (Kazıcı, 2018: 110).

Bu dönemde halifenin görevleri şunlardır (Sarıçam, Erşahin, 2016: 89):

1. Müslümanların ve devletin tebaası olan gayrimüslimlerin idaresini yürütmektir.
2. Müslümanların hâkimiyet alanını genişletmek ve dış düşmanlara karşı korumaktır.
3. Fethedilen topraklarda dini yaşama ve yayma hürriyetinin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır.
4. Adaleti ve emniyeti sağlamak, halkın refah seviyesini yükseltmek ve genel olarak devleti yönetmektir.

Emeviler döneminde halifelik ilk defa babadan oğula geçmiştir. Hz. Hasan halifeliği Muaviye'ye devrederek bundan sonra seçim yapmak yerine veraset sistemi uygulanmıştır. Bu bağlamda halifelik Emeviler döneminde babadan oğula geçmiştir. Muaviye her türlü hile ve kurnazlığı kullanmaktan çekinmeyip oğlu Yezid'in halife olmasını istemiştir. Bunun için halkın bağlılık yemini etmesini ve itiraz edenlerin ise öldürüleceklerini söylemiştir. İslam âlimleri her ne kadar bu uygulamanın halifede bulunması gereken şartların göz ardı edilebileceğini öngörse de veliaht tayininden vazgeçilmemiştir. (Kazıcı, 2018: 118-121).

Dört halife ve Emevilerden sonra İslam tarihinin en uzun ömürlü halifeliği Abbasi devleti tarafından devam ettirilmiştir. Abbasiler devrinde, hilafet makamı tamamıyla verasete dönüşmüştür. Abbasiler bu konuda yaş haddini bile görmezden gelerek daha önceki uygulamalara ters düşmüşlerdir. Bu dönemde halifeliğin babadan oğula geçmesi birden fazla veliahdın tayin edilmesi ile beraber veliahtlar arasında çatışmalar başlamış ve veliahtlık tehlikeli bir hale dönüşmüştür (Kazıcı, 2018: 124).

4.12.1.2. Haciblik

Rütbesi yüksek bir memur olan hacib'in görevi, halifeyi korumak, makamlarına ve halifeyle görüşecekleri konunun önemine göre insanları halifenin huzuruna almaktır.

4.12.1.3. Vezirlik

İslam idare sisteminde önemli bir konumda bulunan vezirlik makamı, ilk defa Abbasilerde görülmektedir. Abbasilere gelinceye kadar vezir unvanı ile anılan bir görevlinin olmadığı anlaşılmaktadır. Hükümdarın vekili olarak devlet işlerine bakan vezir, Hz. Peygamber, halifeler ve Emeviler döneminde yoktur. Emevi halifeleri, 'katip' adı ile vazifelendirildikleri bazı kimselerle istişarede bulunup onlardan yardım götürmektedir. Fakat bu, vezirlik müessesini ortaya çıkaramamıştır. Dolayısıyla vezirlik, hükümdarın hemen hemen bütün işlerini yüklenen ve hükümdarlık ile ilgili meselelerde görüş ve idaresi ile ona yardımcı olan kimse manasına gelmektedir. Vezir, yüksek bir devlet memuru olarak icrai, teşrii ve kazai selahiyetleri, kayıtsız şartsız elinde bulunduran ve hükümdarın vekili sıfatı ile devletin bütün işlerini sevk ve idare etmektedir. Bu bakımdan vezir, en yüksek mevkide bulunan görevlilerden biridir (Kazıcı, 2018: 149-150).

4.12.1.4. Vilayetlerin İdaresi

İslamiyet'in farklı bölgelere yayılması beraberinde idareci ihtiyacını da doğurmuştur. Hz. Peygamber Arap yarımadasının farklı bölge ve şehirlerine vali tayin etmiştir. O dönemde valiler için 'emir' ve 'amil' gibi kavramlarda kullanılmaktadır. Hz. Peygamber bunun yanında bölgeye, zekât tahsil etmeleri ve ganimet, cizye gibi devlet gelirlerini tahsil etmeleri için de amilleri tayin etmiştir. Hz. Peygamber'in görevlendirme yaptığı bölgeler arasında Yemen, Bahreyn, Umman, Mekke, Taif ve Necran bulunmaktadır.

Valilerin görevi, merkezi idareyi temsil etmektir. Ayrıca valiler idari işleri yürütmekte, davalara bakmakta, emniyet ve asayişi sağlamaktadır. Ayrıca valiler namaz kıldırıp, bazen zekât toplamışlardır. İslam'ın yayılması için çalışmışlardır. Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi Hulefayi Raşidin döneminde de her vilayette bir vali bulunmaktadır.

Genel olarak görevleri namazlarda imamlık yapmak, savaş sırasında orduyu düzenlemek, savaşı idare etmek, fetihlerden sonra ele geçen yerlerin halkı ile anlaşma yapmak, vergileri toplamak, devlet görevlilerinin maaşlarını dağıtmak, ganimetleri taksim etmek ve hazinenin payını merkeze göndermek, esirlerin durumunu karara bağlamak, emniyet ve asayişi sağlamaktır. Öz olarak görevleri halka İslam esaslarını öğretmek şeklinde (Sarıçam ve Erşahin,2016: 97) ifade edilebilir.

Hz. Ebubekir döneminde, Hz. Peygamber dönemine ek olarak Irak ve Suriye vilayetleri eklenmiştir. Irak ve Suriye'deki ordu komutanları aynı zamanda valilik görevini de yerine getirmektedir. Hz. Ömer döneminde ise devlet büyük vilayetlere ayrılmıştır. Hz. Ömer yargıyı ve mali işleri genel idareden ayırmıştır. Yargı için kadıları, zekât işleri için de memurları görevlendirmiştir.

Hz. Ömer'in vilayetlerinden her birinde memur olarak vali, kâtip, divan kâtibi, haraç memuru, ahdas (emniyet görevlisi), haznedar, kadı ve ordu komutanı bulunmaktadır. Bazen valilik ve ordu komutanlığını aynı kişi yürütmektedir. Valilere bağlı olan idari ilçelerde mülkiye memurları, kadılar, defterdarlar bulunmaktadır. Beldelerde tahsildarlar görev yapmakta, bunlar maiyetiyle birlikte çalışmaktadır Emeviler döneminde ise Emevi Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgeler de halifelerin tayin ettiği aileler tarafından yönetilmektedir. Bu dönemde şehir valilerine amil unvanı verilmektedir. Eyalet yöneticileri ise hanedana mensup idarecilere verilen emir unvanıyla da anılmaktadır. Bu dönemde devlet, Hicaz, Irak, el- Cezire, Mısır, Suriye ve İfrıkıyye eyaletlerinden meydana gelmektedir (Sarıçam ve Erşahin, 2016: 98-99).

4.12.1.5. Katiplik

Hz. Peygamber zamanında ortaya çıkan bir kurum olan kâtiplerin görevi nazil olan Kur'an ayetlerini yazıya geçirmek; komşu ülkelerin hükümdarlarına ve diğer kabile başkanlarına mektup yazmak ve Arap kabileleriyle yapılan anlaşmaları kaleme almaktır. Hz. Peygamber bu görevler için sahabilerden yazı bilenleri kâtip olarak vazifelendirmiştir. Dört Halifenin her birinin hem özel hem de çeşitli görevler için kâtipleri bulunmaktadır. Halifelik Emevilere geçince devlet işlerinin fazlalaşması ile beraber kâtiplerin sayıları arttırılmış ve sınıflara ayrılmıştır. Mektup kâtipliği, haraç kâtipliği, ordu kâtipliği, emniyet kâtipliği ve mahkeme kâtipliği gibi kâtipliklere ayrılmıştır. (Sarıçam, Erşahin, 2016: 93-94).

4.12.1.6. Elçilik

Günümüzde diplomasinin karşılığı olan elçilik kurumu, geçmişten günümüze tüm devlet ve toplumlarda görülmüştür. Bir devletin başka devletlerle olan bağlantısı elçiler aracılığıyla sağlanmaktadır. İslam Medeniyetinde elçiye karşılık resul, vafid, sefir kavramları kullanılmıştır. Elçilerde aranan en önemli özellikler arasında hitabet, ikna kabiliyeti ve dürüstlük yer almaktaydı. İslam'a davet amaçlı nüfuzlu bölgelere pek çok elçi gönderilmiştir.

4.13. Askeri Teşkilat

Devletlerin, iç ve dış tehlikelere karşı kendilerini savunma amaçlı olarak oluşturdukları güç askeri güç olarak adlandırılmaktadır. Askeri güç bir devletin sosyal ve siyasi yapısı ile teknolojik gelişmelerine bağlı olarak gelişme göstermekle beraber aynı zamanda bir devlet için ulusal gücü de temsil etmektedir. Askeri güç, milletlerin bünyesine, ihtiyaçlarına ve zamana göre değişiklik göstermektedir.

Yaygın bir düşünceye göre İslam dünyasının askeri yapılanmasının temelinde cihad anlayışı yer almaktadır. İslam dünyasındaki askeri yapılanmadan önce cihadın ne olduğu ve hangi amaçla yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Hak yolunda canını ve malını ortaya koyarak güç sarf etmek manasına gelen cihad kelimesi, İslam'ı zorla başkalarına kabul ettirmek değildir. Aksine cihad sadece Allah yolunda yapılan bir eylemdir.

İslam, Müslümanların fethettiği topraklarda yaşayan hiçbir kimsenin zorla dine girmesine müsaade etmemektedir. İslam dini, herkesi inanç ve fikirlerinde serbest bırakmaktadır. Hak ile batılın neler olduğu, inançlar arasındaki orta ve doğru yolun hangisi bulunduğunu bildirmekle yetinmektedir.

Zorlama sonucunda Müslüman olma keyfiyetinin İslami bir hareket olarak görülmemektedir. Fakat tarihte Müslüman olmayan vatandaşlarını zorla Müslümanlaştırmaya teşebbüs eden hükümdarlar bulunmaktadır. Bunlar, bizzat Müslüman din adamları tarafından ikaz edilmiş ve hareketlerinin dini emirlere uygun olmadığı kendilerine hatırlatılmıştır. Böylece onlar da bu hareket ve arzularından vazgeçmişlerdir (Kazıcı, 2018: 470).

Zamanında yapılan uygulamalar İslam dininin başkalarına zorla kabul ettirilmemesi gerektiğini ve bunun için harp (cihad) edilemeyeceğini göstermektedir. Peki, Hz. Muhammed neden harp etmiştir sorusuna cevaben şunları söylemek mümkündür: Hz. Muhammed Mekke döneminde insanları İslam'a davet ederken hoşgörülü ve güzel davranışıyla bir örnek temsil etmiştir. Bu davranışları birçok insanın Müslümanlığı kabul etmesine vesile olurken, Mekkeli putperestlerin de antipatisini toplamıştır. Çünkü bu insanların Müslüman olması ve İslam'ın yayılması onların menfaatlerine ters düşmektedir. Mekkeli putperestler İslam'ı kabul eden kimselere çeşitli işkenceler uygulayarak eski inançlarına geri dönmeleri konusunda baskılarda bulunmuştur. İşkencelere dayanamayanların bir kısmı, bütün servetlerini bırakıp o dönem Hristiyan idaresinde olan Habeşiştan'a gitmiş; daha sonra bu göç yön değiştirip Medine'ye hicret edilmiştir. Müslümanlar Medine'de inançlarını özgürce yaşamış olsalar dahi düşmanlarının saldırılarından kurtulamamışlardır. Yapılan bu savaşlar müdafaa amaçlı olmuştur. İslam dünyası buradan yola çıkarak daha önce düşünülmeyen prensipler ortaya koymuşlardır. Buna göre savaşta adaletten ayrılmayacak, tahripten kaçınılacak, savaşta fiilen yer almayan kadın, çocuk ve din adamları gibi kesime dokunulmayacak, esirlere iyi davranılacak, şeref ve hasiyetten uzak hareketlerden uzak durulacaktır. İslam cihadı her isteyenin veya gücü yetenin sadece toprak kazanmak veya ganimet elde etmek değil, Allah rızasına nail olmak gayesiyle katlanmak zorunda olduğu bir vazife haline getirmiştir. Buna göre İslami manada cihadın ana gayelerini şöyle sıralanmaktadır:

"İnsanları, Allah'a kulluk etmeleri gerektiğinden haberdar etmek,

İslam'a ve Müslümanlara gelebilecek saldırıları bertaraf etmek,

İnsanların, bir engelle karşılaşmadan Kur'an'ı dinlemelerini sağlamak,

İslam toplumu için kâfirler tarafından düşünülen hile ve tuzakları bertaraf edip ortadan kaldırmak" (Kazıcı, 2018: 471-473).

İslamiyet'ten önce Arap toplumunda bugünkü gibi askerlikle alakalı kural ve kurumlar pek bulunmamaktadır. Olası bir savaş veya çatışma sırasında kabilenin erkekleri, kılıç, ok, kalkan gibi aletleri kullanıp; yaya ya da atlı şekilde savaşa katılmışlardır. Hz. Muhammed, silah taşımaya gücü yeten her yetişkin Müslüman erkeği, dinine hizmet maksadıyla askerlikle mükellef kılmıştır. Bir savaş durumunda Hz. Peygamber devlet reisi sıfatıyla gönüllüleri çağırmıştır.

Gerekli olan asker ihtiyacı, kabile reislerine başvurularak temin edilmektedir. Kabileden onların uygun gördüğü gönüllü bulunmaktadır. Medine'de dışarı karşı cihadlarda 'kardeşleştirme' denilen bir uygulama adet haline gelmiştir. Eğer savaş içerde ve savunma amaçlı yapılırsa buna herkes katılmaktadır. Fakat dışarıya yapılacak seferlerde karşılıklı olarak kendilerini kardeş telakki eden iki kişiden biri sefere çıkarken diğeri ise evinde kalarak hem kendi evinin hem de kardeşinin evinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Kazıcı, 2018: 474).Sefere çıkacak olan ordunun komutanı devlet reisi tarafından belirlenmektedir. Eğer ordunun başına kendisi geçerse o zaman kendisine bağlı komutanları görevlendirmektedir. Eskiden beri bilinen klasik şekli ile ordu beş kısma ayrılmaktadır. Bunlar öncü, artçı, sağ cenah, sol cenah (sağ ve sol kol) ve orta cephe merkez, başkomutanın bulunduğu yerdir. (Kazıcı, 2018: 475).

Hz. Peygamber savaş tekniklerinin öğrenilmesine her zaman sıcak bakmaktadır. Hz. Peygamber her şeyden önce kan dökmeden düşmanın teslimini isterdi. İlk başlarda hendek kazma bilinmemektedir. İlk hendek kazımı Farisi'nin teklifi ile Arabistan'da kazılmıştı. Mancınık kullanımını ise Hayber fethi sırasında Yahudilerden gören Müslümanlar, bir sene sonraki Taif kuşatmasında mancınık kullandılar.

Hz. Peygamber zamanında 'sıhhiye birliklerinden' bahsetmek mümkündür. Uhud Savaşı sırasında Hz. Peygamberin aile fertleri dâhil genç kadınlar savaştaki kimselere içme suyu verip yaralarına bakıyorlardı. Hendek Savaşı zamanında kurulan 'Rüfeyde Çadırı' askeri hastane görevi görüyordu. Bir Müslüman yazar, Arapların o dönemin iki güçlü İmparatorluğu olan Bizans ve İran karşısında maddi anlamda güçsüz olmalarına rağmen savaşların kazanılmasını; Arapların çölde doğmuş olmalarının verdiği bedeni dayanıklılığa, Müslüman oluşlarının vermiş olduğu maneviyata ve savaş meydanındaki dikkatlerine bağlamıştır (Kazıcı 476-477).

4.14. İslam Medeniyetinde Eğitim- Öğretim Hayatı

14 asırdır varlığını sürdüren İslam Medeniyeti, Arap coğrafyası başta olmak Anadolu, Türkistan, İran vb. coğrafyalara hâkim olmuştur. Çeşitli dönemlerde eğitim ve ilmin merkezi olan Medine, Basra, Kurtuba, Merv, Semerkand, İstanbul gibi şehirlere ev sahipliği yapmış ve siyasi teşekkül olarak Hz. Peygamber dönemi, Emeviler, Endülüs, Selçuklular Osmanlı vs. gibi

birçok topluluk ve devleti içinde barındırmıştır. Cami, medrese, mektep, tekke gibi kurumsal olarak büyük bir çeşitlilik ve nihayet birçok ilim, fikir ve gönül adamını içinde barındıran İslam eğitim- öğretim süreçlerini oluşturmuştur (Dilbaz, 2020: 163). "İslami eğitim ve öğretimin gayesi, iyi ve dengeli insan (insan-ı kâmil) yetiştirmektir. Bu anlayış, sınır, zaman ve coğrafi bölge ile kayıtlanmış değildir. Bu sebepten, Hz. Peygamber'den '*Allah beni bir mualum (öğretici-öğretmen) olarak gönderdi'* şeklinde bir hadis rivayet edilmektedir. Kur'an'da da bu konuya temasla peygamberin vazifesinin öğreticilik olduğu belirtilir: *'Ey Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, senin ayetlerini okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder'/*El-Bakara 129. Kur'an-ı Kerim'de ilimden bahsedip, araştırmayı teşvik eden pek çok ayet bulunmaktadır" (Kazıcı, 2018: 330).

1. 'De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (*ez-Zümer, 9)*
2. 'Rabbim, benim ilmimi artır de'. *(Taha, 114)*
3. 'Şayet bilmiyorsanız ilim ehline sorun'. *(en-Nahl, 43)*
4. 'Kalem ve yazdıklarına yemin ederim ki'. *(el-Kalem, 1)*

4.14.1. Eğitim Kurumları

4.14.1.1. Cami

Camiler, İslam toplumunun kültürel anlamda gelişmesini sağlayan önemli kurumlardan biridir. Vakıflara bağlı olarak varlığını sürdüren camiler, mimari anlamda da İslam'ın başyapıtları arasında yer alır.

Mekânsal olarak ibadet hizmeti ile beraber eğitim, yargı ve şura gibi toplantılara da ev sahipliği yapan camiler, yerine getirdiği hizmet anlayışı ile küçümsenmeyecek bir noktadadır. "Böylece, bir avlu ve etrafında sütunlar bulunan ve üstü örtülü revaklardan yapılmış ilk cami şekli Araplarda ortaya çıkmış oldu. Mimari şekil olarak Eyyubilere kadar bu şekilde devam etti. Medine'ye hicret ile başlayan cami inşaatı, Hz. Ömer döneminden itibaren de İslam dünyasının her tarafında yapılmaya başlandı. Camilerin yanına çeşitli hayır kurumları da yapılmıştır. Camilerin tamir ve onarım gibi masrafları, cami görevlilerinin maaşları camiyi yapanların kurduğu vakıflar tarafından karşılanırdı (Kazıcı, 2018: 304).

Camilerin en temel fonksiyonu insanların ibadetlerini yerine getirdikleri mekânlar olmalarıdır. Diğer taraftan Mescid-i Nebevi tam anlamıyla bir idare merkezi idi. "Resulullah (s.a.v.) Arap kabilelerinin heyetlerini burada kabul eder, onlara dinî konuları anlatır, tavsiyelerde bulunur, Müslümanların idarî işlerine burada bakardı. Aynı şekilde İslâm'ın ilk dönemlerinde cami, kazaî/adlî işlerinin görüldüğü yerdi. Resulullah halkın hukukî meselelerini orada çözerdi. Bu uygulama, müstakil mahkeme binaları yapılıncaya kadar sürmüştür. Hutbede de dinî ve siyasî meseleleri halka anlatır, izâh ederdi" (Akın, 2016: 197).

Camilerin diğer önemli bir fonksiyonu eğitim ve öğretim sürecini içinde barındırmasıdır. İslam Medeniyetinde camiler eğitim ve öğretim ile yakından ilişkilidir. Hz. Muhammed sav. mescidde hem namaz kıldırmış, hem İslam'ın emirlerini insanlara anlatmış ve bir öğretmen görevi görmüştür.

Mescid-i Nebevinin yanında fakir sahabiler için yapılan suffa veya zulle denilen yatılı bir okulun yapılması da cami ve eğitim arasındaki ilişkiyi göz önüne koymaktadır. Halifeler döneminde Kuran-ı Kerim ile alakalı öğretim de cami ve mescidlerde verilmekteydi. "Camilerde sadece dinî ilimler değil, lisan, şiir, tıp ve astronomi gibi zamanın ihtiyacı olan diğer ilim dallarında da tedrisat yapılmıştır (Akın, 2016: 202-203).

Camiler aynı zamanda kütüphane görevi de görmektedir. Osmanlı döneminde Ayasofya ve Süleymaniye camilerinde kütüphane olarak cami içinde bir bölüm ayrılırken, Bayezid, Veliyyüddin Efendi ve Konya Yusuf Ağa kütüphaneleri camiye bitişik ve bir iç kapı ile bağlantılı tarzda tesis edilmiştir. Yine Bursa'da Umur Bey tarafından yapılan caminin kütüphanesine, kendisi otuz üç kitap vakfetmiş ve cami cemaatinin istifadesine sunmuştur. Bu kitapların dışarıya çıkarılmamasını istemiş ve hafız-ı kütüp olarak da cami müezzinini, günlük bir akçe vazife ile görevlendirmiştir. Yine Bursa'da Ulucami ve Molla Yegân Mescidinde kütüphanelerin mevcudiyeti bilinmektedir (Akın,2016: 206).

4.14.1.2. Küttab/ Mektep

Küttablar İslamiyet'ten önce ortaya çıkmıştır. Arabistan'da yazı yazmayı bilen çok az kişi bulunmaktadır. Vadi'l-Kura adındaki bir kişi kavmindeki kimselere yazı yazmayı öğretmiş ve bu işi meslek haline getirmektedir. Bu sayede yazmayı öğrenen kişilerin sayısında artış olsa da çok yavaş bir şekilde devam etmektedir. Mekkeliler ticaret amacıyla gittikleri yerlerde de yazıyı öğrendiler. İslamiyet ile birlikte okuma yazma öğrenen halkın sayısı artmıştır. Okuma yazmayı öğrenen ilk Müslümanların çoğu da Hz. Peygamber'in yanında vahiy kâtibi olarak çalışmıştır. Müslümanlar arasında okuma yazma öğretme işini, Müslüman olmayanlar üstlenmişti. Nitekim Bedir savaşından sonra bazı esirlerin kurtuluş için on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılabileceklerinin şart koşulması, bu konuda yabancılardan da istifade edilebileceğini göstermektedir (Kazıcı,2018: 335-336).

4.14.1.3. Medrese

Selçukluların 1055 yılında Bağdat'a girişleri, Müslümanların Şiilere karşı galibiyetinin başlangıcı kabul edilir. Bu galibiyet Fatımiler'in ve Büveyhiler'in Şiiliği yaymak için gösterdikleri faaliyetler alanlarının kapanacağının göstergesiydi. Fatımiler tarafından başta Mısır olmak üzere daha sonraları Halep, Kudüs ve Trabluşam'da kurulan 'Daru'l ilmler' batini propagandalarının yapıldığı merkezler haline gelmişti. Selçuklular halkın zihnine hür düşünceyi yerleştirebilmek ve sapıklık ve din dışı olarak gördükleri bu faaliyetlere karşı harekete geçmelerini gerektiklerini bilmekteydiler.

Bu sebeplerle birlikte, " İslam dünyasının doğuşunda, camilerden ayrı olarak öğretim yapmak, talebelerin maddi sıkıntıya düşmeden barınmalarını sağlamak ve Şii dailerinin propagandasına karşı halka gerçek bilgiyi vermek gayesiyle 'medrese' adıyla bilinen müesseseler kuruldu. Bu müesseselerde halka gerçek din ve prensipleri öğretilecek, doğru ile yanlış arasındaki fark anlatılacaktı. Nihayet Sultan Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapmış bulunan büyük vezir Nizamülmülk'ün gayreti semeresini vermeye başladı". İlk Nizamiye medresesi Nişabur'da inşa edilmiştir (Kazıcı, 2018: 350-351).

Nizamiyeler için vakıflar kurulmuş, medreselerin kontrolü için de devlet tarafından müderrisler atanmıştır. Nizamiye medreseleri, İslam âlemindeki ilk medreseler değildir. Bunlardan önce Horasan ve Maveraunnehr'in çeşitli yerlerinde kurulan ve fıkıh, hadis gibi dersler veren birçok medrese inşa edilmiştir. Gazneli Mahmut 1033 yılında Nişabur'da kardeşi Sebüktekin için medrese kurmuştur. Nizamülmülk'ten önce kurulan medreselerin kısa ömürlü olması İslam dünyasında ilk medreselerin Nizamülmülk tarafından ve Selçuklular zamanında kurulduğu görüşünü yaygınlaştırmıştır.

"Selçuklular, kurdukları medreseleri, hem ilmin gelişmesini sağlamak, hem ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak, hem de Fatımilerin Şiilik propagandaları ile diğer rafizi telakkilere karşı Sünniliğin müdafaası gayesiyle tesis edilmiştir (Kazıcı, 2018: 352-353).

Selçuklular zamanında birçok yerde kurulan Nizamiye Medreseleri toplumun temel kurumlarından biri haline gelmektedir. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi ise yükseköğretim yapan medreselerin en önemlisi durumundaydı. Nizamiye Medreselerinin özellikleri şunlardır;

- ✓ Nazari bilgiler üretiliyor ve aktarılmaktadır.
- ✓ Bilgi üretimi ve aktarılması bu işi meslek edinen kişilerce yapılıyordu.
- ✓ Medreseler kendilerinin gelecekteki üyelerini eğitiyor, ilmi üretim ve aktarmayı şahsi eylem olmaktan çıkarıp bunu sürekli olarak yapacak müesseseyi etkin hale getiriyordu.
- ✓ Toplum içinde belli mesleklerin icrasında ve sorumlulukların yüklenilmesinde bu medreseleri bitirmek ve bunu vesikalandırmak ön şart haline gelmektedir.
- ✓ Eğitimde bir program takip edilerek belli bir amaç gerçekleştirilmektedir.

Bir müessesenin üniversite niteliğini kazanması için birkaç disiplini bünyesinde barındırması gerektiğini düşünecek olursak, Nizamiye Medreselerinin bunu ilk olarak ve fazlasıyla gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz.

Zira Avrupa'da aynı niteliklere sahip olan ilk üniversitenin XIII. yüzyılda Paris'te kurulması, bu konuda Türklerin öncü rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Yine öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılayan, barındıran bu üniversite modelinin Avrupa'daki ilk örneklerinden olan meşhur Sorbonne Üniversitesi 1257'de kurulmuştur (Arslan, 1995: 16-17 den akt. Avcı,2020: 588).

Osmanlılar döneminde ise medreseler vakıfların aracılığıyla devam ettirilme yoluna gidilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi ile beraber Sahnı Seman medresleri kurulmuş ve devlet merkezi olmakla birlikte ilim merkezleri haline gelmişlerdir. Medrese ve Sıbyan mektepleri vakıflara bağlı olduklarından yapılan ilmi faaliyetler siyasi otoriteden uzak konumda idiler. İslam tarihi açısından önem arz eden Osmanlı Medreseleri, yüksek eğitim gerçekleştiren kurumlardı. Osmanlı'nın ilk medresesi Orhan Gazi tarafından İznik'te açılmıştı. İznik bir ilim merkezi olarak önemini korumuş ve 'âlimler yuvası' sıfatını almıştır. İznik medresesi devrin büyük âlimlerini yetiştirmiştir. "Osmanlı medreselerinde Ulum-ı aliye denilen kelam, mantık, belegat, lügat, nahiv, matematik, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibi ilimlerin yanında bir de Ulum-ı aliye denilen Kur'an ilimleri, hadis ve fıkıh gibi ilimler okutulurdu" (Kazıcı, 2018: 372- 377).

İslam medeniyetinde medreseler eğitim ve öğretim açısından büyük paya sahip olmuştur. Selçuklular zamanında kurulan Nizamiye medreseleri bir yükseköğretim görevi görmüş, Endülüs'te kurulan ve daha sonrasında Osmanlı devletinde kurulan medreseler sayısız öğrenciler yetiştirmiş, nesilden nesile bilgi aktarımı yapılmış ve dönemin önemli hocaları bu medreselerde yetişmiştir.

4.14.1.4. Tekke ve Zaviyeler

İslam'da dini öğretim ve ibadet birbirinden ayrı olarak sayılmadığı için herhangi bir tekke ya da zaviyede bulunan şeyh, burada dini derslerin öğretimini verebilmektedir. Tekkelerin asıl amacı sufilere oturacak ve zikirlerini yapabilecekleri yer sağlamaktır. Tekkelerin bu amaçla hizmet görmesi birer eğitim yeri olmalarına engel değildir. İslam kültür tarihinde önemli bir yeri bulunan tekkeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerler olarak bilinmektedir. Bu yönü ile tekkeler, önemli birer yaygın eğitim müessesi olarak faaliyet gösteriyorlardı. Osmanlılarda tekkeler, edebiyat, tarih ve musik ocakları olarak kullanılmaktadır. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar oralara koşarlar, nefis bir ahengin şelalesi altında ruhlarını yıkarlar, tesellikar söz ve menkıbelerle yeniden canlandırmaktadır (Kazıcı, 2018: 390).

5. SOSYOLOJİK BAĞLAMDA BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ

5.1. Birlikte Yaşamanın Sosyolojik Temelleri

Toplumlar, birlikte yaşamanın kurallarını normlar aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Toplumun fonksiyonel bir bütün olabilmesi için iş, görev, yetki ve sorumluluk gibi kavramların birbirini tamamlaması gerekmektedir. Var olan normların bağlayıcı olması iş ve görevlerin birbirini tamamlamasını sağlamaktadır. Birlikte yaşama hukuku sosyolojide "sosyal bütünleşme" teorileri etrafında toplanmıştır. Bu bağlamda birlikte yaşama olgusu *normatif bütünleşme, işlevsel bütünleşme* ve *mecburi bütünleşme* çerçevesinde ele alınmıştır.

Toplumda yaşayan bireyler arasında sosyal ve kültürel farklılıklar vardır. Sosyal bütünleşme, bireyler arasındaki var olan bu farklılıklara rağmen çatışma ve rekabeti düzeyli bir şekilde yaşayan, çatışma ve rekabetin toplum düzenini ve toplumu bir araya getiren bireylerin, grupların ve kurumların iş ve görev anlamında birbirlerini tamamlama sürecidir. Toplumda var olan bütünleşme ve çatışma birbirini tamamlayan iki dinamiktir. (Aydınalp, 2015: 91-92).

Sosyal bütünleşme ile hâkim kültür, alt kültür ve karşıt kültür kavramları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Toplumda genel kabul gören, meşruiyet kazanmış ortak kültürel yapıya sahip kültür, hâkim kültürü ifade eder. Hâkim kültürel normları tehdit etmeyen, ana kültüre zenginlik katan kültürel farklılıklar bu anlamda alt kültür olarak ifade edilmektedir (Aydınalp, 2015: 93). Karşıt kültür ise, hâkim kültüre tamamen zıt yapı ve görüşte olan, toplumun genelinde kabul gören norm, inanç, davranış ve sembolleri reddetme halidir. Karşıt kültür, hâkim kültür ile her zaman bir çatışma halindedir. "Hâkim kültürün alt ve karşıt kültürlerle homojen bir yapı oluşturmadığı toplumlarda sosyal bütünleşme nihai anlamda yazılı hukuk kurallarıyla sağlanmaktadır. Çok kültürlülük bu toplumlarda siyasi ve hukuki bir çerçeve de kazanmaktadır. Dini, dili, etnisitesi, tarihi, kültürü ve gelecek vizyonu farklı 'yamalı bohça' toplumlarında sadece vatandaşlık ödev ve haklarıyla toplum birbirine yaklaşmaktadır. Bu toplumlarda çok kültürlülük geçerli, anlamlı ve bütünleştirici bir politikadır" (Aydınalp, 2015:94).

Bütünleşmenin çeşitleri üzerinden birlikte yaşama kavramını ele alacak olursak karşımıza normatif bütünleşme, işlevsel bütünleşme ve mecburi bütünleşme çıkmaktadır. Normatif bütünleşme, toplumsal kurallara bağlılığı ifade eder. Aynı toplumda yaşayan bireyler arasındaki çatışmayı en aza indirgeyerek; bütünleşmeyi ise yüksek seviyede tutmak ortak toplumsal normlar için gereklidir. Var olan normların toplumdaki çatışma sürecini hayatın akışını bozmayacak şekilde bir dengede tutması beklenir. Geleneksel toplumlarda bütünleşmeyi sağlayan örf, adet, din gibi kavramlar olurken, modern toplumlarda bütünleşmeyi sağlayan hukuk kurallarıdır. Normatif bütünleşme, toplumdaki farklı kültür ve değer yargılarına sahip bireyler arasında bir denge ve uyum unsurudur (Aydınalp,2015: 95-96).

Bu bağlamda sadece var olan kurallar etrafında birleşmek tek başına sosyal bütünleşme için yeterli değildir. Bir toplumda bireylerin, iş ve görev olarak da birbirlerini tamamlamaları gerekir. Vücuttaki her organ nasıl işlevsel ve bütünsel bir şekilde görevlerini yerine getiriyorsa, toplumdaki her bireyin de kendine ait bir görevi vardır ve karşılıklı olarak bu görevleri yerine getirirler.

İşlevsel bütünleşmenin diğer bir ayağı ise bireyin ihtiyaçlarının karşılandığı ve daha mutlu olduğu toplumlarda bütünleşmeyi daha iyi sağladığıdır. İnsan doğası gereği bazı ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan fizyolojik ihtiyaçlar, sosyal ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, değer verilme/saygınlık ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı temel ihtiyaçlar kategorisindedir. Bu temel ihtiyaçlar nerede daha iyi karşılanıyorsa birey orada yaşamak ister (Aydınalp, 2015: 99-100).

5.2. Farklılaşma, Bütünleşme ve Çatışma Kavramları Çerçevesinde Birlikte Yaşama

Toplumdaki bireyler arasındaki ayrılık ve çatışmaların temelinde kişiler arasındaki bireysel farklılıklar yer almaktadır. Birlikte yaşama söz konusu olduğunda bu birlikteliğin homojen gruplar arasında yer alması beklenirken, aksi yönde çeşitli farklılıklara sahip heterojen gruplar arasında bu birlikteliğin olduğu gözlemlenmiştir. Farklılaşma kavramının iki temel ayağı vardır: Bunlardan birincisi, bireylerin doğuştan getirdikleri fiziksel ve kalıtsal farklılıklardır. Yaş, cinsiyet, zeka, kilo, boy gibi özellikler doğuştandır ve değiştirilemez. İkincisi ise sonradan kazanılabilen ve değişmeye imkân sağlayan sosyal farklılıklarımızdır. Bunlar kişinin eğitim durumu, ideolojik ve siyasi düşünceleri, kültürel durumu ve toplum içinde sahip olduğu statüsü ve sergilediği rollerdir (Karaca, 2012: 228).

Aynı toplumda yer alan, o toplumun kültürü ile yetişen ve neredeyse birbirine yakın eğitimler alan kişilerin zamanla kişilikleri, ilgi alanları ve sosyal alanları birbirinden farklılık göstermektedir. Diğer taraftan farklı kültürlere sahip iki birey arasında birbirine benzeyen özellikler görülebilmektedir. Kısaca hem aynı toplumda yetişmiş bireyler arasında hem de farklı kültürlerde yer almış bireyler arasında kimlik ve kişilik farkları oluşmaktadır.

Bazı toplumlarda ise farklı olanı dışlama ve ötekileştirme anlayışı mevcuttur. Farklılıkların dışlanması ya da ötekileştirilmesi durumu her toplum için geçerli değildir. Hiyerarşik düzen oturmuş toplumlarda farklılıklar doğal bir durum olarak görülmektedir. Örneğin, Yunan site devletlerinde toplumdaki statülerin farklılığı doğanın bir gereği olarak görülmekteydi. "Erkek üstünlüğü savaşçı bir toplumun bir sonucu; kölelerin beden gücü özgür insanın kamu görevlerini yerine getirebilmesinin bir gerekliliği olarak algılanmıştır". Ötekine karşı geliştirilen belli anlayışlar ortaya konmuştur. Bunlardan biri olan monizm anlayışına göre bir kültürün başka bir kültürden üstün görülmesi meşru bir durumdur. Evrensel anlayışa göre ise insanların eşit olması için sadece insan olması gereklidir ilkesi benimsenmiştir (Canatan, 2004: 270 den akt. Taşkesen, Yarcı, 2016: 182).

Toplumsal olarak bütünleşme bir toplumdaki birlikteliği, bir arada olmayı ve kişiler arasındaki uyumla beraber ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. Bu açıdan bütünleşme toplumu oluşturan bireyler, gruplar ve kurumlar arasındaki uyum ve işleyiş toplum düzenin var olmasını ve sürdürülebilmesini amaçlamaktadır.

Bütünleşme süreci sosyalleşme aracı olarak da görülmektedir. Toplum içinde sosyalleşen birey, bulunduğu toplumun kültür normlarını öğrenerek, kendi üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirir, bilgi beceri ve alışkanlık sahibi olur. Birey aynı zamanda toplum içinde var olan rekabet ve çatışma süreçlerini öğrenme ve toplumla bütünleşme fırsatını da yakalar. (Arslantürk ve Amman; 2009:349-354).

Sosyolojinin temel kavramları arasında yer alan çatışma kavramı karşılıklı iki tarafın birbirleri arasındaki çıkarlarının uyuşmazlığı ve anlaşmazlığı olarak ifade edilmektedir. Sosyolojide çatışma kavramı tarihsel olarak Marx'ın ekonomik ve sosyal felsefe anlayışına dayanmaktadır. Marx'ın toplumsal düzeninde mülkiyet ve üretim ilişkileri yer almaktadır. Mülkiyet kavramının varlığı toplumda sınıf ayrımını doğurur ve Marx'a göre sahip olunan bu mülkiyet insanlar arasında çatışmaya neden olur.

Genel olarak bakıldığında çatışma teorileri, çatışmanın toplumun doğasında var olduğunu öne sürmüş ve bu olgunun toplum için kaçınılmaz olduğunu savunmuşlardır.

5.3. Çok Kültürlülük Bağlamında Birlikte Yaşama Pratiği

5.3.1. Osmanlı Döneminde Milletler Sistemi

Bir beylik olarak kurulan Osmanlı devleti zaman içerisinde gerçekleştirdiği fetih hareketleri ile birlikte birçok coğrafyada hâkimiyet kurmuştur. Kısa zamanda bu kadar çabuk büyüyen Osmanlı devletini farklı kılan nokta uygulamış olduğu istimalet (hoşgörü) politikasından kaynaklanmaktadır. İstimalet politikası sayesinde fethettiği bölgelerdeki halkların dini ve kültürünü korumuş, kendi kültür ve dinlerini yaşamalarını kolaylaştırmıştır.

Müslüman halkın yanı sıra Hristiyanlar, Yahudiler ve çeşitli dinlere mensup kimseler barış içerisinde uzun yıllarca bir arada yaşamayı sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti, tarihte birlikte yaşama pratiğinin en başarılı örneklerini sergilemiştir. Osmanlı Devleti etnik yapısı ve dini farklıkları ile tebaasına millet sistemi adını verdiğimiz bir sistemle adalet, huzur, barış ve hoşgörü politikası ile bir ortam sağlamıştır.

Osmanlı sistemi içerisinde "Millet" tabiri Arapçadaki anlamı ile dinî bir topluluğu karşılayan bir terim olup, bu terim kimi zaman geniş bir cemaati olduğu gibi yansıtmakta, kimi zaman bir dille konuşan grubu, kimi zaman ise, bir ibadethanede ibadet eden aynı inançtaki insanları ifade etmektedir" Osmanlı devletinde her millet kendi içinde bir hiyerarşiye sahip olmuş ve bağlı oldukları inanç sistemine göre şekillenmiştir. Buradan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan toplulukların din ya da mezhep esasına göre örgütlenip yönetilmesine "millet sistemi" denilmiştir (Eryılmaz, 1996' dan akt. Kurtaran, 2011:59). Osmanlı, millet sisteminin temel vurgusu ırk soy gibi kavramlar üzerinde değil, din ve mezhep birliği üzerine olmuştur. Millet kavramı sanıldığı üzere ırki ve etnik toplumu değil dini bir bağlılığı ifade etmektedir.

Osmanlı millet sistemi farklı inanç sistemlerini içinde barındıran ve bu farklılıkların da yasalarla korunduğu bir sistem olmuştur. Bu model sosyo-kültürel ve dinî plânda çoğulcu bir nitelik taşımaktadır. Osmanlıdaki bu çoğulculuk, farklılıkları koruma ve sürdürme biçiminde anlaşılmış ve uygulanmıştır.

Buna göre Osmanlı Devleti'nde toplumun çeşitli dinî ve kültürel kesimleri bir araya gelir, fakat kendileri olmaktan çıkmazlar, her grup kendi dinini, dilini, fikirlerini ve yaşama biçimini muhafaza ederdi (Eryılmaz,1999'dan akt. Kurtaran, 2011: 60).

Millet sisteminin temeli İslamiyet'in kuruluş yıllarında ortaya çıkan 'ümmet' anlayışına dayanmaktadır. Bu sistemi geliştirip en iyi şekilde uygulayan devlet Osmanlı devleti olmuştur. Osmanlı devleti bu millet sistemi ile birçok ırk ve etnik yapıya sahip milletleri bir arada barış içinde ve haklarını gözeterek bir toplum inşa etmiştir. Osmanlı devleti bu farklılıkları yok etmek değil aksine farklılıkları yaşatarak birlik içinde yaşamayı amaçlamıştır.

Osmanlı Devletinin yarım asır boyunca uyguladığı millet sistemi sayesinde farklı milletlerin hem kültürleri, hem de sosyal ve siyasal hakları güvence altına alınmıştır. Türk, Arap, Boşnak ya da Arnavut gibi Müslüman kökenli milletler olduğu gibi Müslüman kimliği olmayan Ermeni, Hristiyan ve Yahudilerde bir arada barış ve hoşgörü içinde yaşamışlardır.

5.3.2. Türkiye/Rope Cultur/Halat Kültür Modeli

Rope Culture yani 'Halat Kültür' kavramı Özensel tarafından ortaya atılmış bir modeldir. Özensel ABD için kullanılan "Erime Potası" ve Kanada için kullanılan "Salata Kasesi" modellerinden yola çıkarak "Halat Kültür" modelini geliştirmiştir.

Özensel, Türkiye'deki kültürel çeşitliliği ifade eden "Halat Kültürü" modelinin Kanada'daki "Salata Kasesi" modelinden ve ABD'deki "Erime Potası" modelinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre "Türkiye toplumu açısından var olan kültürel çeşitlilik değerlendirildiğinde; birbirinden etkilenen, birinin varlığı diğerine bağlı fakat birbirine karışmayan ve birbirinden farklı bir kültüre sahiptir". Bu kültürel çeşitliliği ifade etmek için tam da bu nokta da halat kavramı ile benzerlik kurmuştur. Şöyle ki " *Bu kültürel yapı, birbirine sarılmış, birbirine dolanmış, fakat bu sarmallığa rağmen birbirine karışmadan güçlü bir yapıdan oluşur"*. Tıpkı bir halat gibi. Halatın her bir ipi farklı bir kültürü temsil etmekte; her ip zayıf ve dayanıksızdır. O binlerce ipi güçlü hale getiren ise birbirleri ile sarmaşık olmaları ve bir arada olduklarında güçlü ve sağlam bir yapı haline dönüşmeleridir. Bu sağlam halat Türkiye'deki güçlü kültürel yapının kendisidir (Özensel, 2013).

Türkiye toplumu açısından var olan kültürel çeşitlilik değerlendirildiğinde; birbirinden etkilenen, birinin varlığı diğerine bağlı fakat birbirine karışmayan ve birbirinden farklı bir kültüre sahiptir. Bu kültürel yapı ne ABD modelini ifade etmek için kullanılan "eritme potası" (meltingpoth), ne de Kanada modeli için ifade edilen "salata kâsesi" (saladbowl) ne benzemektedir. Bu kültürel yapıyı, birbirine sarılmış, birbirine dolanmış, fakat bu sarmallığına rağmen birbirine karışmadan güçlü bir yapıdan oluşur.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'deki kültürel yapıyı "halat"a benzetebiliriz. Başka bir ifade ile Türkiye'deki farklılıkların oluşturduğu kültürel yapıyı ve birlikteliği "Halat Kültür" (RopeCulture) olarak tanımlayabiliriz (Özensel, 2013).

Birbirine geçmiş, fakat birbirine geçen bu unsurların tamamı kendi özellikleriyle var olan ve bu sarmaşık halleriyle de güçlü bir unsuru temsil eden bir öğe olmasından böyle bir tanımlama yapılmıştır. Halatı oluşturan binlerce ince ipin tek başına var olmasına rağmen-ki bu ince iplerin her biri ülkedeki kültürel çeşitliliği temsil etmektedir- kendi başlarına oldukça ince, güçsüz ve dayanıksız olmalarıdır. O ince binlerce ipi güçlü kılan birbirleriyle sarmaşık olmaları ve bir arada olduklarında güçlü ve sağlam olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sağlam halat Türkiye'deki güçlü kültürel yapının kendisidir.

Farklılıkların bir arada yaşaması açısından bir model olan çok kültürlülük, uygulandığı ülkelerde bazı temel sorunlarla karşı karşıya kalmasına rağmen önemli başarılar elde ettiği muhakkaktır. Fakat çok kültürlülüğün başta Kanada olmak üzere uygulandığı ülkelerin, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarına bakıldığında ve bu ülkelerin kuruluş koşullarını incelendiğinde Doğu toplumları ve Türkiye'de uygulanabilir bir model olmadığı söylenebilir İçinde yaşadığımız bu topraklar birlikte yaşama konusunda güçlü tecrübe ve geleneklere sahiptir. Bu tecrübe ve gelenek bizim yeni bir model geliştirmede en büyük avantajlarımızdan birisidir. Mevcut potansiyeli harekete geçirecek güçlü tarihsel ve kültürel altyapımız bunun en büyük kanıtıdır. Ayrıca Türkiye toplumunun kültürel çeşitliliği değerlendirildiğinde genellikle bir ulus temelinde yapılan kültür tanımlarıyla karşılaşılmaktadır. Bütün kültürleri içine alan bir kültür tanımlaması Türkiye'deki farklılıkların barış ve huzur içinde yaşamasının öncelikli teorik temelinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda "halat kültür" bu tanımlamayı yapmaya aday bir metafordur. Halatı oluşturan her parçanın tek başına güçsüzlüğüne rağmen bir araya gelen bu güçsüz iplerin güçlü bir halatı oluşturması Türkiye toplumundaki farklılıkların oluşturduğu birlikteliği ve gücü temsil etmesi açısından önemli bir benzetme olarak değerlendirilebilir. Farklılıkların barış ve huzur içinde bir arada yaşatacak bir modeli oluşturmada, güçlü geçmişin parametrelerini hesaba katan, aynı zamanda çağdaş dünyanın siyasal ve toplumsal gerçeklerini de dikkate alan bir kavramlaştırmanın ya da yeni bir modelin oluşturması toplumsal barış, adalet ve ülke bütünlüklerini koruma açısından geç kalınmış bir arayıştır (Özensel, 2013: 14-15).

5.3.3. Kanada/ Salad Bowl/Salata Kasesi Modeli

Çok kültürlülük, temelinde farklı dil, din, ırk ve etnik grupların bir arada yaşaması olarak ifade edilmektedir. Aralarında gelenek, görenek ve değer farklılaşması bulunan bu gruplar arka planlarında ortak paydalarda buluşarak bir arada yaşama pratiğini sergilemektedirler. Çok kültürlülük bağlamında bir arada yaşama pratiğini başarılı bir şekilde uygulayan ülkelerin başında Kanada gelmektedir.

Kanada 1971 yılında Trudeau tarafından Charter of Rights and Freedoms (Hak ve Özgürlükler Temel Yasası) ortaya konmuştur. Kanada "çok kültürlü tek devlet" modelini sistematize ederek bu probleme çözüm bulmuştur "Kanada'yı da çok kültürlülük konusunda meşhur eden bu özellikler şunlardır:

a. Kendi kimliğini ve farklılığını devam ettirmek isteyen her gruba izin verip yardım eder,
b. Kültürlerini geliştirme ve aynı zamanda Kanada toplumunun bir parçası olma konusunda her gruba yardım eder,
c. Toplumu oluşturan bir arada tutarak yaratıcılığı gösterir,
d. Göçmenlere Kanada'daki dilleri öğretmede yardımcı olur. (Mahtani, 2004:2 den akt Özensel, 2012: 64).

Kanada bu politikasıyla her bireye eşitlik ve katılım imkanı sağlar. Herkes hukuksal olarak aynı haklara sahipken, her ulusta kendi kültürünü ve değerlerini yaşamış ve yaşatabilmiştir. "*Amerika'nın kültür politikaları "erime potası" (melting pot) olarak tanımlanırken, Kanada'nın kültür politikası "salata kasesi" (salad bowl) olarak adlandırılır. Burada vurgulanmaya çalışılan Amerikan toplumuna katılım sağlayan bireylerin erime potası içinde dönüştürerek farklı bir kültürel yapıya büründüğü, fakat Kanada'da tıpkı salatada olduğu gibi (nasıl domates, marul, biber vb kendi renginde ve tadında bulunuyorsa) her toplumu kendi kültürü içinde yaşamını sürdürebileceği vurgusu yapılır".* Kanada'da çok kültürlülüğün bu denli başarılı olmasının ardında tarihsel süreçte efendi- köle biçiminde ifade edilen hiyerarşik bir sınıflandırmanın olmaması, devletin kurucu unsurları arasında din temelli bir anlayışın görülmemesi ve "modern ulus-devlet modellerinden farklı olarak iki uluslu (İngiliz, Fransız) bir yapıya sahip olması Kanada'nın diğer en önemli farklılıkları olarak sayılabilir (Özensel, 2012: 65).

5.3.4.ABD/Melting Pot/Erime Potası

Etnik çeşitliliği en fazla olan ülkeler arasında Amerika ilk sırada karşımıza çıkmaktadır. Amerika'nın başka kültürlerle bir arada yaşama tecrübesinin iki ayağı vardır. İlki Amerika yerlileri olarak bilinen Kızılderililer ile İngiliz Kolonyalistleri arasında süren çekişmeler sonucunda Kızılderililerin katliamı ile yok edilen süreç olan Kolonyal Amerika dönemidir. İkinci dönem ise 1776 yılında Birleşik Devletlerin bağımsızlığını ilan etmesiyle ortaya çıkan Amerika Birleşik Devletler deneyimi dönemidir. İngiltere'nin Amerika kıtasına Avrupalı yerleşimcileri almasıyla aralarında çıkan savaş sonucunda Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlık mücadelesi ile önce Britanya Krallığı'ndan bağımsızlığını almış, daha sonra ise bir iç savaş yaşayarak kendi birliğini tamamlamıştır. Bu dönemden sonra büyük göç hareketi Amerika'nın tüm dünyaya açılımı ile sonuçlanmıştır (Şan ve Haşlak, 2012: 32-33).

Amerika'nın farklı etnik yapılanması ve farklı milletleri içinde barındırması sonucunda ulusal birliğin nasıl sağlanması gerektiği tartışmalara konu olmuştur. Bu konuyla ilgili çeşitli teoriler ortay konmuştur. Bunların başında Chicago Okulu temsilcileri ve Rogers öncülüğünde ulusal birliğin sağlanmasına çözüm olarak *asimilasyon teorisi* ortaya konmuştur. Onlara göre göçmenlerin gittikleri yerlerdeki kültürler arasında asimile olmaları gerekiyordu. "Chicago Okulu, azınlık grup üyelerini, kendi köken kültürlerinden vazgeçmeye zorlamadan kolektif yaşama katmanın demokratik yolunun asimilasyon olduğunu düşünüyorlardı. Aynı sıralar melting potun (erime potası) bir başarısızlık olduğunu ve mahkûm edileceğini ortaya çıkarıyor, etnisitenin bir olgu olduğunu ve değer taşıdığını öne sürüyorlardı" (Schnapper, 2005: 273 den akt. Şan ve Haşlak, 2012:34).

Fraizer ise Amerikan toplumuna yönelik yapmış olduğu çalışmasında etnik grupları oluşturan Avrupa kökenli nüfusların asimilasyonu ile ırk gruplarını oluşturan yani farklı oldukları hemen algılanan siyahların ve Asyalıların asimilasyonu arasındaki farkı ortaya koymuştur. Ona göre Avrupa kökenliler Amerikan toplumuna gerçekten asimile olurken farklı ırklardan gruplar söz konusu olduğunda çevrim, asimilasyonla değil birbirinden ayrı iki toplumsal sistemin oluşmasıyla tanımlanmaktadır. Kültürel asimilasyon ile yapısal asimilasyonu birbirinden ayırmanın önemli olduğunu belirten Fraizer, zencilerin Amerikan kültürünü edinmiş olsalar da aynı ölçüde Amerikan kültürüne asimile olmadıklarına dikkat çekmiştir (Schnapper, 2005: 325-6 den akt. Şan ve Haşlak, 2012: 35).

Israel Zangwill'in 1908 yılında hazırladığı The Melting Pot (Eritme Potası) modeli ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu model ile Amerika'yı ilk kez gören Avrupalı göçmenlere seslenilmiş ve Tanrı'nın bu büyük Potasında onları erimeye davet etmiştir. Kimi sosyal bilimcilere göre, the melting pot asimilasyonun Amerika'daki karşılığıdır. Aslında bu teori tam olarak böyle değildir. Asimilasyonda, benzer biçimde göçmen grubun geleneklerinin baskın olan gelenek yararına çözülmesi ve zamanla unutulup yok olması vardır. The melting pot modelinde ise "bütün kültürlerin adeta bir evrim geçirip yepyeni bir ortak kültür oluşturması" söz konusudur (Vatandaş, 2002: 25).

Amerika'ya yönelik toplumsal, siyasi ve tarihi literatürde eritme potası metaforunun kullanımıyla ilgili ilginç ve farklı saptamalar da bulunmaktadır. Örneğin, Etnik mozaik, meyve salatası, sebze çorbası metaforları ile dile getirilen çok kültürcülük yaklaşımı (Şan,2006: 332), bunun dışında Glazer (1997: 148)'ın geç 20. yüzyıldaki Amerikan kültürünün ayrı kimliklerden oluşan bir güveç gibi olduğunu ifade eden örneklemesi de dikkat çekmektedir.

Bazı kesimlere göre Amerika'da uygulanan erime potası modeli Amerikan toplumundaki herkes için ayrıcalık, refah ya da güç olarak aynı nitelikte olmamıştır. Çünkü Beyaz Anglo-Sakson hâkimiyeti toplumun tüm yapısında imtiyazlı bir şekilde egemen konumdadır.

Sonuç olarak erime potası ile gerçekleştirilmek istenen şey farklı etnik ve ırksal sınıfa mensup grupların Amerikan potasında eritilerek tek bir kültürün oluşturulmasını sağlamaktı. Fakat beklenenin aksine, farklı kültürlere sahip milletler kendi kültürlerini devam ettirirken aynı zamanda da Amerika'da yaşamaya devam etmilerdir. Dolayısıyla umulduğu gibi tek bir Amerikan potası gerçekleşemedi.

6. İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ

6.1. Kuran-ı Kerimde Birlikte Yaşama Tecrübesi

Birlikte yaşamanın arka bahçesinden ve referanslarından bahsederken aslında bizim kimlerle birlikte yaşadığımız ve biz kavramının karşılığındaki öteki mevzusu ele alınmalıdır. Ötekilerden kastedilen mana, farklı inanç ve değer sistemlerine mensup insanları işaret etmektedir. Öteki kavramı ontolojik bir manadan ziyade, pragmatik ya da siyasi stratejik anlamda kullanılmaktadır. Burada önemli olan ötekinin varlığından çok, biz ve ötekilerle olan ilişkilerimiz ve hayatı nasıl bir şekilde idame ettirdiğimizdir (Öztürk, 2015: 50).

İslam dini temelinde hoşgörü, barış, empati, saygı, sevgi ve adalet kavramları üzerine kurulmuştur. Birlikte yaşama pratiği de İslam dininin bu kavramları esas alınarak hayata geçmiştir. Adalet hem homojen hem de heterojen toplumları ayakta tutan en önemli dinamiktir. Ancak heterojen toplumlarda farklı inançlara karşı gerçekleşen adaletsiz uygulamalar, toplumda daha hızlı çözülmelere sebep olmaktadır. Çünkü adaletin karşılığı zulümdür. Bir arada yaşamak zorunda olan toplumlarda denge adaletle sağlanabilir. Neticede adalet toplumların ve toplum içindeki hem aynı hem de farklı inanç ve düşünce sahiplerinin ortak güven alanıdır (Güneş, 2018: 837). Birlikte yaşama ile alakalı İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetlerle bu konuyu daha iyi idrak etmiş olacağız.

"İşte bunun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevalarına (istek ve arzularına) uyma. Ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği (her) kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir. Bizimle sizin aranızda hiçbir tartışma konusu yoktur. Allah bizi bir arada toplayacak ve dönüş de Ona'dır"/Şur'a Suresi 15. Ayet

Ayet-i kerimede bahsedildiği üzere yöneticilerin yönetenlere karşı ve birbirleri arasında adil olmaları öğütlenmiştir. Herkes kendi davranışından sorumludur ve hesabı tutacak olan yalnızca Allah'tır. Bizlere düşen ise birlik ve beraberlik içinde hayatımızı idame ettirmektir.

İslam dini başka din ve inançlara saygı duymayı, farklılıklara karşı müsama göstermeyi öğütlemiş, dini kabul noktasında baskı ve zorlamaya kati bir dille karşı çıkmıştır. Bu konu ile alakalı Bakara Suresi, 256. Ayet-i Kerimede "*Dinde zorlama yoktur! Doğru yol/iman, batıl yol/küfürden ayrılmıştır. Kim tağutu inkâr edip Allah'a iman ederse, hakikaten kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*

Üzerinde durulması gereken ve birlikte yaşamak için gerekli diğer bir ilke ise *barıştır*. Hz. Muhammed önce toplumdaki bireyler arasında daha sonra ise öteki toplumlar arasında da kardeşliği ve barışı öğütlemiş ve hayatına uygulamıştır. Çünkü huzurlu bir toplumun temel araçlarından biri de şüphesiz barışı sağlamak ve güven ortamı oluşturmaktır.

Bu konu ile alakalı Kur'an-ı Kerim'de *Bakara Suresinin 208. Ayetinde "Ey iman edenler! Sulh/eman (dini olan İslam)a bir bütün olarak girin! Şeytanın adımlarına uymayın! Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır"* denilmiştir.

İslam dininin temel esaslarından bir diğer ilke ise *hoşgörüdür.* "Bir arada yaşamanın felsefesinde herkesin kendi gerçekliğinin yaşam hakkı bulması yer almaktadır. Bir birey veya topluluk kendi gerçeğini yaşama ve ifade özgürlüğünü kendinde bulabiliyorsa, diğer inanç sahiplerinin de aynı varoluşsal haklara sahip olduğunu kabul etmelidir. Bu da diğerlerine karşı maddi ve manevi özgürlüklerin sağlanmasıyla gerçekleşir. Böylesi bir ortamı sağlayan medeniyet seviyesinin göstergesi ise hoşgörü fikrinin toplumda bulduğu karşılıktır (Güneş, 2018: 839).

Toplumdaki her birey yaratılış itibariyle birbirinden farklı olarak dünyaya gelmektedir. Bir aileye, kabileye, millete ve kültüre sahibizdir. Bu da bizim diğer insanlardan farklı olduğumuzu göstermektedir. Herkesin aynı şekilde düşünmesi, aynı ideolojiye sahip olması beklenemez. Hepimiz birbirimizden farklıyız. Bu farklılıkları göz önünde bulundurarak herkesin bir arada yaşamasını, birbirlerinin fikirlerine, düşüncelerine ve benliklerine saygı duyabilmek ve bizi aynı payda da buluşturacak olan temel argüman şüphesiz hoşgörüdür.

" Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için (böyle yaptı). Hayırlı işlerde yarışın! Hepinizin dönüşü Allah'adır. Hakkında ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir"/ Maide Suresi, 48. Ayet-i Kerimede, hem Müslümanlar için ötekilerin her daim var olacağını, hem Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi farklı dinlere mensup insanların Allah indinde salt belli bir kurumsal dinî aidiyet ve mensubiyet etiketiyle değer kazanmayacağını, hem de farklı şeriatların birbirleriyle kıyaslanmayacağını, bilakis Allah'ın farklı şeriatlara mensup insanları kendi şeriatlarına göre imtihana tabi tutacağını ifade etmektedir (Öztürk, 2015: 39).

Müslümanlar, gayrimüslimler ile birlikte hiçbir baskı ve zorlamaya tabi tutulmadan yaşayabilmektedir. "Dinimizde üstünlük ırk, ten rengi, dil veya coğrafyada değil, her an Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımada ve insanı insan yapan evrensel ahlâkî erdemlere bağlılıktadır. Allah Resûlü bu gerçeği veda hutbesinde şöyle dile getirir: "*Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki, Rabbiniz birdir, atanız birdir. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a, kızıl tenlinin siyaha, siyahın kızıl tenliye, takva dışında bir üstünlüğü yoktur." (İbn Hanbel, V, 411)* (https://www.diyanethaber.com.tr).

"Resulüm, Biz seni âlemler için bir rahmet olarak gönderdik" /Enbiya Suresi107. Bu ayeti kerime Hz. Muhammed'in (sav.) sadece Arap toplumu için gelmediğini, tüm toplumlar ve insanlık için bir rahmet olarak gönderildiğini belirtmektedir. Hz. Peygamberin rehberliği ve önderliği tüm insanlığı kapsayacak bir biçimde ifade edilmiştir. Kur'an, Allah'ı sadece kendi ilahları olarak gören sığ tekelci anlayışları reddetmektedir. Kur'an'ın ilk suresinin Allah'ı âlemlerin Rabbi, son suresinin bütün insanların Rabbi olarak ilan etmesi, Kur'an'ın kendinden önce işletilen bu tekelci mantığı reddetme niyetini açıkça göstermektedir (Düzgün, 2015: 73).

"Göklerin ve yerin yaratılışı, dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da, O'nun (kudretinin) delillerindendir. Kuşkusuz bunda âlimler için ayetler/deliller vardır" /Rum Suresi, 22. Ayet

Kur'an insanların farklı gruplar ve topluluklar hâlinde bulunmasının doğallığına dikkat çekmekte ve aynı zamanda bu farklılığın ötekileştirme değil berikileştirme vesilesi kılınmasına matuf olduğuna işaret etmektedir. Bu husus Hucurat Suresi, 13. Ayette, *" Ey insanlar! Gerçekten biz sizi, bir erkek ve dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah katında sizin en değerli olanınız, takvaca en üstün olanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır"*

Ayetteki "teâruf" yani farklı insan toplulukları arasında ülfet ve ünsiyet oluşturma, birbirini tanıma ve karşılıklı aşinalık kazanma kavramıyla ifade edilmektedir. Ayrıca ayetteki '*innâ hâleknâküm min zekerin ve ünsâ*' ifadesi kinaye yoluyla insan cinsine mensubiyet temelinde herkesin eşit olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2015: 54).

Kısaca, konuyla ilgili bahsedilen tüm ayetler, Müslümanlar ve ötekiler arasındaki ilişkinin her daim adalet, barış, hoşgörü ve denge biçiminde olması gerektiğini destekler niteliktedir. Adalet kavramı aynı zamanda kendi içinde ahlakilik kavramını da barındırır. Ahlakilik ise; "Kendisini meşrulaştırmak üzere kendisinden başka hiçbir temele dayanmayan bir değerdir. Ahlaki davranışta öncelik benden ziyade, öteki için olmakla ilgilidir. Öteki ister benim için olsun, ister olmasın, ben öteki içinimdir. Ötekinin benim için olup olmaması, onun meselesidir. Bu sebeple, ahlaki bir ilişkide tüm ödevler ve mükellefiyetler sırf bana yöneliktir. Bana hitap ettiğinde ödev ve mükellefiyet ahlakidir (Öztürk, 2015: 51).

İnsana insan olduğu için değer vermek, din, ırk, etnisite ve mezhep ayrımı gözetmeksizin birlikte yaşamayı gaye edinmek bir Müslümanın önce kendi içinde verdiği bir mücadele olmalı, kendinden başlayarak ailesini, akrabasını ve çevresini; daha sonra ise ötekilerle bu ayrımı gözetmeden birlikte yaşama gayretini gösterilmelidir. Hakkın rızası gözetilerek, Allah'ın yarattıklarına sevgi, şefkat ve hoşgörü çerçevesinde davranılarak ancak o zaman sağlıklı bir birliktelik mümkün olacaktır.

6.2. Hz. Muhammed Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi

İslam dini, Hz. Muhammed (sav.)'den önceki peygamberler vasıtasıyla tüm insanlığa gönderilen ortak bir dindir. Kur'an-ı Kerim ve diğer kutsal kitaplar temelinde ortak mesajlar barındırmaktadır. Hz. Muhammed (sav.), İslam mesajını insanlığa yeniden hatırlatan son peygamberdir ve onun daveti bütün insanlığı kapsamaktadır. Hz. Peygamber son üç semavi dinin temelde bir oldukları gerçeğinden hareketle, kendisine din yönünden, müşrik hemşehrilerinden daha yakın gördüğü Yahudi ve Hristiyanları inanç birliğine davet etti ve onları İslam adı altında birleşmeye şu ayetle çağırdı: *De ki: Ey Kitap Ehli! Gelin aslında aramızda müşterek olan şu hususlarda birleşelim: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ın dışında, birbirimizi rabler edinmeyelim. Eğer yine yüz çevirecek olurlarsa siz onlara, şahid olun ki biz Müslümanız deyin*" (Ünal, 2015: 118-119).

Hz. Peygamber ve birlikte yaşama tecrübesinden önce Hz. Peygamberin İslam'a daveti noktasındaki tavır ve eylemlerini ele almak konuyu bütünlemek açısından fayda sağlayacaktır. Hz. Muhammed İslam'a çağrısında her zaman sağduyu ve hoşgörülü davranmış, hiçbir zaman zorlama ve baskı ile davette bulunmamıştır.

‘*Dinde zorlama yoktur’* ayeti için şu örneği vermek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber döneminde süvari birlikleri tarafından yakalanıp getirilen Yemame halkının başkanı Sümame b. Üsal’e üç gün boyunca mescitte gözetim altında tutulmuş, Müslüman olması çok istenmesine rağmen dönemin şartlarından olsa gerek İslam’a davet edilmemiş yalnızca ne düşündüğü öğrenilmek istenmiştir. Aynı düşüncelerle kendini ifade eden Sümame üç günün sonunda Hz. Peygamber tarafından serbest bırakılmıştır.

Muhtemelen Hz. Peygamber’in tavrından ve mescitteki Müslümanların ibadet etmelerinden etkilenen Sümame özgürlüğüne kavuşunca kendi isteği ile Müslüman olmuş, o dönemde kıtlık çeken Mekkeli müşriklere Hz. Peygamber’in izni olmadan tek bir buğday tanesi dahi göndermeyeceğini ifade etmiştir. “Mekkelilerin, *‘dinini mi değiştirdin?’* sorusuna da *‘hayır, fakat Allah Rasulü ile beraber İslam’a girdim’* diyerek, selamete ve kurtuluşa erdiğini vurgulamak istemiştir” (Ünal, 2015: 119).

Hz. Peygamber İslam’a davetinde genellikle devlet başkanlarına ve yöneticilerine mektuplar yollayarak çağrıda bulunmuştur. Barış yollu bu çağrıya karşılık verilmediğinde ve Müslüman ordusu şehit edildiğinde ise tekrardan ordusu ile yola çıktığında gidilen yerlerde Hz. Muhammed, “*Müslümanlardan bölge halkını İslam’a davet etmelerini, kabul ettikleri takdirde savaşmamalarını, aksi takdirde Allah’a sığınıp onlarla savaşmalarını istedi. Ayrıca Müslümanlara, sözlerinde durmalarını, aşırı gitmemelerini, çocukları, kadınları, yaşlıları ve manastırlara çekilmiş kimseleri öldürmemelerini, hurmalıklara zarar vermemelerini, ağaçları kesmemelerini ve binaları yakmamaları tembih ve tavsiye etti”*. Hz. Peygamber döneminde Hristiyanlara karşı yapılan Tebük seferinde, kalabalık ordusuyla sefere giden Hz. Muhammed, Bizans İmparatoru Herakliyos’un Müslümanlara karşı bir ordu hazırlamadığını öğrenince ordusuyla beraber geri çekilmişlerdir. “Bu sefer esnasında civar bölgelerde yaşayan Hristiyanlar İslam’a davet edilmekle beraber bu konuda zorlanmadılar. Kendi dinlerinde kalmak isteyenler cizye vergisiyle yükümlü tutuldular. Bu vergi, onların can, mal ve din özgürlüklerinin güvence altında olmasının garantisi olduğu gibi İslam devletinin tebası (yurttaşları) olmalarının bir gereği idi” (Ünal, 2015: 127-128).

Hz. Muhammed’e (sav.) 610 yılında Mekke’de vahyin gelmesiyle birlikte İslam güneşi doğmuştur. Mekkeli müşrikler, Hz. Muhammed’in İslam’a davetini hoş görmemiş, zorbalık, hakaret, baskı ve tehditlerle yıldırmaya çalışmışlardır. Huzur ve güven ortamı arayışına giren Hz. Muhammed ve ona inanan ilk Müslümanlar 632 yılında Medine’ye hicret etmişlerdir. Medine’nin etnik ve dini yapısındaki farklılık ilk bakışta göze çarpmış, Mekke’den gelen Müslümanlar için bir problem teşkil edeceği düşünülmüş, düşünülenin aksine olumlu gelişmelere sahne olmuştur. Mekke’den gelenlere muhacir, Medine’de ikamet edenlere de ensar denilerek arada bir kardeşlik bağı oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği yıllarda Medine nüfusunun yarısına yakını Yahudilerden oluşmaktaydı. Birlikte yaşama düşüncesi göz önünde bulundurularak, o dönem için hukuki bir zemin oluşturan “Medine Vesikası/ Sözleşmesi” düzenlenmiştir. “Bu sözleşmede anlaşmaya taraf olanların karşılıklı hak ve görevleri, can ve mal güvenlikleri, din ve ibadet özgürlükleri garanti altına alınmıştır.

Dünya tarihinin en eski anayasalarından kabul edilen Medine sözleşmesi aynı zamanda İslam tarihinde bir arada yaşama tecrübesinin ilk örneğini belgeleyen bir sözleşmedir. Medine şehir devleti de, " çeşitli ırk ve inançta kimselerin bir idare altında birleşebileceklerinin en güzel örneklerinden birisidir." Yahudilerin sözleşme şartlarını ihlal ederek Müslümanlara karşı Mekkeli müşriklerle işbirliği yapmaları sonucu bu tecrübe ne yazık ki uzun ömürlü olmamıştır (Ünal, 2015: 123).

İslam Peygamberi Kur'an'ı esas alarak, her dönem İslam toplumlarının önemli bir parçası olan gayri-müslimlerin statüleri ve sorumluluklarının sınırlarını belirlemiştir. 630 yılında Tebük Seferi sırasında nazil olan ayetle (Tevbe 9/29) İslam topraklarında yaşayan gayri-Müslimlere zımmi statüsü verilmiş ve bunlardan cizye alınmıştır. Cizye karşılığında sözü edilen kesimin can-mal-namus güvenliği, inanç-ibadet hürriyetleri verilmiş ve böylece bunların, İslam ülkesinde vatandaşlık temelinde Müslümanlarla birlikte yaşamaları sağlanmıştır (Özkan, 2020: 156).

Hz. Peygamberin ehli kitaptan komşuları vardı. Onlara iyi davranır, hediyeler verir ve hediyelerini kabul ederdi. Habeşiştan'dan gelen Hristiyan elçileri mescidinde ağırlamış ve onlara bizzat hizmet etmiştir. Necran Hristiyanları heyeti Medine'ye geldiğinde, ibadet vakitleri geldiği için onlarda mescide girip doğru istikametine yöneldiler ve dinlerince ibadet etmeye hazırlandılar. Sahabiler onlara mani olmak istedi. Ancak Peygamberimiz rahat bırakılmalarını emretti. Onlar da ibadetlerini yaptılar. Daha sonra Allah'ın elçisi, onları dinleyip fikri tartışmada bulundu. Bütün bunlar edep içerisinde ve hoşgörü çerçevesinde yapılıyordu (Yıldırım, 2018: 112). Hz. Muhammed, (sav.) Kur'an'ı referans alarak hoşgörülü ve barışçıl bir iklimde İslam toplumunu idare etmiştir. Onun gayesi uzlaşma yoluyla İslam'a çağrıda bulunmaktı. Hz. Peygamber her ne pahasına olursa olsun hakkı savunmuş, zulmedenlerden olmamıştır. Kendisine karşı yapılan kaba davranışlara, baskı ve zorlamalara karşı bile merhametle muamele etmiştir. Vefatından sonraki dönemlerde ise kendisinden sonra gelen sahabe ve yöneticiler de Hz. Muhammed'in tebliğine uygun davranmış hoşgörü ve barış içinde İslam geleneğini devam ettirmişlerdir.

Günümüz insanı için birlikte yaşamanın olmazsa olmazı olan adalet, eşitlik, hoşgörü, insana saygı ve sevgi gibi temel ilkeler Hz. Muhammed'in (sav.) hayatının önemli olayları olan, Medine vesikası, Mekke'nin Fethi, Veda hutbesinin temel öğretilerini oluşturur. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği geliştirecek kardeşlik anlaşması ile zor günlerini birbirine maddi manevi destek vererek daha kolay atlatmıştırlar. Veda hutbesiyle hayatında yaşadığı Kuran-ı Kerim'in temel ilkelerini ümmetine hatırlatmıştır. Üstünlüğün ancak takvada olduğuna dikkat çekmesi, kabilecilik, soy ve sop üstünlüğünü, bütün müminlerin kardeş olduğunu ifade ederek dünyadaki bütün insanların huzurunun kardeşliğe önem vererek sağlanabileceğine vurgu yapmıştır. Maddi güç ve ekonomi üstünlüğünü kullanarak insanları aşağılayan düşünce tarzının Peygamber'in sünnetinde hiçbir değeri yoktur. İşte bu sebeple Hz. Peygamber ümmetine kurtuluş olarak Kuran-ı Kerim ve Sünnetini bırakmış, Müslümanların bu iki kaynağa sarılırlarsa kurtulacaklarını ifade etmiştir.

İnsanların İslami şiddet ve savaşla özdeşleştirilen, İslam fobiye korkusunun tam tersine, Peygamberin insanlar arasındaki farklılıklara karşı müsamaha ve hoşgörüsü takdire şayandır. O hayatı boyunca insanları iyilik ve güzelliğe davet etmiş, hayatında bu amaçla ilkeler belirlemiştir. Bu ilkelere uymayan sahabeyi de eleştirmiş ve onlarında bu ilkelerle hareket etmesi için uyarılarda bulunmuştur.

6.2.1. Medine Sözleşmesi

Medine Sözleşmesi, Müslümanların Mekke'den Medine'ye göç etmesi sonucunda Hz. Peygamber tarafından Mekkeli Müslümanlar, Medineli müşrikler ve Medine'de yaşayan farklı milletler arasında imzalanan bir sözleşmedir. Bu sözleşme anayasal bir belge niteliği taşımaktadır.

Mekke'de çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalan Müslümanlar Hz. Peygamber öncülüğünde 622 yılında Medine'ye göç etmişlerdir. Çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu Medine şehri farklı kimlikleri de içerisinde barındırmaktaydı. Hz. Peygamberin ilk işi birbirleriyle çatışma içinde olan Medine halkını bir araya getirmek olmuştur. İnanç ve vicdan hürriyeti amacı güden bu sözleşmenin siyasi boyutu olduğu kadar hukuki boyutu da vardır. Çeşitli inançları ve ırkları içinde barındıran Medine'de hukuka saygılı, bireylerin haklarını koruyan, evrensel hak ve hukuka uygun bir sözleşmenin temeli atılmıştır. Müslümanlar Medine'de Arap ve Yahudi nüfusuna göre azınlık durumundaydılar. Hz. Peygamberin birincil amacı Mekkeli ve Medineli Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağını güçlendirmekti.

Mallarını ve mülklerini bırakıp gelen Mekkeli Müslümanlara Muhacir, onlara ev sahipliği yapan Medineli Müslümanlara ise Ensar ismi verilmiştir. Müslümanlar arasında kardeşlik bağını sağlayan Hz. Peygamber Medineli müşrikler ve Yahudilerle de iyi ilişkiler geliştirmek istemiştir.

Tüm bunların yanında Mekkeli müşrikler, Medine'deki Yahudilere ve diğer kabile mensuplarına Hz. Muhammed'i öldürmelerini veya Medine'den sınır dışı etmelerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber önce Hz. Enes'in evinde gerekli toplantılar gerçekleştirmiş, Medine'de bir İslam devleti kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun için önce Medineli Müslümanların mensup olduğu kabileler bir araya getirilmiş daha sonrasında ise Yahudilerle bir anlaşma sağlanmıştır (Doğan, Turan, 2021: 71-81).

Toplumsal barışı sağlama adına yapılan bu anlaşma metninin maddelerine bakacak olursak ;

a) Bu sözleşme, Allah'ın Resulü Muhammed tarafından Kureyş, Yesrib mü'minleri ve Müslümanları ve bunlara tabi olanlarla, onlara sonradan katılanlar ve onlarla birlikte savaş ve savunmayı taahhüt edenler arasında düzenlenmiş bir kitap/vesikadır.

b) Yahudiler kendi dinlerinde serbest olacaklar,

c) müslümanlarla Yahudiler, barış içinde yaşayacaklar,

d) iki taratan biri, üçüncü bir tarafa savaşırsa, diğer taraf yardımcı olacak,

e) dışardan bir saldırı olursa, Medine müştereken savunulacak,

f) iki taratan biri, üçüncü bir tarala sulh yaparsa, diğer taraf bu sulhü tanıyacak,

g) üzerinde ihtilafa düştüğünüz şey ne olursa olsun, iletileceği nihai merci; Allah'tır, Muhammed (a. s.)'dır (Köksal, 1969, ss. 137-142).

Medine'de birlik sağlama amacı, sözleşmenin göze çarpan tarafını oluşturmaktadır. Diğer bir mesele ise dış egemenlik mevzusu idi. Herhangi bir dış tehdite ya da saldırıya karşı Medine halkı birlik olmalıydı. aklandığı söylenilebilir. Farklı zamanlarda yapılan anlaşma metinlerinin bir araya getirilmesi suretiyle bile olsa günümüze ulaşan Medine Vesikası olarak adlandırılan söz konusu anlaşma metni, bir idari yapı ile Hz. Muhammed'in şahsında toplanan yöneticilik vasfını ortaya koymaktadır. Medine Vesikası, kabile temelinde farklı inanç gruplarından insanların bir araya gelerek kendi iradeleri ile oluşturdukları bir mutabakat metni özelliği taşımaktadır. Herhangi bir baskı ve zorlama olmadan, hak ve yükümlülüklerin belirlendiği, anlaşmazlıkların ve uyuşmazlıkların çözüm merciinin tespit edildiği önemli bir belgedir (Doğan, Turan, 2021: 81-82). Sözleşmenin tamamı incelendiğinde Medine şehrinde yaşayan tüm kesimlerin dini inancı, konuşma tarzı ve yaşayış biçimi noktasında özgürlük tanınmıştır.

6.3. Bir Arada Yaşama Bağlamında Kudüs

Kudüs, Orta Doğu'nun Kenan bölgesinde, Akdeniz ile Lut Gölü arasındaki Yehuda Dağlarındaki bir plato üzerine kurulmuş eski bir şehirdir. Kudüs konum itibariyle Filistin ve İsrail topraklarının orta noktasında yer almaktadır. Kudüs İsrail halkı tarafından "Jarusalem" veya "Yeruşalim" olarak bilinmektedir. Müslümanlık, Yahudilik ve Hristiyanlık için kutsal olarak kabul edilen bir yerdir.

Kudüs Rusalim adı ile ilk kez Firavunlar Dönemi'nde Mısır'ın Orta Krallık yazıtlarında geçer. Kudüs şehri Yahudiler tarafından *'Yeruşelayim',* Hristiyanlar tarafından *Jarusselam,* olarak adlandırılmaktadır. Müslümanlar ise şehre *'Darü's-Selam'* demişlerdir. Yani her üç dinde de şehrin adı 'Dostluk Şehri' anlamına gelmektedir (Uğurluel, 2018: 13).

Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa Müslümanların ilk kıblesidir ve bu mescid, İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in Mirac'a buradan yükseldiği bilinmekte ve bu da Müslümanlar için önem arz etmektedir. Diğer taraftan Hz. İsa'nın burada çarmıha gerildiği rivayetiyle Kudüs Hristiyanlar için hac noktası olarak kabul edilmiştir. Son olarak Yahudiler için önemli olan Ağlama Duvarının burada olması ve milattan önce 10. Yüzyılda Kral Davud'un Kudüs'ü ele geçirmesi ise Kudüs'ü Yahudiler için anlamlı kılmıştır. Hz. İbrahim'in M.Ö 18. Yüzyılda Kudüs'e göç etmesiyle Yahudiler bu bölgeye gelmişlerdir. Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı Moriah Dağı'nda kurban etmesi de Yahudiler için bir işaret olarak görülmüştür.

Kudüs'te hakimiyet Hristiyanların elinde iken Yahudilerin şehre yılda yalnızca bir defa girilmesine ve sadece Tapınak Tepesi'ni ziyaret etmelerine izin verilirdi. Müslümanlar bölgeye hakim iken farklı dine ve inanışa sahip kimselerin birlikte yaşamalarına imkan sağlanmıştır.

Hz. Peygamber zamanında birlikte yaşama tecrübesinin çeşitli örnekleri ele alınmış, Kur'an ve sünnet referans alınarak, hayata geçirilmiştir. Şüphesiz ki bu tecrübeden Kudüs şehri de nasibini almıştır.

İslam'ın ilk yıllarında yapılan fetih hareketleri, dört halife döneminde de devamlılığını sürdürmüştür. Hz. Ebubekir döneminde Suriye bölgesinin fethi ve devamında Ecnadeyn ve Yermük Savaşları ile beraber Kudüs'e giden yollar açılmıştır. Bu savaşların ardından Suriye, Mısır ve Mezopotamya'nın hakimiyeti İslam Medeniyetine geçmiştir. Filistin bölgesinde meydana gelen iktidar boşluğunu gören Hz. Ömer Filistin'in fethinin gerekli olduğunu düşünmüştür. Filistin bölgesinin alınması kesinleşince bölge halkına bir mektup gönderilmiş, diplomatik görüşmeye davet edilmiştir. Bu mektupta dönemin komutanı Ebu Ubeyde, "Filistin patriğini İslam'a davet etmiş, kabul etmesi durumunda Müslümanlarla arasında hiçbir farkın kalmayacağını belirtmiş, kendileri ile savaşmayacaklarını vurgulamıştır. Bunun kabul edilmemesi durumunda cizye ödemeleri şartıyla serbest kalacaklarını hatırlatmış ve bunun da reddedilmesi durumunda onların hayatı sevdiği kadar ölümü arzulayan bir ordu ile üzerlerine geleceğini bildirmiştir" (Orta, 2018: 20).

Sonrasında Amr bin As tarafından Filistin'de Gazze, Sebastiya, Nablus, Lüdd, Yübna, Amvas, Beyt Cibrin, Yafa, Rafah, Kınnesrin gibi şehirleri fethedilmiştir. Amr bin As fethedilen bölgelerin ardından Patriğe yeniden mektup yazmış, şartları tekrarlayarak uzlaşmaya davet etmiştir. Patrik Bizans'tan yardım talebinde bulunmuş fakat olumlu bir dönüş alamamıştır. Bunun üzerine görüşmeler yapan Patrik Hz. Ömer'in kendilerine gelmesi durumunda barışı kabul etmişlerdir." Bu talep Ebu Ubeyde tarafından halifeye bir mektupla iletilmiştir. Hz. Ömer (ra), Ebu Ubeyde'nin daveti üzerine Cabiye'den Kudüs'e gelerek şehri Patrik Sophronios'tan teslim alarak anlaşmayı imzalamıştır. Hz. Ömer (ra), Hristiyanlar ile ahidnameyi imzaladıktan sonra Hicri 638 yılında Kudüs'e girmiştir (Orta, 2018: 20-21).

Temelde cizye ve haraç karşılığında mal ve can güvenliğini, din ve ibadet hürriyetini öngören Hz. Ömer'in Kudüs'ün fethinden sonra buradaki gayri-müslimlere verdiği "Hz. Ömer Ahitnamesi olarak bilinen mukavele metninde ise kısaca şunlardan bahsedilmiştir:

Bu ahitname Müslümanlara Hz. Ömer tarafından Kudüs halkına verilmiş bir güvenlik belgesidir. Ömer, Kudüs halkına kendi canlarını, mallarını, kiliselerini, haçlarını, sağları ve hastaları ile tüm ibadet formlarını koruma konusunda garanti vermektedir. Kudüs halkının ne kiliselerine ne de oturdukları konutlara zarar verilmeyecek, inançları konusunda yaşayan halka bir kısıtlama getirilmeyecek ve kimseye bir zarar verilmeyecektir. Şehirden gitmek isteyenlerin gidecekleri yere kadar güvenli bir şekilde ulaştırılacak, şehirde kalmak isteyenlerin ise can ve mal güvenlikleri sağlanmaya devam edecek ve cizye ödeyeceklerdir. Bahsi geçen cizye Kudüs halkı tarafından ödenmeye devam ettikçe himaye altında kalmaya devam edeceklerdir. Bu ahidname ile beraber gayrimüslimlerin canları, malları güvence altına alınmış, herkesin din konusunda özgürce hareket edebileceği ve ibadet yerlerine karışılmayacağı sözü verilmiş, şehirden gitmek isteyenlerin güvenli bir şekilde gidebileceği ve kalanların ise kurallara uyulması doğrultusunda huzur, güven ve barış içinde yaşanılacağının teminatı verilmiştir. Hz. Ömer'den sonra gelen yöneticiler de bu ahitnameye bağlılıklarını devam ettirmişlerdir.

1187 yılında ünlü komutan Selahattin Eyyubi şehri Haçlılardan aldığı zaman şehirde bulunan gayrimüslimlere ve Haçlılara bilhassa kadınlara ve çocuklara asla dokunmamış, Hristiyan din adamlarına her türlü kolaylığı sağlamıştır (Yıldırım, 2018: 115- 117).

Osmanlı padişahları da Hz. Ömer'in ahitnamesine bağlılıkla kalmış, farklı etnik ve dini yapıya sahip bu şehri yönetmişlerdir. Osmanlı idaresinde Kudüs'te kubbe, minare, çan kuleleri yan yana varlığını sürdürmüştür. Farklı dinlere mensup insanlar dini kıyafetleriyle sokakta pazarda rahatça dolaşmışlardır. Yahudilere bu hususta herhangi bir kısıtlama konulmamıştır. İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kudüs'te de Yahudi ve Hristiyanlar ekonomik sistemle bütünleşmişlerdir. Osmanlı'nın Yahudilere yaklaşımı, Müslüman nüfusa karşı sergilediği yaklaşımdan çokta farklı olmamıştır. Osmanlı'nın yargıda yarattığı güven sonucu Hristiyan ve Yahudiler tabi olmak zorunda olmadıkları halde yerel şer'i mahkemede kadının yargısına başvurmak istemişlerdir (Yıldırım, 2018: 115- 117).

Genel olarak bakıldığında İslam medeniyeti baskı ve dayatmadan ziyade hoşgörü ve güven ortamı oluşturan bir toplum oluşturmuştur. Farklı din ve kültüre mensup kimseler bir arada huzur ve refah içinde yaşamışlardır. Bunun en önemli sebebi Müslüman yöneticilerin uyguladıkları yönetim şeklidir. Gayrimüslimlere her türlü haklar verilmiş ve kendi dinlerini özgürce yaşayabilecekleri bir ortam her zaman sunulmuştur. Farklılıklara toplumdaki herkes tarafından saygı duyulmuş, ötekileştirme yoluna gidilmemiştir. Her türlü yardımlaşma ve komşuluk ilişkileri devam ettirilmiştir. Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir diyen Hz. Muhammed'in (sav.) sergilediği tutum ve davranışlar kendisinden sonra gelen tüm yöneticilere de emsal teşkil etmiştir.

6.4. Endülüs'te Birlikte Yaşama Kültürü

Endülüs, farklı din ve dilleri içinde barındıran çok kültürlü yapısıyla barış içinde bir arada yaşama pratiğini ortaya koyan ve kuruluşundan yıkılışına kadar Müslümanların hâkimiyetinde olan bir coğrafya olmuştur. Endülüs Müslümanlardan önce Vizigot Krallığı hâkimiyetindeyken taht kavgalarının, dinsel, sosyal ve kültürel çatışmaların yaşandığı bir durumdaydı. Müslümanların yönetimine geçince kültürel çeşitlilik artmış, sakin bir yapıya kavuşmuştur.

Sadece yönetimde değil aynı zamanda sanatta, mimaride ve bilimde de pek çok gelişme göstermiştir. Müslümanların egemenliği altına girmeden önce Hristiyan ve Yahudilerden oluşan Endülüs toplumu, Müslümanların da katılımı ile birlikte kültürel, sosyal ve etnik açıdan zengin bir hale gelmiştir. Müslüman yöneticiler bünyesinde barındırdıkları gayrimüslim kesimin din, dil haklarına saygı duymuş, canlarını ve mallarını korumuşlardır. Hristiyanların ve Yahudilerin dinsel ve kültürel farklılıkları birer zenginlik olarak görülmüş, hatta Yahudiler bu dönemde altın çağını yaşamışlardır. Endülüs'te birlikte yaşama tecrübesi doğrultusunda bir arada yaşamak için kimse kendi kimliğinden, kültüründen, dilinden ve dininden vazgeçmek zorunda kalmamıştır (Anık, 2017: 47-49).

Endülüs tecrübesinin başarısı, farklılıklarla birlikte bir ortak kültür inşa edebilmiş olmasıdır. Bir arada yaşamak için kimse kendi kimliğinden, dininden, kültüründen ve dilinden vazgeçmek zorunda kalmamıştır. Barış içinde bir arada yaşamanın toplumsal alanda başarılı bir şekilde uygulandığı Endülüs'te, farklı kimlikleri kuşanan kesimler arasında bilim, felsefe, sanat, ticaret gibi farklı alanlarda çeşitli etkileşimler olmuştur. Bunun neticesinde Kurtuba, Gırnata, İşbiliye ve Tuleytula gibi kentler bilim, eğitim ve sanat merkezleri haline gelmiştir. Bu faaliyetlere genelde Müslümanlar öncülük etse de Hristiyanlar ve Yahudilerin büyük katkıları olmuştur. Eğitim ve öğretim ile ilgili hizmetlerde çalışanlara maaş bağlama uygulaması ve bunun bir sisteme oturtulması ilk olarak Endülüs'te yapılmıştır. Her çocuğun beş yaşından başlayarak eğitim gördüğü Endülüs'te, ayrım olmaksızın bütün halkın okuma-yazma öğrenmesine yönelik bir eğitim politikası uygulanmıştır. Avrupa'nın diğer ülkelerinde, din adamlarının dışında okuma-yazma bilenlerin sayısı son derece sınırlıyken, Endülüs'te halkın büyük çoğunluğu okur-yazar bir durumdaydı (Hamuroğlu, 2016: 164-165; Kalın, 2016: 169).

711-1492 yılları arasında Müslümanlar bu coğrafyada hâkimiyet kurmuşlardır. Endülüs'te İslam hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte "Convivencia" terimi otaya çıkmıştır. Bu terim ilk kez İspanyol dil ve tarihçisi Americo Castro tarafından kullanılmıştır. Convivencia terimi İspanyolca kökenli bir terim olup "bir arada yaşama" anlamına gelmektedir. Convivencia terimi üç büyük dine mensup kimselerin Ortaçağ İspanya'sında birlikte barış içinde yaşaması olarak ifade edilmiş, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki karma şekildeki tarihi ve coğrafi yakınlığa vurguda bulunmuştur. Dolayısıyla "Convivencia" terimi o dönem için üç büyük dinin farklı inançlarda olup ortak mekâna sahip olmalarını ifade etmek için kullanılmıştır (Şanal,2018: 60-62).

Farklı unsurlarla bir arada yaşamaya olanak tanıyan, Müslüman olmayanların farklılığını yok saymayan ve bu tür farklılıklarla bir arada yaşamaya olanak tanıyan dinsel, kültürel ve hukuksal bir altyapının İslam'da mevcut olması, bu konuda tarihte başarılı uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Endülüs bu konuda başlıca örneklerden birini oluşturmaktadır. Günümüzde çoğu yerde yaşanan çatışmalara ve gerginliklere karşın Endülüs örneğinden öğrenilecek çok şey bulunmaktadır. Endülüs örneğinde farklı etnik unsurların, kültürlerin, dinlerin ve dillerin olduğu çoğulcu yapı, uzun süre başarılı bir şekilde varlığını devam ettirmiştir.

6.5. Osmanlı'da Birlikte Yaşama Kültürü

600 yıl boyunca çeşitli fetih hareketleri ile beraber Bizans, Anadolu ve Balkan topraklarında hüküm süren Osmanlı devleti üç kıtada hâkimiyet kurmuştur. Sınırlarına kattığı tüm coğrafyalarda bulunan yerli halka istedikleri şekilde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamış, din, dil ve ibadet özgürlüğü tanımıştır. Oluşturmuş olduğu millet sistemi sayesinde her millet kendini ifade etme imkânı bulmuştur. Osmanlı devleti temelde İslami kurallara göre yönetilen bir devletti. Bunun içinde devletin içerisinde yaşayan Müslüman olmayan gruplar *zımmi* statüsünde devletin koruması altındaydı.

İslam devletine vergi vermeyi kabul eden ve devletin temel kurallarına uymayı taahhüt eden Hristiyan ve Yahudiler bu statüden yararlanabiliyordu. Hristiyan ve Yahudiler kendi ibadet yerlerinde özgürce ibadet ettikleri gibi kendi okullarını da açmışlardır. Osmanlı devleti Müslümanların olduğu gibi Gayrimüslimlerin de ibadet etmeleri konusunda gerekli özgürlük ortamını oluşturmuş ve onlara hoşgörü ile yaklaşmıştır (Özkan, 2017: 58).

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine modelinden kaynağını alan Osmanlı, yüzyıllar boyunca farklı medeniyetleri bünyesinde barındırmış, hoşgörü çerçevesinde din ve kültürlerini yaşamalarına izin vererek farklı medeniyetlere hayat hakkı tanımıştır. Osmanlı Devleti'nde hoşgörü ve özgürlük, devletin gücüyle doğru orantılı olmuştur. Devlet güçlendikçe, azınlıklar maddi ve manevi olarak özgürleşmişlerdir. Bu durum Batı medeniyetinin pratikleriyle tam bir zıtlık teşkil etmektedir.

Dinin, azınlıkların veya gayrimüslimlerin haklarını koruyamayacağı, takipçileri dışındaki toplumlar üzerinde baskı yaratacağı ve herkesin hak ve özgürlüklerinin ancak dinî olmayan kanun ve düzende korunabileceği yaygın kanaatinin aksine, Osmanlı gerek kendi topraklarındaki vatandaşlarını gerek yeni fethedilen topraklardaki halkları Müslümanlaştırmaya zorlamamış, inançların özgürce yaşanabilmesi için gerekli olan kurumları da bizzat tesis etmiştir. Osmanlı'da gayrimüslimler aile, şahıs, miras, borçlar hukuku gibi dinî inançlarıyla ilgili konularda kendi mahkemelerine giderek kendi hukuklarını uygulamada serbesttiler. Kendi hukuklarını uygulama konusundaki özgürlüklerine rağmen, arşivler birçok gayrimüslimin adaletine daha fazla güvendikleri İslam mahkemelerini tercih ettiğini göstermektedir. Bu da Osmanlı'nın gayrimüslimlere bakış ve yaklaşımının insani olduğunun apaçık bir kanıtıdır.

Hristiyan dünyasında farklı dinlere mensup toplumlar bir yana, farklı mezheplere mensup Hristiyanların bile canlarının tehlikede olduğu karanlık bir dönemde, farklı din ve ırka sahip insanlar Osmanlı'da barış ve güven içinde yaşamışlardır. Gerek Endülüs'ün gerekse Osmanlı'nın hoşgörüsü ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirince, sanatsal ve düşünsel faaliyetler artmış, her medeniyetin belki de en önemli düşünürleri bu devletlerde ortaya çıkmıştır. Özellikle Yahudiler, kardeşleri Hristiyan Avrupa'da katledilirken, tarihlerinin altın çağını Endülüs ve Osmanlı devletlerinin himayesinde yaşamışlardır. Bir zamanlar Müslüman olan İspanya yani Endülüs, 1492 yılında tamamen Hristiyanların eline geçince Müslümanlarla beraber Yahudiler de önce altı ay içinde din değiştirmeye zorlanmış daha sonra da buradan kovulmuşlardır. Buradan Avrupa'nın çeşitli yerlerine giden Yahudiler kabul görmek için Hristiyanlaşmış, kimisi de Hristiyan görüntüsü altında dinini gizli olarak yaşamıştır. Bir kısım Yahudi de Osmanlı'ya gelmiş ve buradaki özgürlüğün, Hristiyanlar tarafından kovulmadan önce yaşadıkları Müslüman İspanya'daki özgürlüklerinden farklı olmadığını görünce uzaktaki kardeşlerini de ağır vergiler altında ezilmedikleri Osmanlı topraklarına çağırmışlardır. Yahudilere kucak açan Osmanlı, aynı zamanda ülke dışındaki Yahudilere de sahip çıkmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, İtalya'da baskı gören Yahudilerin kendi halkı olduğunu Papa'ya yazdığı bir mektupla dile getirmiş ve Papa tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır. Yine Osmanlı'da yaşayan Yahudiler dini kutlamalarını, düğünlerini ve geleneksel etkinliklerini tüm detaylarıyla gerçekleştirme özgürlüğüne de sahip olmuşlardır.

Yahudiler özellikle yönetimde güçlü konumlara getirilmiş, Filistin'de Yahudi varlığı tanınmış ve Yahudiler de genel olarak Osmanlı'ya sadakat beslemişlerdir. Bugün bile Yahudiler tarafından yazılan birçok kitabın önsözünde Osmanlı idari makamlarının Yahudilere gösterdikleri cömertliğe edilen teşekkürlere rastlamak oldukça mümkündür.

6.5.1. Mardin Örneği

Mardin şehri geçmişten bugüne değin farklı dinleri ve farklı kültürleri içinde barındıran ve bu çeşitliliği en güzel şekilde sergileyen şehirlerin başında gelmektedir. Osmanlı döneminde Mardin şehrinde bulunan sosyal gruplar hakkında bilgi vermek, çeşitliliği anlamak adına birlikte yaşama pratiğini analamaya yarımcı olmaktadır. Mardin Süryanilerin nüfus olarak çok fazla olmadığı bir yer olmakla beraber en yoğun yaşadıkları şehirlerin başında gelmekteydi. Süryaniler Hristiyanlığın ilk temsilcisi olan milletlerden biridir. İslamiyet'ten önce çeşitli baskılara maruz kalan Süryaniler, İslam hâkimiyeti ile beraber inançlarını rahat bir şekilde yaşama imkânına erişmişlerdir. Doğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Süryaniler de Osmanlı millet sistemine dâhil edilmiş ve Ermeni Patrikliğine bağlanmışlardır.

Süryaniler Mardin'de kültürel anlamda birçok eseri şekillendirmişlerdir. Deyru'l Zeferan Manastırı, Mor Gabriel Manastırı, Meryem Ana Manastırı, Mor Yakup Manastırı, Mor Malke Manastırı, Kırklar Kilisesi, Mor Yakup Kilisesi, Mor Şmuni Kilisesi, Mor Barsovmo Kilisesi, Mor Had Bsabo Kilisesi, Mor Kuryakos Kilisesi bu şehrin dini ve kültürel zenginliğine ayrı bir değer katmaktadır (Özkan, 2017: 60-61).

Şehir nüfusunun önemli diğer bir kısmını oluşturan kesim Araplardı. Müslüman Araplara *Mahallemi* olarak adlandırılmaktaydı. Süryani kaynaklarında Mahallemilerin Müslüman Süryaniler oldukları söylenmiştir. Mahellemiler kendilerini Arap ve Müslüman olarak tanımlamışlardır. Mardin'de yaşayan diğer önemli ve büyük sosyal grubu Türkler ve Kürtler oluşturmaktadır. Türklerin tamamı, Kürtlerin ise tamamına yakını Müslümandır. Orta Doğu ve Mardin'de yaşayan diğer bir etnik grup ise Yezidilerdir. Ezidi ve İzidi şeklinde de anılan bu etnik, dini ve sosyal grubun bir kısmı zaman içerisinde Müslümanlaşmıştır. Bir kısmı ise kendi inanç sistemi üzerine varlığını sürdürmektedir. Mardin'den Sincar'a kadar olan alanda yaşamaktadırlar. Mardin ve çevresinde Ermeniler de önemli bir nüfusa sahipti. Saymış olduğumuz bu etnik ve sosyal grupların yanında Keldani, Nasturi, Asuri, Yakubi, Nebati, Şemsilik, Yahudi gibi birçok etnik ve dini grubun yaşadığı söyleyebilir (Özkan, 2017: 60-61).

Birlikte yaşama zemininde Mardin örneği ele alınırken yeni bir kavrama odaklanılmıştır: "*Ebrulî kültür".* Teknik anlamda ebru, kendine özgü yöntemlerle yoğunlaştırılmış su yüzeyine serpilen çeşitli doğal boyalarla elde edilen desenlerin suyun üstüne kapatılan kâğıda aktarılmasıyla yapılan bir süsleme sanatıdır. Farklı dillerde bulut, bulutumsu, su yüzü, damarlı, dalgalı anlamlarına gelen ebru; ebri, abru şeklinde ifade edilmiş olmasına rağmen günümüzde ebru olarak zikredilmektedir (Barutçigil, 2010: 7 den akt. Yeşilmen, 2019: 86). Sıfat olarak kullanıldığında "üzerinde farklı renkler bulunan" anlamında ebrulî ifadesi kullanılmaktadır. Kavramsallaştırma çerçevesinde vurgulanan kullanım, özellikle ebrulîdir.

Farklı grupların diğerine değen karşılıklara sahip olarak konumlandıkları zemin de ebrulîdeki su olmaktadır. Başka bir ifadeyle, gruplar arası etkileşimleri vurgulamak için ebrulî kültür denilirken durgun, değişmeyen, kapalı ve yalıtılmış bir alandan bahsedilmemektedir.

Ebrulî kültür, hem değişimi hem de değer merkezli olmak üzere diğerlerinin kendinden değerini/anlamını ve karşılıklı değerlendirmelerini kendi içinde barındırmaktadır. Buradaki yapıyı kendi inşa süreciyle özdeş olarak değerlendirmek mümkündür.

Mardin, farklı etnik ve dinî grupların değer merkezli etkileşimlerine ev sahipliği yapan bir il konumundadır. Köyler bağlamında düşünüldüğünde; birçok köyün kendi içindeki farklı akrabalık grupları arasında etkileşimler söz konusudur. Farklı etnik yapılara sahip olan köyler için de bu durum geçerlidir. Kürt kökenli olmasına rağmen Arap köylerinde yaşamını idame ettirmiş ya da Arap kökenli olup Kürt köylerinde yaşamını sürdüren aile/fert örnekleri fazlasıyla bulunmaktadır. Bu durum, farklı etnik gruplar arasında akrabalık bağlarının oluşmasına ve etnisizmin aksine, hem köyler hem de etnik kimlikler itibariyle grupların birbirlerine dayı-amca vurgusuyla hitap etmelerine sebep olmuştur (Yeşilmen, 2019: 83).

Birlikte yaşamanın en belirgin örneklerinden biri de komşuluk ilişkileridir. Süryani ve Müslümanların birbirlerinin taziyelerine katılmaları, "Ramazan ayında dışarıda sigara içtiği için oğluna kızan Süryani bir baba" ile evine gelen Süryani komşusundan özür dileyerek sofradan "eti kaldıran Müslüman bir babanın" davranışları, karşılıklı saygıya güzel bir örnektir.

Süryaniler ve Müslümanlar aralarındaki yakınlıktan ötürü birbirlerine 'kiriv(kirve)' diye hitap etmekteydiler. Bölgede konuşulan Süryanice, Arapça ve Kürtçe dillerinin birbirinden alışveriş yapması da belirtilen etkileşimler sebebiyledir (Yeşilmen, 2019: 85).

6.5.2. Ermeniler

Osmanlı döneminin ilk zamanlarında Anadolu'daki Ermeni toplumu güçlü bir yapıya sahip olmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi Ermeniler zanaat ve ticretle meşgul oldukları için genellikle şehir merkezlerinde yaşamaları ticaretle uğraşmalarıdır (Gümüş, 2009: 167).

Ermeniler, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Osmanlı devletinin idaresi altında yaşamaya başlamış, Rum baskılarından kurtulmaları amacıyla Osmanlı Devleti tarafından merkezleri Kütahya olmak üzere Konya, Eskişehir çevrelerine yerleştirilmişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra buraya yerleştirilen Ermeniler için olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Başta patrikhane olmak üzere Ermenilerin kendilerine ait mahkemeleri ve hapishaneleri bulunmaktaydı.

Ayrıca Osmanlı devleti Ermenilere patrik seçme ve kilise açma haklarını da vermiştir. Zaman içinde İstanbul dünyadaki en kalabalık Ermeni nüfusunu barındıran şehir haline gelmiştir. Ermeniler başta İstanbul ve Bursa olmak üzere vilayeti sitte olarak bilinen Bitlis, Erzurum, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır şehirlerinde yoğun yaşamışlardır (Gümüş, 2009: 170-171).

Osmanlı döneminde Ermeniler ticaret ve zanaat ile uğraşmışlardır. Bursa'daki Ermeniler bezzazlık, iplikçilik, kürkçülük, terzilik ve kuyumculuk gibi meslekler icra etmiş, bunun yanında içki üretimi de yapmışlardır. Örneğin Tokat'ın Behzat caddesindeki 12 kuyumcu dükkânının sadece birinin Türklere, diğer dükkanların ise Ermenilere ait olduğu bilinmektedir. Diğer yandan Erzurum, Tokat, Sivas ve Ankara illerinde ticarette önemli bir rol oynadıkları ve İzmir'deki İran mallarının özellikle ipek ticaretinde kentin tekelini ellerinde tutmuşlardır.

Birlikte yaşamanın başka bir örneğini komşuluk ilişkilerinde de görmek mümkündür. Komşuluk ilişkilerindeki yakınlığın nişanesi olarak, bir Türk kızı bir Ermeni kadını için *bacılığım* tabirini kullanmıştır. Yine her iki toplum arasındaki dostluğa, bir Ermeni kadınının kurduğu turşudan çevre köylerdeki Türk, Kızılbaş, Kürt kadınlarının gelip hastaları için götürmeleri de örnek olarak verilebilir. Ermeni çocukların Türk çocuklarıyla oyunlar oynaması, Türklerin yufka ekmeği ile kendi yaptıkları ekmeği değiş tokuş yapmaları ve beş taş oynamalar, çocuklar arasındaki komşuluk ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir (Kankal, 2007: 226).

6.5.3. Yahudiler

Hz. Muhammed (sav.) yeni toplumunu inşa ederken ilahi bir dine sahip olan Yahudileri de bu sürece dâhil etmiştir. Bu süreçte, Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerden çokça söz edilmesi, Hz. Peygamberin en fazla iletişim halinde bulunduğu grubun Yahudiler olması, Yahudilerin yazılı bir kültüre sahip olmaları gibi nedenler İslam medeniyetinde bir arada yaşama pratiği açısından önem arz etmiştir. İslamiyet'in doğuş yıllarında Müslümanların daha çok Medine'deki Yahudilerle ilişkileri olmuştur. Ancak bu dönemde Yahudi nüfusu yalnızca Medine'de değil, Arabistan'ın farklı yerlerinde de bulunmaktadır.

Müslümanların Yahudilerle ilişkileri Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile başlamıştır. Müslümanlar Mekke'de yaşadıkları süre boyunca maddi manevi birçok sıkıntılar yaşamış ve Habeşistan'a hicret konusu gündeme gelmişti. Müslümanların üzerindeki baskılar artış göstermeye devam edince Medine'ye hicret hareketleri başlamıştır. Bu hicretle birlikte Yahudilerle olan ilişkilerde başlamış oldu. Eski adı Yesrib olan Medine, hicretin gerçekleştiği dönemde Hicaz'ın en önemli şehirlerinden biriydi. Hz. Peygamber'in adını Tâbe (veya Tayyibe) olarak değiştirdiği Medine'de 29 halk yerleşik hayat sürmekle birlikte, yönetim ve sosyo-kültürel hayatta kabile gelenekleri hâkimdi. Kabileler şeklinde yapılanan, her kabilenin kendi başkanı tarafından yönetildiği şehirde merkezi bir otorite mevcut değildi.

Hem Arap hem de Yahudi kabilelerin her biri, kendi kabile başkanından başka hiçbir siyasi otorite tanımamaktaydı (Arslantaş, 2015: 163). Hicretin başlarında Yahudiler Medine'de güçlü bir yapıya sahiplerdi. Ehli Kitap olmaları Araplar üzerindeki etkilerini arttırmaktaydı. Hz. Peygamber Medine'de dini ve hukuki özgürlüğe sahip çoğulcu bir anlayış temelinde toplumu inşa etmiştir. Hicretin hemen sonrasında Hz. Peygamber 'Medine Sözleşmesi(Vesikası)' olarak adlandırılan toplumsal sözleşmeyi yayımlamıştır.

Bu sözleşme ile Yahudilerin hukuksal ve sosyal alandaki hakları garanti altına alınmış, dinlerini özgürce yaşayabilecekleri ifade edilmiş, herhangi bir problem durumunda bu problemi Hz. Muhammed'e taşıyabilecekleri söylenmiştir.

Hz. Peygamberin Yahudiler adına sağladığı diğer bir tedbir ise ekonomik alanda olmuştur. Yahudiler o dönem Medine'de var olan Sûku Beni Kaynuka adındaki pazara oldukça hâkimlerdi. "*Hicretin ilk aylarında özellikle Mekkeli Müslümanlar (Muhacirler) bu pazarı kullanmışlardı. Ancak Hz. Peygamber Yahudi pazarına alternatif bir pazar kurmuş, ticareti canlandırmak amacıyla pazar vergilerini de kaldırmıştı. Bu durum Müslüman tüccarların da başarılı teşebbüsleriyle zamanla Yahudilerin ekonomik güçlerinin kırılması ile sonuçlanmıştır" (Arslantaş, 2015: 167).*

6.6. Günümüzde Bir Arada Yaşama Kültürü

Günümüzde bir arada yaşama pratiği şüphesiz bir zorunluluk halinden ortaya çıkmıştır. Toplu yaşam bir zorunluluk hali iken toplumsal yaşam ise düzen ve kurala uymayı gerektiren örgütsel bir yaşam biçimidir. İnsanlar toplu halde yaşarken barınma, beslenme, güvenlik gibi mecburi ihtiyaçlar etrafında birleşmişlerdir. Oysa bir arada yaşama pratiği bu temel mecburiyetlerin dışında insanoğlunun yaşadıkları çevreyi ve dünyayı idealize etme amacıyla ortaya çıkmıştır.

Yaşamı devam ettirebilmek için yeme, içme gibi temel ihtiyaçlar mecburidir. Ama hayatın inşası sürecinde insanı harekete geçiren yetileri devreye girmektedir. Doğruluk, iyilik ve güzellik kavramları insanı bilime, sanata ve kültüre sevk eder. Bu da beraberinde medeniyet tasavvurunu oluşturur. "Böyle bir hayat, bedensel zorunluluklarla değil, ruhsal tercihlerle inşa edilir. Bu ruhsallık bizi bedenin dayattığı zorunluluktan kurtarır ve özgür irademizle ve hür tercihlerimizle var edeceğimiz toplumsal yaşamın öznesine dönüştürür. Bu durumda insan doğasının bir yönü onu zorunlu olarak başkalarıyla birlikte toplu yaşamaya itmekte, diğer yönü ise ona bu zorunluluktan özgürleşme imkânı sunmaktadır" (Düzgün, 2015: 584).

Günümüzde bir arada yaşamayı mümkün kılan kural ve yasalar vardır. Eğer bu düzen ve yasalar olmasaydı kişilerin haklarının ihlali söz konusu olurdu. Kişinin özgürlüğü başka bir kişinin özgürlüğünün başladığı yerde biter. Toplumsal hayatta bütün bireyler birbirlerine saygı duymak zorundadır. Evrensel insan hakları başta olmak üzere yasalarda bunu destekler niteliktedir. Bir arada yaşamanın en temel pratiği hoşgörü ve toplumdaki diğer insanlara saygı ile mümkündür.

Günümüzde bir arada yaşamayı, bir arada etik bir yaşam sürmeyi sağlamaya yönelik ilkeler gerek kamusal düzenleme ilkeleri olarak gerekse kişi-kişi ilişkilerini düzenleyen ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası bildirge ve sözleşmeler ile anayasaların önemli bir bölümünü oluşturan temel haklar ya da insan hakları bu tür ilkelerdendir-en azından onların bu tür ilkelerden oluşmaları beklenir. "Kişi açısından bakıldığında etkin ve edilgin anlamda muamele ilkeleri ya da normları olan insan haklarına devlet açısından bakıldığında, insan hakları toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde dayanılacak normlardır yani çeşitli düzeylerde hukukun oluşturulmasında/türetilmesinde hareket edilecek temel öncüller ve kamu işlerinin yönetimini belirleyen normlardır.

Toplumsal düzenlemeler için, hukuk ve siyaset için etik ilkelerdir insan hakları, günümüzün tarihsel koşullarında birlikte yaşamanın olmazsa olmazlarındandır. Özgürlüğün sağlanmasının, hak ihlallerinin önlenmesinin, böylece kişilerin temel haklarının korunduğu insan hakları bir toplumsal yaşamın önkoşullarıdır.

Hukuk, yani anayasa, yasa ve yönetmelikler bu ilkelere uygun biçimde yapılırsa, siyaset bu ilkeleri kendisine tüm etkinliklerinde temel olarak alırsa, söz konusu ülke ya da devlette özgürlük sağlanmış olur. Kişilerin temel hakları korunmuş, kişilere insanca yaşama ve insan olarak kendilerinde taşıdıkları olanakları gerçekleştirme olanağı tanınmış olur.

Ama bir arada yaşamak yalnız bir ilke sorunu değildir ya da ilkelerle sağlanabilecek bir şey değildir. Çoğu zaman birlikte yaşam için tutumlar ya da istemler de ilkeler kadar önemli olmaktadır. Çoğulculuk ve farklılıklar çağında birlikte yaşam için gerekliliğinden en çok söz edilen kavramlardan birisi de tolerans, tahammül etme ya da katlanmadır. Farklı yaşam biçimleri, farklı kültürler, farklı değerler ve eylem biçimleri yan yana var olduğuna, insanlar birlikte yaşamak zorunda olduğuna göre, tolerans bugün en fazla ihtiyaç duyulan şeylerin başında gelmektedir. Bir kişi tutumu olarak toleransın ne olduğuna baktığımızda, başka insanlarla ilişkilerde toleranslı kişinin özelliği, kendisinden farklı düşüncelere, hatta karşı olduğu düşüncelere sahip olan kişilerin, onaylamadığı davranışlarda bulunan ve tutumları olan kişilerin haklarına zarar vermemesi ya da zarar vermek istememesidir. Kendisinden farklı hatta bazen onların karşıtı olan düşünce ve davranış sahiplerinin temel haklarına zarar vermemesidir. Tolerans konusu olan ve korunması gereken, farklı düşünce ya da davranışlar değil, o davranışta bulunan kişinin temel haklarıdır, örneğin farklı düşünce ve inançları nedeniyle insanların saldırıya uğramaması, çalışmaktan alıkonulmamaları, öldürülmemeleridir.

Tüm bu söylenenler bir arada yaşamanın, birlikte yaşamanın özünde bir değer ve ilke sorunu olsa da tek bir ilke ya da normla halledilebilecek bir sorun olmadığını bize göstermektedir. Birlikte yaşamak, bir ilke sorunu olduğu kadar bilgi sorunudur, her şeyden önce de siyasal bir sorundur çünkü birlikte yaşam siyasal bir yaşamdır; çünkü hukuku yapanlar, insanlar arası ilişkileri hukukla düzenleyenler siyaset adamlarıdır.

SONUÇ

Tarih boyunca insanoğlunun varlığı ile birlikte çeşitli medeniyetler doğmuş ve devamlılık arz etmiştir. Bu medeniyetler birbirleri ile etkileşim içinde olmuşlardır. Medeniyetlerin birbirleri arasındaki bu etkileşim; yeme, içme, tüketim, teknoloji gibi maddi unsurları içermekle birlikte iletişim, inanç, sanat, giyim-kuşam gibi manevi unsurları da bünyesinde barındırmaktadır. Medeniyetlerin doğuşundaki temel etken şüphesiz insandır. İnsanların yaptığı evler, barınaklar, sanat eserleri, inanç sistemleri farkında olunmadan medeniyetlerin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla medeniyetlerin etkileşimi beraberinde çok kültürlü yaşamı ve birlikte yaşama kültürünü de doğurmuştur. Bu etkileşim ve birlikte yaşama kültürü arasındaki bu ilişki, toplumsal kültürü beslemiştir.

Her medeniyetin ya da toplumun birlikte yaşama pratiğine ve çok kültürlü hayata bakış açısı farklıdır. Bazı medeniyetler bünyesindeki farklılıkları göz ardı ederek asimile politikası izlerken bazıları ise farklılıkları gözeterek birlikte yaşama kültürünü benimsemişlerdir. Günümüz dünyasında hukukun üstünlüğünü benimseyen, demokrasi ve insan haklarını savunan yönetimler varken diğer taraftan insan haklarını ihlal eden, sömürgeci ve asimilasyoncu politikalar sergileyen yönetimlerde mevcuttur. Tüm bunlara rağmen var olan iletişim ve ulaşım olanakları günümüz dünyasını küresel bir köy haline getirmektedir. Bu durum farklı toplumların birbirlerini tanımalarını hızlandırmaktadır. Dünyanın herhangi bölgesinde yaşanan bir durum diğer insanları da ilgilendirir hale gelmiştir. Bu durum ise farklı medeniyetlerin etkileşim sürecini hızlandırmıştır. Farklı din, dil, renk, ırk gibi unsurlar, küreselleşme ile birlikte katı bir ayrımcılıktan ziyade farklılıkların bir arada yaşamasına imkân tanıyan unsurlar olarak görülmektedir. Farklılıklarla bir arada yaşama tecrübesi zamanla birlikte yaşama kültürünü oluşturmuştur. Birlikte yaşama tecrübesi ise farklı kültür ve medeniyetlerde medeniyetlerin mensubiyet duyduğu inanç ve değerler sistemine göre şekil almaktadır.

İslam medeniyeti birlikte var olma anlayışından ziyade birlikte yaşama kültürünü benimsemiştir. Bununla birlikte İslam medeniyeti, farklılıkları gözeten, birlik ve beraberlik ruhu içinde toplumun varlığını devam ettirme anlayışını sürdürmektedir. İslam medeniyeti, insan merkezli bir medeniyet anlayışı oluşturmuş, yaratılanlar arasında en üstün varlık olarak insanı merkeze almıştır. Bu anlamda Batı medeniyetinde bireycilik ön planda iken, İslam medeniyeti "insan"ı merkeze almaktadır. Görüldüğü gibi medeniyetlerin kullandıkları kavramlar, aidiyet duydukları değerler, sisteminden ayrı değildir.

Farklı medeniyetler ile etkileşim halinde olan toplumlar incelendiğinde karşımıza hoşgörü kavramı çıkmaktadır. Adalet ve hoşgörü kavramlarını da yönetimine yansıtan İslam medeniyeti barışçıl bir tavır sergilemiştir. İslam tek bir ırka, kavme ya da topluluğa değil tüm insanlığa gönderilmiştir. Bu sebeple İslam dini tüm insanların eşitliğini öngörmüş, herhangi bir sınıf ayrımı yapmamıştır. İslam medeniyetinin savunduğu ve uyguladığı bu ilkeler, birlikte yaşama kültürüne yönelik sacayaklarını oluşturmaktadır.

İslam medeniyetinde birlikte yaşama anlayışı temelinde adalet, hoşgörü, sevgi, saygı ve barış kavramları yatmaktadır. İnsana insan olduğu için değer vermek, dini, ırkı ne olursa olsun Hakk'ın rızası için sevmek İslam'ın özünde yer alır. Komşusu aç iken tok yatmamayı öğütleyen bir Peygamberin ümmeti için birlikte var olma anlayışı kaçınılmazdır.

İslam dini, farklı inançlara saygı duymayı ve hoşgörülü yaklaşmayı 'Dinde zorlama yoktur' ayetiyle yaşamış ve dönüşün ancak Allah'a olacağı düsturunu benimsemiş, kul ile Allah arasına kimsenin giremeyeceğini belirterek inanç konusundaki zorbalığa katı bir şekilde karşı çıkmıştır. Farklı inanç, ırk ve mezheplerin bir arada yönetildiği Osmanlı toplumunda yöneticiler halkına adil bir şekilde davranmış ve Kuran-ı Kerim'de yöneticilerin vasıflarından bahsederken adil vasfı ön planda yer almıştır. Toplumdaki tüm bireyler birbirlerine saygı duymuş ve eşit haklara sahip olarak bir arada yaşamışlardır.

İslâm tarihinde bir arada yaşama tecrübesi temelini Kur'an-ı Kerîm'deki "Dinde zorlama yoktur…" ve benzeri ayetlerden, Hz. Peygamber'in bazı hadisleri ile Asr-ı Saâdet'teki gayr-i Müslimlere karşı uyguladığı politikalardan almaktadır. Müslüman toplumlar "öteki" diye vasıflanan Müslüman olmayan kesimlerle İslâm tarihi boyunca önemli sayılabilecek problemler olmadan bir arada yaşamışlardır. 14 asırlık bu uzun zaman diliminde zamanın şartları gereği, bazı idarecilerin farklı uygulamaları ve insan olma unsurundan kaynaklanan kimi zaaflardan doğan ve istisna olarak kabul edilecek bazı olumsuz gelişmeler de olmuştur. Ancak İslam tarihinde Hıristiyan Avrupa tarihiyle karşılaştırılamayacak kadar olumlu örnek ve uygulamaların mevcut olduğu görülmektedir.

Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber Ehl-i kitap olmaları sebebiyle Hıristiyan ve Yahudileri müşriklerden ayrı bir kategoride değerlendirmiş, ilgili konuda detaylı olarak ele alındığı gibi müşriklere vermediği kimi hakları ve ayrıcalıkları onlara da vermiştir. Yapılan anlaşmalarla cizye ve haraç vergisi vermeleri karşılığında onların dinî inançları, mabetleri ve ibadetlerine müdahale edilmemiştir. Ayrıca onlara can, mal, mülkiyet hakkı, seyahat özgürlüğü, iktisadi girişim hakkı ve bazı sosyal haklar verilmiştir. Böylece günümüzde "bir arada yaşama tecrübesi" olarak adlandırılan uygulamanın ilk örneği Asr-ı Saâdet'te görülmektedir.

Toplumdaki her birey yaratılış itibariyle birbirinden farklıdır. Herkes bir aileye, kabileye, millete ve kültüre mensuptur. Bu durum ise herkesin birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Herkesin aynı şekilde düşünmesi, aynı ideolojiye sahip olması beklenemez. İslam medeniyeti, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak herkesin bir arada yaşamasını, birbirlerinin fikirlerine ve inançlarına saygı duymalarını ve insanları aynı paydada buluşturabilmeyi başarabilmiştir.

İslam medeniyeti temele aldığı bu prensipler doğrultusunda yüzyıllar boyunca birlikte yaşamanın en iyi örneklerini sergilemiştir. Gerek Kuran-ı Kerim'in öğretileri gerek Hz. Muhammed'in öğütleri ve yaşam biçimi birlik ve beraberliği teşvik etmiş ve uygulamaya geçirmiştir. Bu bağlamda İslam Medeniyetinin birlikte yaşama konusuna referans olan önemli olaylar vardır. Buna örnek Medine Sözleşmesi, İslam'ın ilk yıllarında hayata geçmiş ve hukuki bir belge niteliği taşımıştır. Farklı ırkların ve inançların bir arada yaşadığı Medine toplumu için Hz. Peygamberin gerçekleştirmek istediği temel amaçlardan biri, toplumdaki birliği ve barışı sağlamaktır. Nitekim içeriği ve niteliği bakımından evrensel hak ve hukuka uygunluk sağlayan bu sözleşme barışçıl bir ortam oluşturmuştur. İslam medeniyeti, bir arada yaşama tecrübesi açısından güzel örnekleri bünyesinde barınmaktadır. Bunu ise farklı inanç mensuplarına adaletli, saygılı ve hoşgörülü davranarak başarmıştır.

İslam medeniyetinin insanı merkez alarak geliştirdiği bu yaşam tasavvuru insanların birlikte yaşamak zorunda kaldıkları günümüz dünyasında pek çok sorununun çözümünde başvurulacak temel bir imkândır.

KAYNAKÇA

Akın, A. (2016). *Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme,* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15(29): 179-211.

Alkın, R.C. (2017). *Çok Kültürlülük Tartışmalarında Yeni Paradigma Arayışları: Özensel'in Halat Kültür Modeline Giriş,* Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7(12): 179-192.

Anık, M. (2017). Batı'daki Doğu: Barış İçinde Birlikte Yaşama Kültürü Olarak Endülüs, Savaş ve Kültür Sempozyumu, ss. 45-52, Ankara. Başkent Klişe ve Matbaacılık.

Arslan, A, (2017). '*İbn-i Haldun'*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arslan, Ali, (1995), Darûlfünun'dan Üniversite'ye, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

Arslantaş, N. (2015). Cemaatten Ümmete Medine'de Yahudilerle Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Nebevi Uygulama), Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu bildiriler kitabı içinde ss. 157-209, Mardin. Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Arslantürk, Z. Amman, M.T. (2009). Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler, İstanbul: Çamlıca Yayınları (6. Baskı).

Avcı, M. (2020). Nizamiye Medreseleri ve Eğitime Olan Katkıları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(46). 584-591.

Aydınalp, H. (2015). "Birlikte Yaşama Hukukunun Sosyolojik Temelleri", Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu bildiriler kitabı içinde ss. 91-108, Mardin. Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Balcı, A. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler, Pegem Akademi, 13. Baskı, Ankara.

Balı, A. Ş. (2001). Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya.

Baltacı, C. (2014). İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Barış, M.N, İslam Medeniyetinin Gelişme ve Yayılma Evreleri, (edt. Eyüp Baş), *'İslam Medeniyeti Tarihi'ne Giriş'*, Ankara : Grafiker Yayınları, 2020, (87).

Barutçugil, H. (2010). Ebrulî Mardin. T.C. Mardin Valiliği.

Baş, Eyüp,(2020). *İslam Medeniyeti Tarihi'ne Giriş'* edt. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları.

Batuk, C. Mert, R. (2017). "*Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs",* Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 17(2) :129-149.

Braudel, F. (2001), *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 2.Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.

Braudel, F. (2017). *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). 5. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları: Ankara. (Orijinal yayın tarihi, Nisan 1996).

Canatan, K. (2004). *Çok Kültürlü Toplumlarda Kimlik Tanımları .İkinci Kuşak Türk Gençlerinin Etnik Kimlik Tanımları.* Avrupa Günlüğü, 2004/5, s. 249-286.

Cooper, R. "The Breaking of Nation, Atlantic Books, London, 2004.

Çelik, İ. Erdem, M .D. Güngör, Ö. Kurt, N. F. (Edt.), "*Dini, Tarihi ve Edebi Açıdan Kudüs*", İstanbul : Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

Çetin, Osman. Medeniyet-Uygarlık Nedir, Ne Demektir? Anlamı, Tanımı, (http:// www.filozof.net) Erişim tarihi 12.01.2021

Dilbaz, M. "İslam Medeniyetinde Eğitim-Öğretim ve İlmi Faaliyetler", ", (edt. Eyüp Baş), *'İslam Medeniyeti Tarihi'ne Giriş'*, Ankara : Grafiker Yayınları, 2020, (163).

Doğan, B. , Turan M. "Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası",

Doytcheva, M. (2009). *Çok Kültürlülük*. (Çev. Tuba Akıncılar Onmuş). İstanbul: Avesta Yayınları.

Düzgün, A.Ş. (2015). Bir Arada Yaşamanın Ahlaki ve Felsefi Temelleri, Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu bildiriler kitabı içinde ss. 67-90, Mardin. Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Düzgün, A.Ş. (2015). Bir Arada Yaşamanın Ahlaki ve Felsefi Temelleri, Kelam Araştırmaları Dergisi, 13(2): 583-592.

Eryılmaz, B. 1996: Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, s.16, İstanbul; ADIYEKE, N. 1999: Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair, Osmanlı, C.IV, s.255-261,Ankara.

Eryılmaz, B. 1999: Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara Ve Hoşgörüye Farklı Bir Yaklaşım, Osmanlı, C. IV, s. 236-241, Ankara; TERZİ, M.Z., 1999: Samsun Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim Gayrimüslim İlişkileri, Osmanlı, C. IV, s. 295-311, Ankara.

Farabi (1991). *'El- Medinetü'l-Fazıla'*, (nşr. Albert Nasri Nadir), Beyrut.

Glazer, N. (2004) Assimilation Today: Is One Identity Enough?, Reinventing The Melting Pot, Ed. Tamar Jacoby, New York.

Gökalp, Ziya (1995). *Hars ve Medeniyet*, İstanbul: Toker Yayınları.

Gökalp, Ziya (1986). *Türkçülüğün Esasları.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Göz, K. (2016). Birlikte Yaşama Kültürü Açısından Hılfu'l Fudul, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,16(10).

Gündüz, Ş. (2009). *Bir Arada Yaşama,* edt. Şinasi Gündüz. İstanbul: Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi 6(2).

Güneş, A. (2018). *Din Eğitiminin Hedefleri Bağlamında Bir Arada Yaşama Kültürü,* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(57): 835-844.

Güneş, Adem, *Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak,* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10/2, 2005: 89-103.

Gümüş, Nebi (2009). Osmanlı'da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği, Milel ve Nihal, 6 (2), 165-198

Hamuroğlu, Alp (2016) Hristiyanlık, İslamlık ve Avrupa: Doğu'dan Batı'ya Uygarlık Kapıları (Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri). İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Hazır, M. *Çok kültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çok kültürlülüğü Tartışmak*. Akademik İncelemeler Dergisi, 7/1, 2012: 1-28.

Hizmetli, Sabri (1991). '*İslam Tarihçiliği Üzerine',* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Huntington, Samuel P. (2017). "*Medeniyetler Çatışması",* der. Murat Yılmaz, İstanbul: Vadi Yayınları.

Karaca, M. (2012). *Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine.* Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 18, 226-238.

Kastoryano, R. (2000). *Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, Çev. : Ali Berktay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Köksal, M. A. (1969). İslam Tarihi. (1-18. cilt). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Kumru, C. (2018). *Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Üzerine Değerlendirmeler.* ulakbilge, 6 (24), s.603-614.

Kunduracı, N. F. *İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürü*. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi. 34 (Ocak- Haziran 2015): 61-88.

Kurtaran, U. (2011). *Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi.* Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8: 57-71.

Kymlicka W. (1988). *Çok Kültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lahsen, B. (2013). ' *Malik Bin Nebi'de Medeniyet (Sosyo- Entelektüel Temeller)*', İstanbul: Mahya Yayınları.

Mahtanı , M. (2004) “Mixed Race”, Women, Identity, and Canada’s Multicultural Policy, Ceris, Policey Matters, April.

Orta, F. (2018). “Hz. Ömer Zamanında Kudüs’ün Fethi”. Yeni Fikir Dergisi, 21: 16-22.

Özakpınar, Y. (2013). ‘*Bir Medeniyet Teorisi: Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış’*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş

Özakpınar. Y. (2014). *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler,* İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Özensel, E. (2012). *Çok Kültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çok Kültürlülüğü,* Akademik İncelemeler Dergisi, 7(1): 55-70).

Özensel, E. (2013). *Doğu Toplumlarında ve Türkiye’de Birlikte Yaşama Arayışı: Çok Kültürlülük mü? Yoksa Yeni Bir Model mi?,* Akademik İncelemeler Dergisi, 8(3): 1-17.

Özkan, M. *İslam Medeniyetinde Göç ve Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, (edt. Eyüp Baş), *‘İslam Medeniyeti Tarihi’ne Giriş’*, Ankara : Grafiker Yayınları, 2020, (156)).

Özkan, S. H. (2017). *Osmanlı’da Birlikte Yaşama Kültürü: Mardin Örneği*, Geçmişten Günümüze Orta Doğu ve Mardin Uluslararası Sempozyum Bildirileri kitabı içinde ss. 57-64, Mardin.

Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. İstanbul: İnkılap.

Öztürk, M. (2015). Kur’an’da Müslümanlar ve Ötekilerle Birlikte Yaşamanın Referansları, Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu bildiriler kitabı içinde ss. 31-66, Mardin. Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Rawls, J. (2005). *A Theory of Justice*, Harvard University Press, USA.

Sarıçam, İ, ve Erşahin, S. *‘ İslam Medeniyeti Tarihi’*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

Say, Ö. (2013). *21. Yüzyılda Ulus, Çok Kültürlülük ve Etnisite*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Schnapper, D. (2005). *“ Öteki İle İlişki*”, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Şan, M. K. (2006). *Küreselleşme Çağında Farklılık ve Çokkültürlülük Siyaseti*, Avrupa Günlüğü, Sayı: 8.

Şan, M. K. ve Haşlak İ. (2012). *Asimilasyon ile Çok Kültürlülük Arasında Amerikan Ana Akımını Yeniden Düşünmek*. Akademik İncelemeler Dergisi, 7(1): 29-53.

Şeriati, A. (2011). *Medeniyet Tarihi 1.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şimşek, O. *Türkiye’de ve Batı’daki Medeniyet Kavramlarına Zihniyet-Özgün Sosyal Bilim-İktisat Etkileşimi Bağlamında Yaklaşım,* 10/2, 2008: 115-139.

Tanilli, S (2015). *Uygarlık Tarihi,* İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş

Tansey, S. D. *Politics The Basics*. Routledge, New York, 2004.

Taşdemir, G. "Kur'an'da Tüm Fenomenleriyle Aile". Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.

Taşkesen A. Yarcı S. Tarihsel ve Sosyolojik Bir Deneyim Olarak Bir Arada Yaşama Modelleri, 16(4), 2016: 179-189.

Teyfurov, M. *Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı,* Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/4 , 2014: 241-258.

Topçu, N. (2015). Kültür ve Medeniyet, 9. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2017). Sosyoloji, 7. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2012). *Kültür ve Medeniyet ,* (haz. Ezel Erverdi, İsmail Kara), İstanbul: Dergah Yayınları.

Toynbee, Arnold (1988). *Medeniyet Yargılanıyor*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Türker, Ö. (2011). İslam Düşüncesinde İlimler Tanifi, Sosyoloji Dergisi, 3(22): 533-556.

Uğurluel, T. (2018). *Arzın Kapısı Kudüs Mescid-i Aksa*, 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Uludağ, S (2015). *İbni Haldun Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, Ankara: Harf Yayınları.

UNESCO (1982). Mexico City Declaration on Cultural Policies. 10 Aralık 2020 tarihinde UNESCO Web sitesinden erişildi.

UNESCO, (1998). Learning to Live Together in Peace and Harmony. Bangkok.

Ülken, Hilmi Ziya. (1998), İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul.

Ünal, İ.H. (2015). Birlikte Yaşamanın Sünnetteki Referansları, Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu bildiriler kitabı içinde ss. 117-131, Mardin. Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.

Vatandaş, C. (2002) Çok Kültürlülük, I. Baskı, Değişim yayınları, İstanbul.

Yeşilmen, H. (2019). Birlikte Yaşama Tecrübesine ve Ortak Yaşam Alanına İşaret Eden Kavramsal Bir Çalışma: Ebrulî Kültür (Mardin Örneği). Mukaddime, 10(1): ss. 77-97.

Yıldırım, A. *Dini, Tarihi ve Edebi Açıdan Kudüs* (Edt. Çelik, İ. Erdem, M .D. Güngör, Ö. Kurt, N. F.), İstanbul : Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

https://www.tarihbilimi.gen.tr Tarih Bilim/ Abbasiler'in İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi. Erişim Tarihi 14.02.2021.

https://www.diyanethaber.com.tr/ Diyanet-takvim/ustunluk-takvadadir. Erişim tarihi 08.05.2021.